

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Ekrem Ersin CESUR

Danışman

Prof. Dr. Zeki ERDUT

2006

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Çocukların Çalıştırılmasının Ekonomik Büyümeye Etkisi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

30/06/2006

Ekrem Ersin CESUR

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Ekrem Ersin CESUR
Anabilim Dalı : Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Programı : Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Tez Konusu : Çocukların Çalıştırılmasının Ekonomik Büyümeye Etkisi
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ..... tarih ve ..... Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini ..... dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI O OY BİRLİĞİ ile O
DÜZELTME O* OY ÇOKLUĞU O
RED edilmesine O** ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red .....
..... Başarılı Düzeltme Red .....
..... Başarılı Düzeltme Red .....

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
Çocukların Çalıştırılmasının Ekonomik Büyüme Etkisi
Ekrem Ersin CESUR

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ)'ne göre, günümüzde çocukların istismar ve suistimalinin en önemli kaynağı olan çocukların çalıştırılması, 15 yaşından (bazı gelişmiş ülkelerde 14) küçük çocukların sağlıklarına zarar veren, fiziksel, zihinsel, tinsel ve sosyal gelişimlerini tehdit eden ve eğitim olanaklarını tehlikeye sokan işlerde çalıştırılmaları olarak tanımlanmaktadır.

UÇÖ, dünyada 5-14 yaş grubundaki 217.700 bin yakın çocuğun çalıştırıldığını ve bu çocuklardan 74.400 bininin tehlikeli durum ve koşullarda olduğunu tahmin etmektedir. Bu tahmini rakamlar, konunun boyutunu ve önemini göstermektedir.

Çocukların çalıştırılması, dünyada ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygın bir sorundur. Özellikle çalışmaya kabulde en az yaşa ilişkin düzenlemelerin bulunmadığı tarıma dayalı ekonomilerde daha fazla sayıda çocuğun çalıştırıldığı görülmektedir. Farklı birçok nedenin varlığı söz konusu olmakla birlikte, çocukların çalıştırılmasının en önemli nedeni yoksulluktur ve çocukların çalıştırılması ile bu sorunun çözüleceği düşünülmektedir. Ailelerin çocuklarını eğitmek yerine daha karlı olduğu düşünülen çalışmaya yönlendirilmelerinde etkili olan bir diğer unsur, kurumsal eğitime erişilememesi veya kalite eğitim olanağından yoksunluk gibi eğitsel sorunlardır. Bazı ülkelerde kalıplaşmış kültürel ve sosyal roller de eğitimi engelleyerek, çalıştırılan çocuk sayısını arttırmaktadır. Çocukların çalıştırılmasının bir diğer nedeni küreselleşme sürecinde işgücü piyasasındaki değişimdir. Yapısal uyum programları çerçevesindeki esneklik uygulamaları ve kuralsızlaştırmalar da gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğa neden olarak bu ülkelerde çocukların çalıştırılmasını arttırmaktadır.

Çocukların çalıştırılmaları kısa dönemde ailelerinin gelirini arttırmakla birlikte, uzun dönemde bunun tersi bir sonuç vermektedir. Çocukların çalıştırılması onların eğitimini engellediği gibi nitelikli işgücü olmalarını da engellemektedir. Bu nedenle, çocukların çalıştırılması uzun dönemde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: 1) Çocuk Çalıştırılması, 2) Ekonomik Büyüme, 3) İşsizlik, 4) Yoksulluk, 5) Sosyal Dışlanma

ABSTRACT

The Master Thesis
The Effect of the Child Labour on Economic Growth
Ekrem Ersin CESUR

Dokuz Eylul University
Institute of Social Sciences
Department of Labour Economics and Industrial Relations
Labour Economics and Industrial Relations Programme

Child labour which is the most important source of child exploitation and child abuse today to International Labour Organization (ILO), is defined as work that damages children' health, restricts their physical, mental, psychological and social development and jeopardize education facilities that is done by children the age of 15 (14 in some developing countries).

The ILO estimates that 217.7 million children aged 5-14 work throughout the world and 74.4 million of those work in hazardous situations and conditions. These conjectural figures display the size and importance of the issue.

Child labour is a pervasive problem throughout the world, especially in developing countries. Child labour is especially prevalent in rural areas where the capacity to enforce minimum age requirements for work is lacking. Children work for a variety of reasons, the most important being poverty and the induced pressure upon them to escape from this plight. Schooling problems also contribute to child labour, whether it be the inaccessibility of schools or the lack of quality education which spurs parents to enter their children in more profitable pursuits. Traditional factors such as rigid cultural and social roles in certain countries further limit educational attainment and increase child labor. The another reason of the child labour is the labour market change in the globalization process. In the structural adjustment programme context, flexible application and deregulations give rise to poverty in the developing countries therefore child labour is increased in these countries.

Although, child labour increases family income in short-run, it is given the exact opposite of this result. Child labour jeopardize children' education and to be well qualified workforce at the same time. Hence, child labour affect economic growth negatively in the long-run.

**Key World: 1) Child Labour, 2) Economic Growth, 3) Unemployment
4) Poverty, 5) Social Exclusion**

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	IX
TABLO LİSTESİ.....	XI
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ.....	XIII

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR

I. ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASI KAVRAMI.....	1
A. Tanımı.....	4
B. Unsurları.....	5
1. İşe Alınmada En Az Yaş.....	5
2. Gelir Getirici Bir İş Görülmesi.....	6
3. Meşruiyet.....	7
II. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI.....	8
A. Tanımı.....	9
B. Unsurları.....	11
1. Sermaye Birikim Modeli.....	12
2. Kamu Harcamaları.....	17
3. Gelir Dağılımı.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASININ GEREKÇELERİ, BİÇİMİ VE SONUÇLARI

I. ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASININ GEREKÇELERİ.....	24
A. Ekonomik Gerekçeler.....	24
1. Ekonomik Büyümenin Sağlanması.....	24
2. İşgücü Piyasasının Yapısının Değişimi.....	27
3. Gelir Dağılımı.....	31

B. Toplumsal Gerekçeler	33
1. Nüfus Artışı	33
2. Göç	34
3. Yoksulluk	36
C. Siyasal Gerekçeler	38
1. Yapısal Uyum Politikaları	38
2. Esneklik	41
3. Kuralsızlaştırma	44
D. Kültürel Gerekçeler	46
1. Geleneksel Aile Yapısı	46
2. Ücretsiz Aile Çalışması	47
3. Çıracılık	50
II. ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMA BİÇİMLERİ	51
A. İşçi Statüsünde Çalıştırılma	51
B. Çırac Statüsünde Çalıştırılma	54
C. Ücretsiz Aile Çalışanı Olarak Çalıştırılma	55
III. ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASININ SONUÇLARI	56
A. BİREYSEL SONUÇLAR	56
1. Çocukların Sağlığı Bakımından Sonuçları	56
2. Çocukların Eğitimi Bakımından Sonuçları	60
B. TOPLUMSAL SONUÇLAR	62
1. İşsizlik	62
2. Yoksulluk	65
3. Sosyal Dışlanma	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

I. KISA DÖNEMDE EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ	73
A. Nüfus	73
B. Eğitim	77
C. Sağlık	81
D. İstihdam	84

E. Gelir Dağılımı.....	87
II. UZUN DÖNEMDE EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ.....	89
A. Nüfus.....	90
B. Eğitim.....	93
C. Sağlık.....	96
D. İstihdam.....	99
E. Gelir Dağılımı.....	103

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASI İLE MÜCADELE EDİLMESİ

I. ULUSAL DÜZEYDE.....	106
A. Devlet Müdahalesi.....	106
B. Sosyal Taraflar.....	110
II. ULUSLARARASI DÜZEYDE.....	115
A. Uluslararası Çalışma Örgütü Düzenlemeleri.....	116
B. Çocuk Çalıştırılmasının Ortadan Kaldırılması Uluslararası Projesi (IPEC) ...	123
SONUÇ.....	130
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	134

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
APEC	Asia Pacific Economic Cooperation
AÜ	Anadolu Üniversitesi
Ak.Ü	Akdeniz Üniversitesi
An.Ü	Ankara Üniversitesi
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
C.	Cilt
CDDRL	Center on Democracy, Development, and The Rule of Law
CMİS	Çimento Müstahsilleri İşverenleri Sendikası
CREA	Centre de Recherche en Economie Appliquée
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
DFID	Department for Institute Development
DE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DISK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EÜ	Erciyes Üniversitesi
FDI	Foreign Direct Investment
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ	Gazi Üniversitesi
HÜ	Hacettepe Üniversitesi
ICFTU	International Confederation of Free Trade Unions
ILO	International Labour Organization
IMF	International Monetary Fund
IPEA	Instituto de Pesquisa Econômica Aplicada
IPEC	International Programme on the Elimination of Child Labour
İBÜ	İstanbul Bilgi Üniversitesi
İİBF	İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
İÜ	İstanbul Üniversitesi

IZA	Instituts zur Zukunft der Arbeit
Kamu-İş	Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası
KÜ	Kocaeli Üniversitesi
MESS	Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası
MÜ	Marmarar Üniversitesi
No	Number
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
PETROL-İŞ	Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası
s.	Sayfa Numarası
Sa.	Sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SELA	El Seminario en Latino América de Teoría Constitucionally Politica
SHY	Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu
SÜ	Sakarya Üniversitesi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TES-İŞ	Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TÜHİS	Türkiye Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
UÇK	Uluslararası Çalışma Konferansı
UÇÖ	Uluslararası Çalışma Örgütü
UN	United Nations
UNDP	United Nations Development Programme
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNICEF	United Nations Children's Fund
US	United States
UÜ	Uludağ Üniversitesi
Vol.	Volume
WHO	World Health Organization

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Farklı Yaş Gruplarında Çalıştırılan Çocuklara İlişkin Tahminler	s. 3
Tablo 2: Dünyada Okur-Yazar Olmayanların Toplam Nüfus İçindeki Payı	s. 78
Tablo 3: 138 ve 182 Sayılı Sözleşmelerin Onay Durumu	s. 121
Tablo 4: 138 ve 182 Sayılı Sözleşmeleri Onaylamayan Ülkeler	s. 122

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Çocukların Çalıştırılması ve Yoksulluk Kısır Döngüsü	s. 66
Şekil 2: Nüfus Artışının Piyasa Emek Sunum Eğrisine Etkisi	s. 74
Şekil 3: Dünyada Nüfus Artış Hızı (1990-1999)	s. 91
Şekil 4: Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Artış Oranları (1990-1999)	s. 91
Şekil 5: Kuşaklar Arası Gelişim ve Gelir İlişkisi	s. 99

GİRİŞ

Çocukların çalıştırılmaları endüstri devrimi öncesine kadar uzanan ve günümüzde de geçerliliğini koruyan bir sorundur. Özellikle azgelişmiş ülkelerde, temelinde yoksulluk olmakla beraber, çeşitli ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel gerekçelerle çocukların çalıştırıldıkları görülmektedir. Ancak, bu sorun sadece az gelişmiş ülkelerde değil, aynı zamanda sınırlı olarak gelişmişlerde de görülmektedir. Küreselleşme sürecinde üretim yapısında meydana gelen değişimle gelişmiş ülkelere bağımlı hale gelen azgelişmiş ülkelerin, artan rekabet ortamında kendilerine sadece işgücü maliyetlerini düşürerek avantaj sağlamaları, sorunun kaynağını ve yönünü göstermektedir.

Çocukların çalıştırılması sorunu hakkında bilgi sahibi olabilmek için Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) tahminlerinden yararlanılmaktadır. 2006 yılında Uluslararası Çalışma Konferansı (UÇK)'nın 95. oturumunda, dünyada 18 yaşından küçük 317.400 bin çocuğun gelir getirici bir işte çalıştırıldığı, bunların içinden 217.700 bin çocuğun sağlık, gelişim ve eğitimlerini olumsuz etkileyen üretim faaliyetlerinde ve 126.300 bin çocuğun da tehlikeli işlerde çalıştırıldığının tahmin edildiği açıklanmıştır. Buna göre, dünyada 200 milyondan fazla çocuğun sağlığını, fiziksel ve zihinsel gelişimini ve eğitimini olumsuz etkileyen şartlarda çalıştırılmaları, sorunun ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Çocukların çalıştırılmasının salt ekonomik değil, aynı zamanda sosyal gerekçeleri de bulunmaktadır. Nitekim son yıllarda, çocukların çalıştırılmasının ekonomik boyutuna ilişkin bilimsel araştırmaların giderek arttığı görülmekte, ancak sosyal gölgede kalmaktadır. Çocukların çalıştırılmasının en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilen yoksulluğun ortadan kaldırılmasında, ekonomik büyümenin çözüm olarak gösterilmesi sonucunda, az gelişmiş ülkelere yönelik geliştirilen yapısal uyum programlarının, uygulandığı ülkelerde ekonomik büyüme sağlamaması yanında, yoksulluğu ve dolayısıyla çocukların çalıştırılmasını daha da arttırması, teorik çalışmaların sosyal gölgede kalış nedenini açıklamaktadır.

Çocukların çalıştırılmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin sorgulandığı çalışma, çocukların çalıştırılmasının ekonomik büyümeyi etkileyebileceği ve kısa dönemde olumlu olsa bile, uzun dönemde olumsuz etkilerin ağır basabileceği varsayımına dayanmaktadır.

Tezin ilk bölümü kavramlara ayrılmış ve çocukların çalıştırılması ile ekonomik büyüme açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde çocukların çalıştırılmasının gerekçeleri, biçimleri ve sonuçları araştırılmıştır. Bu bölümde, çocukların çalıştırılmalarının ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel gerekçeleri incelenmiş, çalışma biçimlerine yer verilmiş ve çocukların çalıştırılması nedeniyle ortaya çıkan sorunlar saptanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, çocukların çalıştırılmasının kısa ve uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu amaçla nüfus, eğitim, sağlık, istihdam ve gelir dağılımı değişkenleri incelenmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise, çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılması için ulusal ve uluslararası düzeyde geliştirilen mücadele yöntemleri ve bu yöntemlere kaynaklık eden UÇÖ'nün Çocukların Çalıştırılmasının Ortadan Kaldırılması Uluslararası Programı çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR

I. ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASI KAVRAMI

Çocukların çalıştırılması, küresel ölçekte yaygın, karmaşık ve çok yönlü bir olgudur. Bunun yanı sıra, güvenilir bilgi ve nicel analiz eksikliği, sorunla etkili mücadele yollarının geliştirilmesini daha güç hale getirmektedir. Uzun yıllardan beri, çocukların çalıştırılmasının nedenlerine, konunun önemine, yapısına ve sonuçlarına ilişkin bilgi eksikliği, dünyanın her yerindeki milyonlarca çocuk ve ergeni etkileyen bu olguya karşı koyacak, durduracak ve ortadan kaldıracak etkili çalışmaların gerçekleştirilmesindeki önemli bir engeldir.¹

Çocukların çalıştırılması endüstri devrimi öncesine kadar giden, günümüzde son derece yaygınlaşmış bir sorundur.² Çocukların çalıştırılmasının bir sosyal sorun olarak ortaya çıkması endüstri devriminin bir sonucu olmasına rağmen, çocukların çalıştırılması daha önce de görülmekteydi. Küçük yaşta çocuklar, bazı ev işlerini yapıyor; tarımsal faaliyete katılıyor ve bir sanat öğreniyorlardı. Bunlar doğal karşılanmaktaydı ve çocukların ekonomide bir rol oynayıp oynayamayacakları tartışılmıyordu. Ancak, 18. yüzyılda İngiltere’de sanayi üretiminde çocukların çalıştırılmaya başlanmasıyla durum tamamen değişti.³ Gerçekten endüstri devrimiyle birlikte çocukların çalıştırılmasının niteliğinde ve niceliğinde önemli bir değişim olmuştur. Bu gelişmeler mekansal olarak değerlendirildiğinde, gerek zamanlama

---

¹ ILO, Report on the Results of the National Child Labour Survey in the Dominican Republic. International Labour Office, Costa Rica, 2004, s. vi.

² Nükhet Hotar Başargan, Burcu Kümbül, “Çalışan Çocuk Sorununa Aileleri Açısından Bir Bakış; İzmir İli Örneği”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, 29-31 Mayıs 2001, s. 141.

³ Peter Dorman, Child Labour in the Developed Economies, ILO/International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC) Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2001, s. 3.

gerekse nitelik açısından farklılıklar gösterse de hemen her toplumda rastlanılan bir sorun olmuştur.⁴

Çocuklar endüstri devriminden önce de çalıştırılmasına rağmen, üretime katılmalarının bedensel güçlerinin kaldıramayacağı ağırlıkta olması, çocukların gelişimlerine zarar vermiştir. Endüstri devrimi ile birlikte çocuklar, kütle halinde fabrikalarda en ağır ve yıpratıcı koşullar içinde çalışmaya zorlanmışlardır.⁵ Endüstrileşmenin ilk aşamalarında, birçok ülkede çocukların çalıştırılmasında bir sakınca görülmemiştir. Bu dönemde, çocukların çalıştırılmasına ilişkin bazı araştırmalarda, gelişimin bu aşamasında çocukların çalıştırılmasına özel bir ihtiyaç duyulduğu belirtiliyordu. Çocukların çalıştırılmasına ilişkin bilgilerin artmasıyla, ortak bir uzlaşmaya varılması çok zaman almadı.⁶

Çocukların çalıştırılmaları, dünya gündeminde en üst sırada yer alması gereken ve ivedi çözüm bekleyen bir sorundur. Milyonlarca çocuk fiziksel, zihinsel, eğitsel, sosyal, duygusal ve kültürel gelişimlerine zarar veren ve hem ulusal yasalara hem de uluslararası standartlara uygun olmayan koşullarda çalışmaktadır.⁷ Her ülke ya çocukları çalıştırarak ya da üretiminde çocukların çalıştırıldığı ürünleri ithal etmek yoluyla bir şekilde bu süreçte yer almaktadır. Ayrıca, çocukların çalıştırılması sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, aynı zamanda birçok gelişmiş ülke de geçerlidir.⁸

2004 yılı itibari ile yapılan tahminlere göre, dünyada 5-14 yaş arasındaki 190,700 bin çocuk gelir getirici bir faaliyette bulunmaktadır. Bu tahmine

---

⁴ Faruk Sapançalı, “Küreselleşme Bağlamında **Çocuk** İstihdamı ve Önlenmesine Yönelik Çabalar”, Çimento İşveren Dergisi. C.:16, Sa.:4, Çimento Müstahsilleri İşverenleri Sendikası (CMİS), Ankara, Temmuz 2002, s. 18-19.

⁵ Cahit Talas, Toplumsal Politika. İmge Kitabevi Yayınları, Yayın No: 14, Ankara, 1990, s. 46.

⁶ Bjørne Grimsrud, Millennium Development Goals and Child Labour, Understanding Children’s Work: An Inter-Agency Research Cooperation Project. International Labour Office, Unicef, World Bank Group, 2003, s. 4.

⁷ Nejat Kocabay, “Uluslararası Çalışma Örgütü Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC)”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri. DİE, Ankara, 29-31 Mayıs 2001, s. 27.

⁸ Line Eldring, Sabata Nakanyane, Malehoko Tshoaedi, Child Labour in the Tobacco Growing Sector in Africa, Conference on the Eliminating Child Labour: Establishing Best Practise in Tobacco Farming. International Union of Food, International Tobacco Growers’ Association, British American Tobacco, Nairobi, 8-9th October 2000, s. 7.

bakıldığında, anılan yaş grubundaki tüm çocukların yüzde 15.8'inin gelir getiren bir faaliyette bulunduğu görülür. 5-17 yaş grubunda gelir getirici bir faaliyette bulunan çocuk sayısının ise 317.400 bin olduğu tahmin edilmektedir.⁹ Bununla birlikte çocukların gelir getiren bir işte çalışmaları, En Az Çalışma Yaşına ilişkin 138 sayılı (1973) ve Çocukların Çalıştırılmasının Kabul Edilemez En Kötü Biçimlerine ilişkin 182 sayılı (1999) UÇÖ sözleşmelerine göre ortadan kaldırılması gereken çocuk istihdamı ile denk tutulmamaktadır.¹⁰

Çocuk istihdamının, çocukların gelir getiren bir faaliyette bulunmalarından daha dar bir kapsamı bulunmaktadır. 12 yaş ve daha büyük çocukların hafif işlerde haftanın birkaç saati çalışmaları ve 15 yaş ve üstündekilerin tehlikeli olmayan işlerde çalışmaları çocuk istihdamı kapsamına girmemektedir.¹¹ 2004 yılı itibariyle yapılan tahminlere göre, dünyada 15 yaşın altında 165.800 bin çocuk çalışanın bulunduğu tahmin edilmektedir. Çocuk istihdamı en çok 5-17 yaş grubunda görülmektedir. Bu yaş grubunda 217.700 bin çocuk çalıştırılmaktadır.¹² Aşağıdaki tabloda dünyada çalıştırılan çocuklara ilişkin sayısal verilere yer verilmektedir.

Tablo 1: Farklı Yaş Gruplarında Çalıştırılan Çocuklara İlişkin Tahminler (2004)

Yaş Grupları	Çocuk Nüfusu	Gelir Getirici Bir İş Gören Çocuklar	Çalıştırılan Çocuklar	Tehlikeli İşlerde Çalıştırılan Çocuklar
5-17	1.566.300.000	317.400.000	217.700.000	126.300.000
5-14	1.206.500.000	190.700.000	165.800.000	74.400.000
15-17	359.800.000	126.700.000	51.900.000	51.900.000

Kaynak: ILO, Child, s. 6.

⁹ ILO, The End of **Child** Labour: Within Reach. Report of The Director-General, Global Report under the Follow-Up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, Report I (B), International Labour Conference, 95th Session 2006, International Labour Office, Geneva, 2006, s. 6.

¹⁰ ILO, **Every** Child Counts: New Global Estimates on Child Labour. International Labour Office, Geneva, 2002, s. 9.

¹¹ ILO, **Every**, s. 10.

¹² ILO, Child, s. 6.

A. Tanımı

Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989) ve Çocuk İstihdamının En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 sayılı UÇÖ Sözleşmesi'ne göre, 18 yaşından küçük her birey çocuk olarak tanımlanmaktadır. 5 yaşından küçük bir çocuğun bir işte çalışacak¹³ veya eğitime başlayacak durumda olmadığı genellikle kabul gördüğünden, çocukların istihdamı konusunda yapılan çalışmalarda 5 yaşından büyük çocuklar dikkate alınmaktadır.¹⁴

138 ve 182 sayılı UÇÖ sözleşmeleri ile BM Çocuk Hakları sözleşmesinde çocuk istihdamı ve çocuk istihdamının en kötü biçimlerinin uluslararası yasal tanımları yapılmıştır. Adı geçen üç sözleşme, iş veya faaliyetin çocuk ve çocuğun gelişimi üzerindeki etkisine bağlıdır. Bir işin çocuk istihdamı olarak kabul edilebilmesi için çocuğun sağlığına, fiziksel, zihinsel, tinsel veya sosyal gelişimine zarar verir nitelikte olmalıdır. Buna ek olarak, zorunlu eğitim çağındaki çocukların da eğitimlerine engel olması gerekmektedir.¹⁵

Sonuç olarak, çocukların çalıştırılması onların sağlıklarına, fiziksel, zihinsel, tinsel ve sosyal gelişimlerine zarar veren; onları eğitim hayatından uzaklaştıran ve her türlü eğitimden yoksun bırakan; onları erken yaşta okuldan ayrılmaya veya eğitimleri devam ederken aynı zamanda gelir getirici bir işte çalışmaya zorlayan; onlar için çok uzun süreli ve çok ağır işlerde çalıştırılmaları olarak tanımlanmaktadır.¹⁶

---

¹³ Bununla birlikte bu yaş grubundaki çocukların da yetişkinler tarafından istismar edildikleri veya cinsel tacize maruz kaldıkları görülmektedir.

¹⁴ ILO, Child Labour: A **Textbook** for University Students. International Labour Office, Geneva, 2004, s. 29.

¹⁵ Bjørne Grimsrud, What Can Be Done about **Child** Labor? An Overview of Resent Research and its Implications for Designing Programs to Reduce Child Labor. Social Protection Discussion Paper, Number: 0124, The World Bank, Washington, 2001, s. 1-2.

¹⁶ Samuel Grumiau, Child Labour in Albania. International Confederation of Free Trade Unions (ICFTU), Brussels, 2004, s. 5.

B. Unsurları

Ekonomik büyümenin sağlanması için çalışarak üretimde bulunması gerekmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yetişkinlerle birlikte çocukların da üretime katılmaları bir zorunluluk olarak görülmektedir. Ancak, yetişkin ve çocukları birbirlerinden ayıran özellikler bulunmaktadır. Bu özelliklerden ilki, eğitim ve sağlık göstergesi olarak kabul edilen takvim ölçüsü yani yaştır. Bunun yanında, çocukların çalıştırıldığından söz edebilmek için çocukların gelir getirici bir işle üretime katılmaları gerekmektedir. Aksi takdirde, hafif ev işleri gibi rutinler, çocukların çalıştırılması anlamına gelmemektedir. Nitekim çocukların bu tür faaliyetlerde bulunması meşru görülmektedir. Bunun dışındaki çalışmalar ise, ortadan kaldırılması gereken bir sorunun kökeni olarak görülmektedir.

1. İşe Alınmada En Az Yaş

Yaş, genellikle bir çocuğun tanımlanmasında kullanılan, onun 18 yaşından küçük çocuklar için belirlenen haklardan ve koruma hükümlerinden (BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, 182 sayılı UÇÖ Sözleşmesi) yararlanmasını sağlayan ve istihdama kabulde en az yaş olan 15'in belirlenmesinde (138 sayılı UÇÖ Sözleşmesi) kullanılan uluslararası bir ölçüttür.¹⁷

18 yaşından küçük kimse sağlığını tehdit eden veya zararlı faaliyetler içeren işlerde çalıştırılmamalıdır. Tam zamanlı olarak çalışılacak bir işe girişte en az yaş gelişmekte olan ülkeler için 14 ve diğer ülkeler için 15 olarak belirlenmiştir. Her ne durumda olursa olsun tam zamanlı çalışma zorunlu eğitim yaşının tamamlanmasından sonra söz konusudur. Hafif işlerde çalışmada en az yaş, gelişmekte olan ülkeler için 12 ve diğer ülkeler için 13'tür. Bu yaştaki bir çocuk, okuluna engel olmayan ve sağlığını tehlikeye düşürmeyen ev işleri dışındaki işlerde çalışabilmektedir. Ayrıca mesleki eğitime de başlayabilmektedir. 12-13 yaşından

---

¹⁷ ILO, **Combating** Child Labour: A Handbook for Labour Inspectors. International Labour Office, Geneva, 2002, s. 3.

küçük çocuklar işgücü piyasasında faaliyet göstermemekle birlikte, ebeveynlerinin gözetiminde, sosyalleşme süreci kapsamında sayılan ve eğitim ve sağlıklarına olumsuz etkisi bulunmayan ev işlerini yapabilirler.¹⁸

Yaş ölçütü göz önüne alındığında çocukların çalıştırılması, **(i)** bir günde kaç saat çalışıldığına bakılmaksızın, 15 yaşın altındakilerin gelir getirici herhangi bir işte çalıştırılmaları¹⁹ veya **(ii)** 18 yaş altındakilerin istismar edilerek, tehlikeli veya yaşlarına uygun olmayan, eğitimlerine veya sosyal, fiziksel, zihinsel, ruhsal ve ahlaksal gelişimlerine zarar verecek işlerde çalıştırılmaları²⁰ olarak tanımlanabilir. Buna göre, bir işte en az çalışma yaşından küçük çocukların çalıştırılması ise, istihdam kavramı içinde değerlendirilir.²¹

2. Gelir Getirici Bir İş Görülmesi

Çalışıyor olma, çocuk istihdamı ile denk tutulmamaktadır. Gelir getiren faaliyet, piyasada bir ücret karşılığı yapılan tüm üretim işleri ve bir ücret karşılığı olmadan piyasa dışında yapılan belli türdeki üretim işlerini kapsamaktadır. Böylelikle gelir getirici bir iş görülmesi, karşılığında herhangi bir gelir elde edilip edilmediğine bakılmaksızın, formel veya enformel ekonomide ve kentte veya kırdaki gerçekleştirilebilen faaliyet veya meslek olarak tanımlanabilir. Çocukların bir akrabalarının yürüttüğü işlerde bir gelir elde etmeden gerçekleştirdikleri faaliyetler de gelir getirici bir faaliyet görme olarak değerlendirilir. Ayrıca, başkalarının ev işlerinde herhangi bir biçimde çalışan çocukların da gelir getiren bir faaliyette buldukları kabul edilir. Bununla birlikte, kendi ev işlerini yapan çocukların gelir getiren bir faaliyet gördükleri söylenemez.²²

---

¹⁸ Bjørne Grimsrud, **Child**, s. 2.

¹⁹ Klaus Günther, *Child Labour in Kyrgyzstan: An Initial Study*, Draft Working Paper, ILO, Bishkek, 2001, s. 8.

²⁰ F.M. Orkin Head, *Child Labour in South Africa*, Department of Labour South Africa, 2000, s. 1.

²¹ ILO, **A Future without Child Labour**. Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, International Labour Conference 90th Session, Report I (B), International Labour Office, Geneva, 2002, s. 10.

²² ILO, **Every**, s. 9, 29-30.

Bu anlamda, kendi evlerindeki işleri yapan çocukların faaliyetleri gayri safi yurt içi hasılanın hesaplanması için BM Ulusal Hesaplamalar Sistemi'nde tanımlanan üretim çevresinin²³ dışında tutulurlar. Yapılan tahminler, gelir getiren faaliyetlerde çalışmayan çocukları kapsamamaktadır. Uluslararası çalışma standartları ışığında, çocukların kendi evlerinde gördükleri ev işleri için istisnalar sağlanmıştır. Bununla birlikte, çocukların bu faaliyetlere harcadıkları zaman önemlidir. Bazı durumlarda, okula kayıt veya devamlılık tehlikeye düşmektedir.²⁴

3. Meşruiyet

Çocuk istihdamı, doğası veya yoğunluğundan dolayı çocuğun eğitimine, sağlığına ve gelişimine zarar veren işlerde çalıştırılması olarak tanımlanmıştır. Bu bakımdan çocukların kendi istekleri ile çalıştığını veya çocukların çalıştırılmasının meşruiyet taşıdığını söylemek olanaksızdır.²⁵

Bu kapsamda, çocuklukla bağdaşmayan bir şekilde, çalışmak için çok küçük olan çocukların, düşük ücretlerde uzun saatler, sağlığa zararlı, fiziksel ve zihinsel gelişimi olumsuz etkileyen koşullarda, ailelerinden ayrılarak ve eğitimden mahrum bırakılarak çalıştırılmaları yer almaktadır. Çocuk istihdamı, çocukta telafisi mümkün olmayan zararlara neden olabilmektedir. Bu nedenle, uluslararası ve ulusal yasalara aykırıdır.²⁶

Bununla birlikte, tüm işler çocuklara zarar vermez. Küçük yaşlardaki birçok çocuk ev işlerinde yardımcı olmakta, basit işler yapmakta veya ailelerinin tarım işlerinde veya işyerlerinde ebeveynlerine yardım etmektedirler. Bu sayede çocuklar

---

²³ Üretim çevresi, (a) mal veya hizmet üretiminde kullanılacak mal ve hizmetlerin üretimini de içeren, üreticilerinden başka birimlere sağlanan veya sağlanması tasarlanan bireysel veya toplu tüm mal ve hizmetlerin üretimini; (b) üreticilerin kendi tüketimleri veya sermaye birikimleri için kendi hesaplarına yaptıkları mal ve hizmet üretimini; (c) ev sahipleri tarafından yapılan konut hizmetleri ve ev işlerinde ücret karşılığı çalışılarak gerçekleştirilen hizmet üretimi gibi üretimleri içermektedir. Bilgi için bkz.: BM, System of National Account 1993, <http://unstats.un.org/unsd/sna1993/glossform.asp?getitem=453>, (15 Mart 2006).

²⁴ ILO, **Every**, s. 30.

²⁵ Atalay Yörükoğlu, Değişen Toplumda Aile ve Çocuk. Özgür Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 227.

²⁶ ILO, **Combating**, s. 3.

geleceğin işçileri ve toplumun yararlı birer üyesi olarak ihtiyaç duyacakları deneyimi kazanmaktadır. Dikkatle izlendiğinde hafif işlerin, çocukların sorumluluk almayı öğrendikleri ve becerilerinden gurur duydukları sosyalleşme ve gelişim süreçlerinin önemli bir parçası olduğu görülmektedir. Bu tür işler risksiz değildir. Ancak, bunlar çocuk istihdamı olarak değerlendirilmemektedir.²⁷ Çocuk veya ergenlerin sağlıklarını ve kişisel gelişimlerini etkilemeyen veya eğitimlerine engel olmayan işler olumlu olarak görülmektedir. Ev işlerinde, okul dışındaki ve tatil sürelerinde ailenin işyerindeki çalışma ile veya cep harçlığı kazanarak aileye yapılan yardımlar bu işlere örnektir. Bu tür işler, çocukların gelişimine ve ailenin gönencine katkıda bulunmakta; deneyim ve beceri kazandırmakta ve yaşamları boyunca toplumun üretken birer üyesi olmalarına yardım etmektedir.²⁸ Belirtilen işler, çocuk istihdamı kapsamında değerlendirilmemektedir.²⁹ Ancak, birçok çocuk sayılan bu olumlu etkilerden uzakta, büyüme ve gelişimlerine engel olacak, çocuk istihdamı kapsamındaki işlerde çalıştırılmaktadır.³⁰

II. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI

Klasik ekol sonrasında ekonomistler, üretim, dağıtım, tüketim gibi temel ekonomik faaliyet alanlarını kavramsallaştırmışlar ve büyüme ve ulusal zenginlik kavramlarını ulusal gelir muhasebe sistemleri içinde ölçülebilir hale getirmişlerdir. Bir ekonominin büyüyüp büyümediğine, makroekonomik muhasebe sistemlerinin temel kategorisi olan gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) reel değişimleri izlenerek karar verilir. Belirli bir dönem içinde reel GSYİH artmışsa, ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. Ayrıca hasıla, ürün anlamına geldiğinden, daha çok ürün anlamında, ulusal zenginlik artmış demektir.³¹

---

²⁷ Aynı kaynak (A.k.) s. 3.

²⁸ ILO, **Textbook**, s. 16.

²⁹ ILO, **Future**, s. 9.

³⁰ IPEC/ILO, *Child Labour: An Information Kit for Teachers, Educators and their Organizations, Book I: Children's Right and Education*. IPEC/ILO, Geneva, 1998, s. 2.

³¹ E. Ahmet Tonak, "İktisadi Büyüme, Ulusların Zenginliğinin Artması mı Demektir?", Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinc Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 912, İstanbul, 2003, s. 143-144.

Ekonomik büyüme insanlık tarihinde son 200 yılda güçlü bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Endüstri devriminden bu yana dünyanın hemen her bölgesinde kişi başına üretim ve gelir önemli artışlar göstermiş, ancak aynı dönemde daha hızlı büyüyen ülke ya da bölgelerle daha yavaş büyüyenler arasında ciddi farklar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de 1800 yılına kıyasla bugün dünyanın hemen her ülkesinde ortalama gelir çok daha yüksektir, ancak ortalama gelirler ülkeler arasında çok daha eşitsiz bir dağılım göstermektedir. 1800 yılında dünyanın en varlıklı ülkeleri ile en yoksul ülkelerindeki kişi başı gelirler arasındaki fark beşe bir düzeyinde idi. Son iki yüzyılda dünyada kişi başına gelir yaklaşık olarak sekiz kat artmış, ancak en yüksek gelirli ülkelerle en düşük gelirli ülkeler arasındaki ortalama gelir farkı altmışa bir düzeyine kadar yükselmiştir.³²

A. Tanımı

Ekonomik büyüme, ekonominin yapısal özelliklerinin ve uzun dönemli performansının sonucunu özetleyen bir göstergedir.³³ Gayri safi yurtiçi hasıladaki net artışla ölçülen ekonomik büyüme, mal ve hizmet üretim kapasitesindeki gelişimdir.³⁴ Bu gelişim, **(i)** üretim teknolojisinin ilerlemesi, **(ii)** işgücü verimliliğindeki artış veya **(iii)** kapasite kullanımındaki artıştan kaynaklanabilir. Her üç durumda da üretim artacağından ekonomik büyüme sağlanır.³⁵

Ekonomik büyüme, bir ülkenin sahip olduğu kıt kaynakların miktarını arttırarak veya onların kalitelerini iyileştirerek üretim imkanları sınırını genişletmesi

---

³² Şevket Pamuk, “Karşılaştırmalı Açından Türkiye’de İktisadi Büyüme, 1880-2000”, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 912, İstanbul, 2003, s. 383.

³³ Fatma Doğruel, A. Suut Doğruel, “Türkiye’de Büyüme ve Makroekonomik İstikrar”, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 920, İstanbul, 2003, s. 401.; Robin Bade, Michael Parkin, Foundation of Macroeconomics. Pearson Education, Inc., Boston, 2004, s. 346.

³⁴ İlker Parasız, Ekonomik Büyüme Teorileri (Dinamik Makro Ekonomiye Giriş). Ezgi Kitabevi, Bursa, 2003, s. 10.

³⁵ Mahfi Eğilmez, Ercan Kumcu, Ekonomi Politikası. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 125.

veya üretim teknolojisini ve kurumsal çerçeveyi değiştirerek daha yüksek üretim düzeylerine çıkması olarak tanımlanabilir.³⁶

Bireylerin ekonomik büyümenin sağladığı gönenç artışından ne ölçüde yararlandıklarını ise kişi başına düşen gelir göstermektedir.³⁷ Ekonominin büyüme hızını gösteren gayri safi yurtiçi hasıladaki net artış, ülkeler arasındaki ekonomik güç dengesinde meydana gelebilecek değişimler hakkında bilgi vermesine rağmen, yaşam düzeyindeki değişimleri göstermez. Yaşam düzeyi, net gayri safi yurtiçi hasılanın nüfusa bölünmesi ile bulunan, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıladaki net artışa bağlıdır. Bu orana bağlı olarak, gayri safi yurtiçi hasıladaki net artışın yaşam düzeyini değiştirip değişmediği sonucuna ulaşılır.³⁸ Diğer bir ifadeyle, kişi başına gelir artışı büyümenin bir sonucudur.³⁹ Ekonomik büyüme kavramı, üretimden çok insanların yaşam düzeyindeki farklılığı ön plana çıkarmaktadır.⁴⁰ Ancak, çıktıdaki artış olarak tanımlanan ekonomik büyüme, gelirin daha eşit dağılımını sağlayacak herhangi bir etkiye sahip değildir.⁴¹

Ekonomik büyümeden söz edebilmek için ülkedeki mal ve hizmet üretiminde reel bir artış olması gerekmektedir.⁴² Çünkü, nominal değerle üretimde gerçek değişimin yanı sıra fiyat değişimlerini de içermektedir. Bu nedenle, gayri safi yurtiçi hasıladaki reel artışı bulabilmek için enflasyon etkisi bertaraf edilmektedir.⁴³ Ayrıca büyüme, ülke ekonomisindeki sayısal değişimlerle ilgilidir. Ekonomik, sosyal, kurumsal ve diğer yapılardaki sayı ile ölçülemeyen değişiklikleri dikkate

---

³⁶ Besim Üstünel, Ekonominin Temelleri. Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 58.

³⁷ Ahmet Salih İkiz, Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ), Sosyal Bilimler Enstitüsü (SBE), İzmir, 2000, s. 94.

³⁸ Ansel M. Sharp, Charles A. Register, Paul W. Grimes, Economics of Social Issues. New York, 2004, s. 234.

³⁹ Hasan Atılgan, Vergilemenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye’deki Durumun Analizi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), DEÜ, SBE, İzmir, 2003, s. 1.

⁴⁰ İlker Parasız, İktisadın ABC’si. Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000, s. 238.

⁴¹ Mehmet Türkay, Gelişme İktisadı: Ekonomik Büyüme Merkezli Yaklaşımın Yükseliş ve Gerilemesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi (MÜ), SBE, İstanbul, 1994, s. 54.

⁴² Sami Güçlü, İktisada Giriş. Sakarya Üniversitesi (SÜ), İktisadi İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) Yayınları, Yayın No: 5, Adapazarı, 1994, s. 151.

⁴³ Esfender Korkmaz, İktisadi Gelişme ve Mali Sistem. Lebib Yalkın Matbaası, İstanbul, 2003, s. 1.

almaz. Bu tip değişiklikler kalkınma kapsamında değerlendirilmektedir.⁴⁴ Kapsam itibari ile daha geniş olan ekonomik kalkınma, ekonomik değerlerin nicelik ve nitelik bakımından değişmesini ifade ettiğinden ekonomik büyümeyi de kapsamaktadır. Ekonomik büyüme olmaksızın kalkınmanın gerçekleştirilmesi düşünülemez. Bununla birlikte, ekonomik büyüme kendiliğinden ekonomik kalkınma sonucunu vermeyebilir.⁴⁵

B. Unsurları

Ekonomi tarihinde, ekonomik büyümeyi sağlayan unsurlara ilişkin olarak bir görüş birliği sağlanamamıştır.

Merkantilist düşünceye göre, ihracat ve nüfus artışının büyümeyi sağlayan en önemli faktörlerdir. Bir taraftan talebi, diğer taraftan işgücü arzını arttıran nüfus artışıyla, mal ve hizmetlerin maliyetleri düşmekte ve ihracat teşvik edilmektedir. Katma değeri oluşturan tek verimli faaliyet alanının tarım olduğuna inanan fizyokratlar ise, büyümeyi tarımsal ürün artışı olarak görmüşlerdir. Fizyokratlar, sermaye birikiminin temelini oluşturan tarımda üretim artışını, dolayısıyla büyümeyi hızlandırabilmek amacıyla teknolojik gelişmeyi teşvik etmişlerdir.⁴⁶ Bir bakıma büyüme iktisadi sayılan⁴⁷ klasik iktisat teorisine göre, sermaye birikimi, teknik buluşlar, teknik yeniliklerin üretim sürecine uygulanması ve nüfus artışı gibi etmenler ürünü oluşturur. Büyümeyi ise, nüfus, dolayısıyla emek faktöründeki ve sermaye birikimindeki artış ile teknolojiye yeni teknolojideki yeniliklerin üretime uygulanması belirler.⁴⁸ Neo-klasik iktisat teorisine göre, ekonomik büyüme dışsal faktörler tarafından belirlenir. Toplam üretimin sermaye miktarı, istihdam miktarı ve teknoloji

---

⁴⁴ Ersan Bocutoğlu, Metin Berber, Kenan Çelik, Genel İktisada Giriş. Derya Kitabevi, Trabzon, 2003, s. 350.

⁴⁵ Cahit Şanver, Bütçenin Ekonomik Büyümeye Etkisi ve Türkiye Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi (İÜ), SBE, İstanbul, 1995, s. 8-9.

⁴⁶ İbrahim Dursun, Ekonomik Özgürlükler-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik ve Uygulamalı Bir İnceleme, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), DEÜ, SBE, İzmir, 2002, s. 75-76.

⁴⁷ Gülten Kazgan, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 87.

⁴⁸ Kaya Ardıç, "Liberal Ekol: Klasik İktisat", İktisat'ın Dama Taşları, Ekoller-Kavramlar-İz Bırakanlar I. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi.. İstanbul, 2001, s. 44.

düzeyine bağlı olduğu neo-klasik teoride istihdam ve teknolojik gelişme unsurları sabit kabul edildiğinden, üretim miktarı kısa dönemde sermaye stokuna bağlıdır.⁴⁹ İçsel büyüme teorisinde ise, ekonomik büyümenin **(i)** sermaye birikimi, **(ii)** devletin küçülmesi, **(iii)** ekonominin dış ticarete ve yabancı yatırımlara açılması, **(iv)** mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve iyi işleyen bir hukuk sistemi, **(v)** düzenlemeler ve denetimler aracılığıyla verimli sektörlere ağır yükler yüklenmemesi ve **(vi)** insana yönelik yatırımlarla sağlanacağı belirtilmektedir.⁵⁰

Klasik iktisat teorisinde belirtildiği üzere, büyüme için elverişli davranış özellikleri, toplumsal ve kültürel çevre, siyasi yönetim, teknik yenilik yapılması ve uygulanmasına elverişli şartlar ve piyasanın yeterli genişliği gibi etkenler gerekmektedir.⁵¹ Çalışmada buna uygun olarak, ekonomik büyümenin unsurları, büyümenin başlıca iki aktörü olduğu söylenen işletme ve devlet üzerinde yoğunlaşarak⁵², **(i)** sermaye birikim modeli, **(ii)** kamu harcamaları ve **(iii)** gelir dağılımı olarak belirlenmiştir.

1. Sermaye Birikim Modeli

Kapitalist ekonomilerde sermaye birikimi zaman zaman tıkanıklığa uğrar ve ekonomiler krize girer. Krizin yarattığı ortam bir yandan sistemin kendini sürdürmesini, yeniden üretmesini tehdit ederken, diğer yandan sistemde yapısal değişikliklere yol açarak, sermaye birikiminin tıkanıklıklarını giderme ve ekonomik canlanma koşullarını yaratabilmektedir.⁵³

Tipik özellikleri sürekli ve tam süreli çalışma, deneyim ve bilgiye dayalı ücret artışı, olumsuz iş koşullarına ve iş gücüne bağlanmış prim ve tazminatlar, düzenli

---

⁴⁹ Suat Hayri Şentürk, “Ekonomik Büyümenin Sağlanmasında Finansal Sistemin Rolü”, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi. Yıl: 20, Sa.: 237, Ankara, 2005, s. 118.

⁵⁰ Dursun, s. 83-84.

⁵¹ Kazgan, s. 90.

⁵² Hakan Arslan, “Küreselleşmenin Emek Üzerindeki İdeolojik Etkileri ve Seçenek Sorunu”, Küreselleşme, Emperyalizm-Yerelcilik-İşçi Sınıfı. (Derleyen: E. Ahmet Tonak), İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.183.

⁵³ Hacer Ansal, **Esnek** Üretimde İşçiler ve Sendikalar: Post-Fordizm’de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?. Birleşik Metal İş Sendikası, İstanbul, 1999, s. 12.

çalışma saatleri, çalışma süresinin toplu sözleşme ile belirlenmesi, hafta tatilleri ve yıllık ücretli izin, işçilerin sendikalarda kolektif temsili olarak sıralanabilen 19. yüzyıl kitle üretim sistemi fordizm,⁵⁴ **i)** kitle üretim tekniğinin, verimlilik artışını sürekli kılacak yeni teknolojilerin uygulanmasını olanaklı hale getirecek esneklikte olmaması; **ii)** emek süreci üzerinde artan denetim, işin yoğunlaştırılması ve üretim akışının yalnızca bir aşamasında sürekli aynı işi yapan işçinin üretim üzerindeki bilgi ve denetimini kaybetmiş olması (yabancılaşma) nedeniyle uğradığı nitelik kaybının, özellikle nitelikli işçilerde yol açtığı tepkiler (iş yavaşlatma, grev, iş devamsızlığı, vb.); **iii)** piyasanın standart kitlesel tüketim mallarına doyması nedeniyle artan üretkenlik ve ücretler ile tüketim arasındaki dengenin bozulmasından dolayı krize girmiştir.⁵⁵

Kriz, köklü ve genel bir yeniden yapılanma ile aşılabileceğinden, üretim tarzının kendini ayakta tutabilmesini sağlamak, yani sermaye birikiminin genişleyerek sürmesinin önündeki engelleri aşmayı sağlayacak ya da engelleri aşmaya katkıda bulunacak biçimde, toplumsal ilişkilerde, süreçlerde, yapılarda ve kurumlarda dönüşüm gerekmektedir.⁵⁶ Değişimin ilk boyutu, ekonomik büyüme döneminin 1970'li yıllarda tıkanması ve bu tıkanıklığın yarattığı bunalım koşullarının üstesinden gelebilmek için gelişmiş ülke ekonomilerinin önce üretimde yeni teknolojilerden yararlanarak yeniden yapılanma süreci içine girmeleri, bunun yetersiz kaldığı alanlarda ise üretimin yeniden örgütlenmesi olmuştur. Bu değişim iletişim, bilişim ve ulaştırma teknolojilerindeki gelişmelerle desteklenmiş, giderek artan iletişim olanakları, sermaye ve mal akımlarını küresel boyuta taşımıştır. Yeni üretim örgütlenmesi beraberinde yeni emek süreçlerini getirirken, emeğin ekonomik sistemdeki görece konumunda önemli değişimler yaşanmıştır. Üretimin örgütlenmesi ve emek süreçleri ile ortaya çıkan yeni üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin sürdürülmesi için gerekli olan birikim rejimi ise farklı ölçeklerdeki yeni düzenleme

---

⁵⁴ İlker Belek, *Esnek Üretim Derin Sömürü*. NK Yayınları, Yayın No: 20, Kayhan Matbaacılık, İstanbul, 2004, s. 23.

⁵⁵ Sabahattin Şen, *Taşeronluk (Altişverenlik) ve Endüstriyel İlişkilere Etkileri*. Şan Ofset, İstanbul, 2002, s. 155-156.

⁵⁶ Ansal, *Esnek*, s. 12.

mekanizmalarını ortaya çıkarmıştır. Yeni üretim ve birikim biçiminin temel özelliği ise esnekliktir.⁵⁷

Günümüzde sermaye birikimi çokuluslu ağ işletmede katma değer, bilgiye dayalı üretim sürecine, yani ürün ve süreçte yeniliğe dayandığı; kaynakların kullanımının küresel ölçekte planlandığı; ürün ve hizmet piyasaları ile faktör piyasalarının küresel düzeyde örgütlendiği; kurumsal bağlamın serbest piyasa koşullarını ve devlet müdahalesi için asgari bir rolün üstünlüğünü savunan yeni liberal ideolojiyle uyumlu kılındığı bir model ile sağlanmaktadır. Sermaye birikim süreci için küresel düzeyin seçilmesi rekabetin uluslararası nitelik kazanmasına neden olmuştur. Sermayenin küresel akıcılığını (niceliksel esnekliği) sağlamak için uluslararası ticari engeller kaldırılmış ve finans piyasaları gibi, işgücü piyasaları da kuralsızlaştırılarak uluslararası ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar teşvik edilmiştir. Bu süreçte, esnek üretim ve iş organizasyonu çokuluslu işletmelere yenilikçi stratejilerle insan kaynağının bilgi ve becerisini artırmak için yeni teknoloji sektörlerinde yatırım yapma, işgücü maliyetlerinin azaltılması stratejisiyle bağımsız çalışma, taşeronluk ve dış kaynaklardan yararlanma olanağı tanımaktadır.⁵⁸

Bu yeni süreçte üretimin küresel ölçekte sermaye lehine örgütlenmesini sağlayan yeni bir uluslararası işbölümü yapısı oluşturulmuştur. Bu tür bir uluslararası işbölümü şeması çerçevesinde çevre ülke üretimlerini ve üreticilerini uluslararası sermayenin çıkarlarına ve pazar politikalarına tabi kılan küresel meta zincirleri gerçekleşmektedir. Burada üretim, çok uluslu işletmelerin ucuz ve kontrol edilebilir emeğe dönük arayışları doğrultusunda emeğin ucuz ve örgütsüz olduğu çevre ülkelerine kaydırılmaya çalışılmaktadır. Çok uluslu işletmeler çevrede kurdukları ilişkiler aracılığı ile hem üretimin maliyetlerinden tasarruf etmekte, hem de üretimden ve pazar koşullarından doğan tüm riskleri yerel üretim birimlerine ve onların çalışanlarına aktarabilmektedir. Bu tür bir küresel üretim ağı çerçevesinde

---

⁵⁷ Ayda Eraydın, “Dış Pazarlara Eklemlenmeye Çalışan Konfeksiyon Sanayiinde Üretimin Örgütlenmesi ve Emek Süreçleri”, ODTÜ Gelişim Dergisi. Sa.: 27 (1-2), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2000, s. 93-94.

⁵⁸ Tijan Erdut, “İşgücü Piyasasında **Enformelleşme** ve Kadın İşgücü”, Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa.: 2005/3, İstanbul, 2005, s. 24.

çok uluslu işletmeler, üretimlerini kendi çıkarları doğrultusunda planlama ve yönlendirme şansını elde ederken, bu esnekliğe ve güce sahip olmayan çevre ülkelerine üretimin tüm maliyeti ve riski yüklenmektedir.⁵⁹

Ağ işletme, ana işletmenin bir üretim projesini gerçekleştirmek için aralarında kaynakları tahsis ettiği, oluşturduğu ve kendisiyle özdeşleştirdiği çok sayıda küçük ve orta boy işletmenin faaliyetinin eşgüdümünü sağladığı ve iş bölümüne dayandırdığı bir organizasyon türü olarak ortaya çıkmıştır. Ağ oluşumu, işletmelerin özellikle imalat aşamasına ilişkin etkinliklerinin üretim maliyetlerinin düşük olduğu ülkelere dışsallaştırılmasıyla sağlanmaktadır. Avrupa ve ABD’de konfeksiyon işletmeleri taşeron ağlarını Asya ve Latin Amerika’ya aşamalı olarak yaymış ve Şili gibi orta gelir düzeyine sahip ülkelerdeki giysi üreticileri üretim sürecinin emek yoğun aşamalarını Asya’daki gelişmekte olan ülkelere dışsallaştırarak gelirlerini arttırmıştır.⁶⁰

Çevre ülkelerinden merkez ülke piyasalarına uzanan meta zincirlerinde nihai ürün fiyatının büyük kısmını merkez ülkelerinde oluşan katma değer teşkil etmekte; merkez ülkelerinde pazarlanan malların piyasa değerinin çok az bir kısmı çevre ülkelerindeki asıl üreticilere tahakkuk etmektedir. Örneğin Güney Afrika’dan Avrupa’ya ihraç edilen konserve şeftalinin değerinin yüzde 43’ü Güney Afrika’ya ödenmekte; az gelişmiş ülkelerde üretilen kahvenin Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’ndeki fiyatının yüzde 10’u; Bangladeş’te üretilen gömleklerin ABD piyasasındaki fiyatının yüzde beşi üreten ülkede kalmakta; El Salvador’da 18-19 sente dikilen gömleklerin tanesi ABD’de 12-20 dolara, Çin’de fabrika satış fiyatı 2 dolar olan oyuncaklar ABD’de 10 dolara satılmakta; İstanbul ve Denizli’de çok uluslu işletmelere konfeksiyon üretimi yapan taşeron işletmeler piyasa değerinin yüzde 20-25’ini kazanmaktadır. İhracata dayanan büyüme stratejisini benimsemiş çevre ülkeleri arasındaki yoğun ihracat rekabeti, faktör fiyatlarını bastırmayı

⁵⁹ Tülin Öngen, “Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri”, Küreselleşme Koşullarında Kapitalizm ve Sendikal Hareket. Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası (Petrol-İş) 2000-2003 Yıllığı, Petrol-İş Yayınları, Yayın No: 85, İstanbul, 2003, s. 36-37.

⁶⁰ Zeki Erdut, “Çalışma Yaşamında Esneklik ve Türkiye”, Çalışma Hayatında Esneklik Semineri. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Swissotel, İstanbul, 1999, s. 85.

gerektirmektedir. Buna karşılık, merkez ülkelerinin fason üretimi yaptıran çok uluslu işletmeleri, sektöre rakiplerin girişini engelleyebildikleri için ve işletme sermayesi, teknoloji ve pazarlama bilgisi alanlarındaki egemenlikleri sayesinde kendi satış fiyatlarını kolayca belirleyebilmektedirler. Bunun sonucunda ekonomisini dışa açan ve dünya ticaretindeki payı artan çevre ülkelerinin dünya gelirindeki payı aynı şekilde artmamaktadır.⁶¹

Çokuluslu sermayenin üretim maliyetini baskı altına alarak ve işgücü sunumunu artırarak üretimi işgücü maliyetlerinin düşük olduğu ülkelere doğru taşınması gelişmiş ülkelerde işgücünün katma değer içindeki payını azaltmaya yöneliktir. Gelişmiş ülkelerde az sayıda işin yaratıldığı veya hiç yaratılmadığı sermaye yoğun ve/veya beceri yoğun yüksek bir ekonomik büyüme yaşanmaktadır. İşsiz kalanların çoğu için yeni işler enformel ekonomide yaratılabilmektedir. Bu nedenle, yüksek verimlilik ve yüksek ücretlerle büyüme yaklaşımı övülürken, gelişmiş ülkelerde bile işgücünün tamamı ekonomik büyümeden benzer biçimde yararlanamamaktadır. Ağır borç yükü altındaki gelişmekte olan ülkelere ise, ekonomik krizler ve istikrarsız bir ekonomik büyüme yaşanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere taşeron işletmelerin ihraç piyasaları için üretim yapmaları ve serbest bölgelerde tanınan vergi ve iş yasası muafiyetleri sayesinde büyük bir direnişle karşılaşmadan işgücünün payından sermayeye aktarılan katma değer gelişmiş ülkelere transfer edilmektedir. Ekonominin her iki katmanında da sayıları giderek artan işsizlerin son çare olarak enformel işgücü piyasasında iş bulabilmeleri söz konusudur. Çünkü her iki katmanda da işgücünün farklı düzeylerde yaratılan katma değer içindeki payı sermayenin payına göre geriletilmiş olmaktadır. Yaratılan katma değer miktarının değişmediği hallerde bile sermayenin payı artarken, çokuluslu işletmenin ağında yer alan farklı bölgelerdeki işgücü arasında oluşan rekabet sonucunda sermayeye gelir transferi yapılmış olmaktadır. Bu anlamda, ekonomik

---

⁶¹ Cem Somel, “Meta Zincirleri, Bağımlılık ve Eşit Olmayan Gelişme”, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 920, İstanbul, 2003, s. 562-563.

büyüme ile bağdaşmadığı düşünülen enformel ekonominin hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde hızla genişlemesi şaşırtıcı değildir.⁶²

2. Kamu Harcamaları

Devletin varlığının temelini oluşturan toplumsal ihtiyaçların giderilmesi için devletin bazı mal ve hizmetleri sağlaması gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek için gerekli olan girdilerin tümü, harcamayı zorunlu kılmaktadır. Nitekim devletin istihdam ettiği sürekli ve süreli personel ücretleri, özel kesimden satın aldığı veya kendi ürettiği mal, malzeme, araç, gereç gibi girdilere yaptığı ödemeler bu zorunluluğun bir sonucudur. Toplumsal hizmetlerin yerine getirilmesi yanında çağdaş devletin yüklendiği ekonomik görevler de giderek önemli harcamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelir dağılımını düzeltme, tam istihdamı gerçekleştirme, ekonomik kalkınmayı sağlama gibi amaçların devleti sürekli olarak mal ve hizmet alımına yönelttiği bir gerçektir. Devletin kamusal mal ve hizmet üretimi için yaptığı harcamalar olarak tanımlanan kamusal harcamalar, devletin belirli hedeflere ulaşmak için kullandığı araçlardır.⁶³

Kamu harcaması, ekonominin devlet tarafından kontrol edilebilmesi için önemli bir araçtır. Ekonomik büyümenin sağlanmasında kamu harcamalarının iki yönlü etkisi bulunmaktadır. Öncelikle, kamusal yatırımlar sermaye birikiminin sağlanmasında bir faktördür; ayrıca kamu harcamaları kamu hizmetleri, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi piyasa ekonomisinde açık bırakılan boşlukları da doldurmaktadır. Bununla birlikte, kamu harcamalarının gelir kaynağını oluşturan vergiler, vergi mükelleflerinin kazançlarını doğrudan azaltmaktadır.⁶⁴

---

⁶² T. Erdut, Enformelleşme, s. 26-27.

⁶³ Engin Ataç, vd., Kamu Maliyesi. Anadolu Üniversitesi (AÜ) Yayınları, Yayın No: 1464, Eskişehir, 2003, s. 71.

⁶⁴ Mahn Vu Le, Terukazu Suruga, The Effects of FDI and Public Expenditure on Economic Growth: From Theoretical Model to Empirical Evidence, Graduate School of International Cooperation Studies Working Paper Series, No: 2, Kobe University, Kobe, 2005, s. 2.

Klasik iktisat teorisinde **i)** ülkenin güvenliğinin, **ii)** adaletin ve **iii)** özel sektörün girmedığı alanlarda kamu yatırımlarının sağlanması olarak belirlenen temel kamu görevlerinin günümüzde **i)** kamu düzeni ve güvenlik, **ii)** ulusal savunma, **iii)** eğitim, **iv)** ulaşım ve iletişim, **v)** sağlık, çevre koruma ve merkez bankası için yapılan harcamalar olarak genişletilmesi mümkündür. Kamu harcamalarının temel ekonomik gerekçesi, dışsallıkları ve piyasa başarısızlıklarını telafi etmek, kamu malları sağlamak ve yeniden dağılım yoluyla sosyal güvenliği sağlamaktır. Temel fonksiyonların ötesinde kamu müdahalesi sadece **i)** savunma, çevre koruması, altyapı gibi kamu mallarının yetersiz üretimi, **ii)** kamu sağlığı ve eğitim gibi pozitif dışsallıklara sahip mal ve hizmetlerin yetersiz üretimi, **iii)** elektrik ve su gibi doğal monopollerle yetersiz üretim ve aşırı fiyatlandırma, **iv)** emekli aylığı ya da sağlık ve işsizlik güvencesi gibi sosyal hizmet arzının yetersizliği ve **v)** gıda ürünlerinin ve ilaçların kalitesi ile ilgili bilgi gibi piyasa sürecinden etkilenen bazı gruplar için mevcut bilginin yetersizliği durumlarında ortaya çıkan piyasa başarısızlıklarında haklı görülmektedir.⁶⁵

Kamu faaliyetlerinin büyüklüğü, kamu harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıladaki payı ile ölçülmektedir ve temel kamu harcamaları ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Ancak, bu payın büyümesi, harcamaların giderek daha az verimli alanlara yönlenmesine yol açmakta, dolayısıyla ekonomik büyüme oranı yavaşlamakta hatta düşmektedir. Bu noktada, temel kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında azalan verimler yasasının geçerli olduğu söylenebilir.⁶⁶

Kamu harcamalarının yarattığı dışsallık türüne göre farklılık gösteren ve bu harcamaların bileşimini oluşturan eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve alt yapı harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır⁶⁷:

---

⁶⁵ Nisfet Uzay, “Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999)” Erciyes Üniversitesi (EÜ), İİBF Dergisi. Sa.: 19, Kayseri, 2002 s. 152.

⁶⁶ Süleyman Ulutürk, “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”, Akdeniz Üniversitesi (Ak.Ü), İİBF Dergisi. Sa.: 1, Antalya, 2001, s. 137.; Peter Sjöberg, Government Expenditures Effect on Economic Growth: The Case of Sweden 1960-2001, Bachelor’s Thesis, Lulea University of Technology, Sweeden, 2003, s. 6.

⁶⁷ Muhsin Kar, Sami Taban, “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, Ankara Üniversitesi (An.Ü), Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi. Sa.: 58-3, Ankara, 2003, s. 152.

İlk olarak, eğitim personeli ve eğitim donanımına yapılan ödemeleri kapsayan eğitim alanındaki kamu harcamalarının, bireylerin verimliliğini arttırarak ve yaratıcılığını harekete geçirerek ekonomik büyümeyi hızlandırması beklenmektedir.⁶⁸ Eğitime katılım ve eğitimde geçen yıllar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin saptandığı Nijerya’da yapılan bir araştırmaya göre, iyi eğitilmiş işgücünün ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve önemli bir etkisinin bulunmaktadır.⁶⁹ 1965-1998 yılları arasında 87 ülkenin verilerinin incelendiği bir diğer araştırmaya göre, eğitim doğrudan ekonomik büyümeyi teşvik etmekte ve ayrıca dolaylı olarak eşitlik ve uyum sağlamayı arttırmaktadır.⁷⁰ Daha fazla ve daha iyi eğitim dünyada hızlı ekonomik büyümenin ön koşuludur. Eğitim ekonomik büyümeyi teşvik etmekte ve işgücünün etkinliğinin arttırılması, demokrasinin geliştirilerek daha iyi yönetim koşullarının sağlanması, sağlık kalitesinin arttırılması ve eşitliğin sağlanması gibi birçok kanal aracılığıyla insanların yaşam değerlerini arttırmaktadır.⁷¹

Ayrıca, yetişkin kadınların eğitimi sağlık maliyetlerini de azaltmaktadır. Kadının öncelikli rolünden dolayı, eğitilmiş bir kadın ailenin sağlıklı olmasını sağlayacaktır. Bu nedenle, kadınların eğitimi ekonomik büyüme sürecinde önem taşımaktadır. Çünkü nüfusun sağlıklı olması işgücü verimliliğini arttırmakta ve bu sayede yüksek ücretlere ve gayri safi yurtiçi hasılaya ulaşılmaktadır.⁷² Artan sağlık harcamaları, bireylerin yaşam süresini ve beklentisini arttırmakta, uzun yaşama

---

⁶⁸ A.k., s. 153.

⁶⁹ Musibau Adetunji Babatunde, Rasak Adetunji Adefabi, Long Run Relationship between Education and Economic Growth in Nigeria: Evidence from the Johansen’s Cointegration Approach, Regional Conference on Education in West Africa: Constraints and Opportunities Dakar, Senegal, Cornell University, Centre de Recherche en Economie Appliquée (CREA), Ministère de l’Éducation du Sénégal, November 1st - 2nd, 2005, s. 18.

⁷⁰ Thorvaldur Gylfason, Gylfi Zoega, “Education, Social Equality and Economic Growth: A View of the Landscape”, CESifo Economic Studies. Vol. 49, No:4, Institute for Economic Research, Munich, 2003, s. 557, 577.

⁷¹ Thorvaldur Gylfason, “Natural Resources, Education, and Economic Development”, European Economic Review. No: 45, 2001, s. 851.

⁷² Richard M. Scheffler, Health Expenditure and Economic Growth: An International Perspective, Occasional Papers on Globalization, Vol.: 1, No: 10, University of South Florida Globalization Research Center, Florida, 2004, s. 5.

beklentisi de özel sermaye birikimi kararlarını pozitif etkileyerek ekonomik büyümeyi artırma potansiyeline sahiptir.⁷³

Sosyal barışın sağlanmasına katkıda bulunarak ekonomik genişlemeye neden olması beklenen sosyal harcamalar, beşeri ve fiziki sermaye yatırımlarını arttırıcı bir yapının oluşmasına yol açar. Bu tür harcamalar, bölgesel, etnik ve gelir dağılımındaki farklılığı ve sermaye oluşumunu olumsuz etkileyen toplumdaki bölünmüşlüğü ve istikrarsızlığı azaltmaktadır. Ayrıca devletler, bu harcamaları vatandaşların gönencini arttırmak için de üstlenebilmektedirler. Diğer bir ifadeyle, yoksulluğun azaltılması ve sosyal gönencin iyileştirilmesi özünde doğru bir politika olmasının yanı sıra ekonomik büyümeye de katkıda bulunmaktadır.⁷⁴

Sosyal güvenlik harcamaları, sosyal uyum ve siyasi istikrarı geliştiren toplumsal sözleşmenin bir bölümü veya işgöremez durumdaki kişilere gelir sağlamanın bir yoluysa ve yahut altyapı ve insana yapılan yatırımlarda teşvik sağlıyorsa, yatırımın verimliliği ve düzeyi üzerinde de olumlu etki yapabilir. 20'si Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi toplam 81 ülke verisinin kullanıldığı bir araştırma sonucuna göre, sosyal güvenlik ve büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.⁷⁵ Nüfusun ve bu nüfus içinde eğitimsiz kişi sayısının yüksek olduğu ve bu nedenle ekonomik büyüme sağlanamayan gelişmekte olan ülkelerde sosyal güvenlik kapsamının artması, bu sorunların çözümünü sağlayabilmektedir.⁷⁶

Özel sektör açısından dışsallık olarak değerlendirilen kamu altyapı yatırımları, özel sektör yatırımlarını kolaylaştırmakta ve karlılığını arttırmakta dolayısıyla sermaye birikimine de katkıda bulunmaktadır.⁷⁷ Altyapı yatırımları, özel üretim maliyetlerini düşürmekte; özel yatırımlara gösterilen bu kolaylıklar da kar oranlarının

---

⁷³ Kar, Taban, s. 154.

⁷⁴ A.k., s. 154.

⁷⁵ Giorgio Belletini, Carlotta Berti Ceroni, "Social Security Expenditure and Economic Growth", *Research in Economics*. Vol.: 54, Issue: 3, Veneto, 2000, s. 250, 266.

⁷⁶ Jie Zhang, Junsen Zhang, "How Does Social Security Affect Economic Growth? Evidence from Cross-Country Data", *Journal of Population Economics*. Vol.:17, Issue:3, New York, 2004, s. 496.

⁷⁷ Kar, Taban, s. 154.

artmasını sağlamaktadır.⁷⁸ Özellikle iletişim, nakliye ve enerji alanlarındaki altyapı yatırımlarının büyüme üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. 1960-2000 arasında 121 ülkenin verileri kullanılarak yapılan bir araştırmaya göre, altyapı varlığının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.⁷⁹

3. Gelir Dağılımı

Küreselleşme süreci ile birlikte yaşanan gelir dağılımı eşitsizliğinin artışı, ülke içindeki gelir eşitsizliğinden çok, ülkeler arasındaki gelir eşitsizliğinden kaynaklanmaktadır. Ülkeler arasındaki gelir dağılımındaki değişim ekonomik büyüme oranlarına ve ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri ticaretin niteliğine bağlı olarak değişmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümelerini büyük ölçüde dış kaynakla ya da dış borçlarla gerçekleştirebilmektedirler. Bu anlamda genelde etkin kullanılmayan dış borçlar geliştirmekte olan ülkelerin birçoğunda ekonomik krizlere neden olmaktadır. Bu durum hem ekonomik hem de sosyal yapıyı olumsuz etkilerken, gelir dağılımı da bozulmaktadır.⁸⁰

Ekonomik büyüme ve adil gelir dağılımı, geliştirmekte olan ülkelerin gerçekleştirmek istedikleri ekonomik politika amaçları içinde en önemli iki amacını oluşturmaktadır. 1980'li yılların ortalarına kadar, bu iki amaç arasında tercih yapılması zorunluluğu vurgulanırken, bir yandan da hızlı bir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi için gelir dağılımındaki bozulmaya katlanılması gerektiği belirtiliyordu. Hızlı ekonomik büyüme için yüksek düzeyde tasarrufun ön koşul olduğu, bunun için de gelirin marjinal tasarruf eğilimi yüksek olan varlıkların elinde

---

⁷⁸ Susan Randolph, Zeljko Bogetic, Dennis Heffley, Determinants of Public Expenditure on Infrastructure: Transportation and Communication, The World Bank Policy Research Working Paper, No: 1661, The World Bank, Washington, 1996, s. 1.

⁷⁹ César Calderón, Luis Servén, The Effects of Infrastructure Development on Growth and Income Distribution, The World Bank Policy Research Working Paper, No: 3400, The World Bank, Washington, 2004, s. 4, 26.

⁸⁰ Hasan Ejder Temiz, Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye. Birleşik Metal İşçileri Sendikası, İzmir, 2004, s. 126.

toplanması gerekliliğine inanılıyordu.⁸¹ Emeğin gelirden aldığı payın maliyet etkisinin ön plana çıkarıldığı neoklasik teoriye göre de gelirin sermaye lehine dağılımı ve emeğin gelirden aldığı payın düşük olması yatırım eğilimini arttırmaktadır. Dolayısıyla, gelirin emek aleyhine dağılımı ticarete konu olan sektörlerde kar beklentilerini ve buna bağlı olarak yatırımları arttıracaktır.⁸² Ancak, ekonomik büyüme sağlanması için gelirin topluma adil bir şekilde dağıtılmayışı, yoksulluğun artmasına neden olacaktır. Üretim faktörlerinin mülkiyet dağılımının eşitsiz olduğu durumlarda sağlanacak büyümede bu eşitsizliklerin yoksulluğu arttırıcı etkisi devam edebileceği unutulmamalıdır.⁸³

Nitekim anılan yaklaşım emeğin istem etkisini göz ardı etmektedir. Oysa ekonomide hızlandıran ilkesi olarak adlandırılan bu etkiye göre, gelirin emek lehine dağıtılması efektif talebi arttıracak ve ücretlerin milli gelir içindeki payının artması yatırımları arttırıcı etki yaratacaktır. Bu nedenle, ücretlerin azalması yatırımları ve dinamik bir büyümeyi engelleyecektir. Ücret paylarındaki azalma kar paylarını arttıracaktır. Ancak, buna bağlı olarak toplam üretimin artması, artan kar payının yatırımlarda yaratacağı artışın, ücret paylarının azalması ile ortaya çıkan tüketim azalışından daha yüksek oranda olmasına bağlıdır. Benzer şekilde, ücretlerin azalışı ile ortaya çıkacak talep azalışı, karlılığın yaratacağı yatırım artışından daha yüksek olursa, toplam üretimde bir azalma söz konusu olacaktır. Böyle bir durumda, ücretler aleyhine bir dağılımın yatırımları arttıracacağı beklentisini terk etmek gerekir. Bu, günümüzde uygulanan yapısal uyum politikalarının bölüşüm ile ilgili ayağından kamu harcamaları ile ilgili ayağına kadar birçok politika ile ilgilidir. Bir diğer politika önerisi ise, ücretler ile rekabet gücü ilişkisinin değiştirilmesidir. Bu durumda, ücret azalması ile düşürülen maliyetler iç talebi daraltmakta, ihracat artışı ise bu azalmayı telafi edememektedir. Bu durumda, düşük ücretlere dayanan bir dış

---

⁸¹ Kemal Baş, “Ekonomik Büyüme, Gelir Dağılımı, Eğitim ve Nüfus Artışı İlişkileri: Türkiye Örneği”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. C.: 19, Sa.: 1, Ankara, 2001, s. 49.

⁸² Nurhan Yentürk, “Birikimin Kaynakları”, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 920, İstanbul, 2003, s. 492.

⁸³ Fikret Şenses, “Yoksullukla Mücadelenin Neresindeyiz?: Gözlemler ve Öneriler”, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 912, İstanbul, 2003, s. 321.

rekabet gücü artırma politikasına değil, nitelikli işgücüne ve verimlilik artışlarına dayanan bir politikaya gereksinim duyulmaktadır.⁸⁴

---

⁸⁴ A.k., s. 492-493.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASININ GEREKÇELERİ, BİÇİMİ VE SONUÇLARI

I. ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASININ GEREKÇELERİ

Çok sayıda çocuğun evde, tarlada, küçük ve orta ölçekli işletmelerde ve sokakta üretime katılmasının farklı ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel nedenleri bulunmaktadır.⁸⁵ Çocuk çalıştırılma oranının az olduğu gelişmiş ülkelerde çocuklar cep harçlıklarını arttırmak ve tarımda özellikle ekim ve hasat zamanlarında ihtiyaç duyulan yardımı sağlamak üzere çalışmaktadırlar. Geniş çapta çocuk çalıştırılmasının görüldüğü az gelişmiş ülkelerde ise, çok çeşitli gerekçeler bulunmaktadır ve sosyo-ekonomik ve kültürel gerekçeler karşılıklı olarak birbirini beslemektedir.⁸⁶

A. Ekonomik Gerekçeler

1. Ekonomik Büyümenin Sağlanması

Yeni liberal politikalar, büyüme ve birikimin ihracata dayalı politikalar yoluyla sağlanacağını ve bunu sağlayacak yabancı yatırımları çekebilmek için de işgücü piyasasının uygun koşullar içermesi gerektiğini savunmaktadır. Bu koşullar, işgücü maliyetlerinin ve işgücü piyasasında korunmaya yönelik önlemlerin asgari düzeyde tutulmasıdır.⁸⁷ İşgücü maliyetlerinin düşük tutulması sonucu hanehalkı gelirinin azalması, ailelerin geçinebilmesi için çocuklarının çalıştırılmasını zorunlu

---

⁸⁵ İsmail Bayer, Bülent Piyal, “Çocuk İşgücü: Değerlerimizi Koruyalım, Geleceği Destekleyelim”, Mercek Dergisi. Yıl: 2, Sa.: 6, Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS), İstanbul, 1997, s. 133.

⁸⁶ Elias Mendelievich, “Child Labour”, International Labour Review. Vol.: 118, No: 5, Geneva, 1979, s. 560.

⁸⁷ Temiz, Sosyal, s. 81.

kılmaktadır.⁸⁸ Ancak, çocukların çalıştırılması, bir ülkedeki ucuz işgücü sunumunu arttırdığından, ücretler düşmektedir. Ucuz işgücüne bu kadar kolay erişilmesi de firmaları gelişim veya yeni teknolojilere uyum sağlayarak maliyetlerini düşürmekten alıkoymaktadır.⁸⁹

Çocuk çalıştırılması oranlarının yüksek olduğu gelişmekte olan ülkeler,⁹⁰ küreselleşme sürecinde dış ticaretin liberalleşmesi ile sanayi kesimi uluslararası rekabet ortamına çekilmiştir. Bununla amaçlanan, rekabetin sayesinde sanayinin verimsiz yatırım ve üretim tercihlerinden sıyrılması ve doğru kararlara ulaşmasıdır. Böylece, optimum ölçekte ve az sayıda firmanın bulunduğu piyasa yapısı yerine, kaynakların ülkenin karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olduğu alanlarda yoğunlaşması ile bu piyasalarda optimum ölçekte çalışan çok sayıda firmanın yer aldığı bir yapıya ulaşılması ve büyümenin hızlanması beklenmekteydi. Ancak, ihracata dayalı bu büyüme politikası, özellikle gelişmekte olan ülkeler için uluslararası rekabete açılmayı beraberinde getirdiğinden dolayı, başta devletin ekonomi içindeki ağırlığının en aza indirilmesi olmak üzere, ticaretin önündeki tüm engellerin kaldırılmasına yönelik iç düzenlemeler yapılmasını gerektirmektedir. Bu düzenlemeler, 1980’li yıllarda merkezleri Washington’da bulunan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri tarafından ortaya sunulan yeni liberal politika dizisini niteleyen Washington Uzlaşması⁹¹ ile

---

⁸⁸ Amela Karabegović, Jason Clemens, “Ending Child Labour – Bans Aren’t the Solution”, Fraser Forum, The Fraser Institute, Toronto, March 2005, s. 26.

⁸⁹ Remi Bazillier, Core Labour Standards and Economic Growth, Théorie et Applications en Microéconomie et Macroéconomie Working Papers, No: 2004.88, Université Paris, Paris, 2004, s. 9.

⁹⁰ Richard Anker, “The **Economics** of Child Labour: A Framework for Measurement”, International Labour Review. Vol: 139, No: 3, Geneva, 2000, s. 257.

⁹¹ Washington Uzlaşması, bir ülkenin dış ticaretinin serbestleştirilmesi ve devlet işletmelerinin toptan özelleştirilmesine ilaveten, sıkı para ve maliye politikalarını, piyasaların genel olarak kuralılaştırılmasını, işgücü piyasalarında asgari ücret gibi unsurların kaldırılmasını ve güvenli özel mülkiyet haklarını içermektedir. Genel olarak bakıldığında uzlaşma, meseleleri piyasaya bırakma politikasıdır. Bilgi için bkz.: Arthur MacEvwan, “Borç ve Demokrasi; Ağır Borç Altındaki Ülkeler Demokratik Ekonomik Programları Nasıl Yürütebilirler?”, (Çeviren: Erkan Ünal), Neoliberalizme Karşı Ortak Savunma. (Editör: Ahmet Asena, Sezai Temelli), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 77.

belirlenmiştir. Bu çerçevede, ticaret serbestleştirilmiş, kamu kurumları özelleştirilmiş ve piyasaya giriş çıkışları engelleyen düzenlemeler kaldırılmıştır.⁹²

Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için Washington Uzlaşması ile gerçekleştirilen düzenlemelerle bir başarı elde edilememiş; uzlaşma işgücü piyasalarının esnekleştirilmesini de kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Ancak, ihracata dayalı büyüme politikalarını benimseyen gelişmekte olan ülkelerde, uluslararası rekabete açılmak, sanayi yapısı değişmemekte; ortaya çıkan sorunların niteliği değişmektedir.⁹³ Uluslararası rekabete uyum sağlayabilmek için devletin ekonomideki ağırlığının özelleştirmelerle azaltılması ticaretin serbestleştirilmesi, işgücü piyasasının esnekleştirilmesi gibi düzenlemelerle maliyetler düşürülmekte ancak uluslararası ölçekteki rakip sayısının fazlalığının firmaları en ucuza üretme arayışına yöneltmesi, piyasaların enformelleşmesini beraberinde getirecektir. Bunun yanı sıra, maliyet düşüşlerinden işgücü de olumsuz etkilenmektedir. Bu iki etki ile yoksullaşan aileler, çocuklarını da işgücü piyasasına sokmaktadır. Bu noktada, özellikle ihracata dayalı büyüme politikalarını benimseyen gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik büyümenin sağlanması için piyasaların enformelleştirildiği ve enformel piyasalarda çocukların çalıştırıldığı söylenebilir.

Küresel rekabet içinde daha fazla kar elde etmek için kuralsız bir biçimde üretim yapan sermaye, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke devletlerinin göz yummasıyla, her türlü yasal denetimden uzak, istediği koşullarda işçi çalıştırmaktadır. Bu yapıda, üretimlerini sadece ulusal ölçekte gerçekleştiren işletmeler değil aynı zamanda çok uluslu işletmeler de ucuz işgücü olarak çocukları çalıştırmaktadırlar. İhracat yapan işletmeler, üretimlerinin çeşitli aşamalarını çocukların çalıştırıldığı taşeronlara dışsallaştırarak, çocukları dolaylı yoldan çalıştırmaktadırlar.⁹⁴

---

⁹² Fatma Doğruel, A. Suut Doğruel, Bıçak Sirtında Büyüme ve İstikrar: Arjantin, Brezilya, Meksika, İsrail, Türkiye. İstanbul Bilgi Üniversitesi (İBÜ) Yayınları, Yayın No: 134, İstanbul, 2006, s. 22-24.

⁹³ A.k. s. 26-27.

⁹⁴ Ahmet Kemerli, Dünyada ve Türkiye Ölçeğinde Deri Sektöründe Çocuk Emeği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 2001, s. 76-77.

Öte yandan, özellikle az gelişmiş ülkelerde çocukların çalıştırılmasının engellenmesinin ön koşulu olarak gösterilen ekonomik büyümeye çocukların çalıştırılmasına ilişkin düzenlemelerden daha fazla önem verilmektedir.⁹⁵ Ancak, ekonomik büyüme kuramsal olarak yoksulluğu azaltıcı bir etkiye sahip olsa da, çocukların çalıştırılmasını azaltan bir sonuç doğurmayabilir. Bu durum, ekonomik büyümenin yoksulluğa yeterince önem vermemesinden dolayı, yoksulluk oranındaki azalmaya karşın, yoksulluğu tamamen ortadan kaldıramaması ile açıklanmaktadır. Böylece çocukların çalıştırılmaya devam edildiği görülür. Bunun yanı sıra, ekonomik büyüme adil bir gelir dağılımını kendiliğinden güvence altına almamaktadır. Gelirin adil dağılmadığı bir ekonomide büyüme oranı ne olursa olsun, gelirden yeterli payı alamayan yoksul aileler çocuklarını çalıştırmaya devam edeceklerdir.⁹⁶ Son olarak, ekonomik büyümeye koşul olarak istihdam artışı sağlanmadığı sürece, hızlı ekonomik büyüme sağlanmasına yönelik politikalar, çocukların çalıştırılma eğilimlerini arttıracaktır.⁹⁷ Bu eğilimin artması ekonomik büyümeyi olduğu gibi kalkınmayı da engelleyecektir.⁹⁸

2. İşgücü Piyasasının Yapısının Değişimi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1970'li yıllara kadar süren fordist dönemde, özellikle Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda yüksek ekonomik büyüme oranları gerçekleşmiştir. Altın çağ olarak nitelenen bu dönemde, bu başarının altında yatan nedenin istihdam yapısındaki değişim olduğu genellikle kabul görmektedir. Altın çağda tarım sektörü istihdamı, diğer sektörlere göre önemli ölçüde azalmış ve imalat sektörü istihdamı artış göstermiştir.⁹⁹ Ancak küreselleşme sürecinde üretimin

---

⁹⁵ Sylvain E. Dessy, Désiré Vencatachellum, Explaining Cross-Country Differences in Policy Response to Child Labour, Cahier de Recherche, No: IEA-02-03, École des Hautes Études Commerciales, Montréal, 2002, s. 2, 24.

⁹⁶ ILO, Decent Work and Poverty Reduction in **Indonesia**, International Labour Office, Jakarta, 2004, s. 6.

⁹⁷ Eric V. Edmonds, "Does Child Labor Decline with Improving Economic Status?," The Journal of Human Resources. Vol: 40, No: 1, The University of Wisconsin Press, Madison, 2005, s. 79.

⁹⁸ Sebastian Braun, Core Labour Standards and FDI: Friends or Foes? The Case of Child Labour, Sonderforschungsbereich 649 Discussion Papers, No: 2006-014, Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin, 2006, s. 8.

⁹⁹ Jonathan Temple, Structural Change and Europe's Golden Age, Working Paper, No: 01/519, University of Bristol, Bristol, 2001, s. 2.

uluslararası bütünleşmesi ile uygulanan yeni liberal politikalar doğrultusunda ticaretin serbestleşmesiyle etkisini arttıran teknoloji, esneklik ve kuralsızlaştırma, işgücü piyasasının yapısının değişmesine neden olmuştur.¹⁰⁰

Bu süreçte, çok uluslu işletmeler ihracata yönelik üretim yapılan birimlerini geliştirmekte olan ülkelere nakletmesi ile maliyetler düşürülmüş; içinde buldukları borç krizinden çıkmak ve istihdam yaratmak için yabancı sermaye çekmek isteyen geliştirmekte olan ülkeler arasında rekabet başlamıştır. Böylece ortaya çıkan küresel mal ve değer zincirleri içinde çok uluslu işletmelerin gelişmiş ülkelerde bulunan merkezleri sadece tasarım ve pazarlamayla uğraşırken, emek yoğun üretim süreci geliştirmekte olan ülkelere fason üretim üzerinden küçük ve orta ölçekli işletmeler ile ev eksenli çalışma temelinde gerçekleştirilmektedir. Maliyetler, işgücünün esnek üretim ilişkileri içinde güvencesiz ve korumasız işlerde istihdamı yoluyla düşürülmekte, geliştirmekte olan ülkelerde enformel ekonomi ve enformel istihdam hızla yayılmaktadır.¹⁰¹

Özellikle fordist dönem sonrasında hızlanan üretimde yeniden yapılanma sürecinin en belirgin etkileri, gerek gelişmiş gerek az gelişmiş ülkelerde, işgücü piyasaları üzerinde hissedilmiştir.¹⁰² Post-fordist dönemde, işgücü piyasasındaki en önemli değişim, geleneksel endüstri ilişkileri sistemi yerine yerleşmiş ve bireyselleşmiş çalışma ilişkilerinin ortaya çıkmasıdır. Bu değişimin sebebi olarak da hem ulusal ekonomiler hem de firmalar için ayakta kalmanın tek koşulu olarak dayatılan rekabet gösterilmiştir. Böylelikle gerek ulusal ekonomiler gerek firmalar uluslararası pazarda daha rekabetçi olmak için olağanüstü bir yarıya girmişlerdir. Ancak daha rekabetçi olabilmek için hemen hemen tek seçenek işgücü maliyetlerinin düşürülmesidir. Bir başka deyişle, sendikal hakların eylemli olarak yaşama

---

¹⁰⁰ Özlem Çakır, “Sosyal Dışlanma”, DEÜ, SBE Dergisi. C.: 4, Sa:3, İzmir, 2002, s. 89.

¹⁰¹ Gülay Toksöz, Uluslararası Emek Göçü. İBÜ Yayınları, Yayın No: 129, İstanbul, 2006, s. 61.

¹⁰² Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**. İletişim Yayınları, Yayın No: 770, İstanbul, 2003, s. 166.

geçirilmesinin önlenmesi ve sosyal güvenlik sisteminin işlemez hale getirilmesi gerekmektedir.¹⁰³

Küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla işgücü piyasasındaki değişim üç alanda kendini göstermiştir. Bu dönemde imalat sanayinde istihdam daralmış, niteliksiz işgücüne olan talep azalmış ve ücret eşitsizliği artmıştır.¹⁰⁴

Gelişmiş ülkelerde 1960’larda başlayan sanayisizleşme süreci ve özellikle dayanaksız tüketim malı üreten sanayilerdeki gerileme, istihdamın yapısından önemli değişikliklere neden olmuş; istihdamın bileşimi, imalat sanayi gibi yüksek ortalama olarak yüksek ücret ödenen kesimlerden, hizmetler gibi genellikle düşük ücretlerin geçerli olduğu sektörlere doğru bir değişim göstermiştir. Ayrıca, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan sendikal mücadeleler sonucunda ulaşılan çalışma standartları önemli ölçüde aşınmıştır. Bu süreçte önemli bir rol oynayan çok uluslu işletmelerin istihdam politikaları giderek nitelikli ve yüksek ücretli bir çekirdek işgücü yanında, iş güvencesi olmayan, rutin işler yapan, düşük ücretli ve kısmi süreli veya geçici biçimde çalışan bir kitlenin varlığına dayanmaya başlamıştır. Az gelişmiş ülkelerde işgücü piyasasının esnekleştirilmesi politikası da bu süreç içinde etkili olmuş; sosyal devlet anlayışı içinde gerçekleştirilen devlet müdahalesi önemli ölçüde kısıtlanmış, sendikalar güç ve etkinlik kaybına uğramış ve çalışma koşullarına ilişkin standartların göz ardı edildiği bir rekabetin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Artan uluslararası rekabet ve sanayisizleşme karşısında işgücü piyasalarının yeniden yapılanması, birçok ülkede istihdam olanaklarını daraltırken, başta niteliksiz işçiler olmak üzere çok sayıda işçinin işini kaybetmesine ve atipik istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır.¹⁰⁵

Bütün bu değişimin temelinde yatan rekabetin sağlanabilmesi için işgücünün düşük ücretle olağandan uzun süre çalıştırılması ve vergi ve sosyal güvenlik

---

¹⁰³ M. Kemal Öke, Senem Kurt, “Yeni Süreç ve Sendikaların Temsil Sorunu”, Küresel Düzen: Birlik, Devlet ve Sınıflar. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 912, İstanbul, 2003, s. 400.

¹⁰⁴ Temiz, Sosyal, s. 99.

¹⁰⁵ Şenses, **Küreselleşme**, s. 166.

primlerinin ödenmemesi gibi yöntemlerle işgücü maliyetleri düşürülmüştür. Bir başka deyişle, işgücü maliyetleri, işgücü piyasasının enformelleştirilmesiyle düşürülmüştür.¹⁰⁶ Bu durum, sağlık, eğitim, işe erişimde eşitlik, ekonomik bağımlılık karşısında iş ve gelir güvencesi¹⁰⁷, ayrımcılığa karşı koruma, hastalık, sakatlık, analık ve işsizlik gibi riskleri kapsayan sosyal güvenlik edimlerinin sağlanması, iş kazası ve meslek hastalıklarına karşı korumayı kapsayan yani bütünsel olarak yaşamın korunmasını içeren sosyal korumadan¹⁰⁸ kısmen ya da tamamen dışlanmayı beraberinde getirmektedir.¹⁰⁹ Bu bağlamda işgücü piyasasının formel ve enformel sektörde çalışmaya göre ayrımı, çocukların çalıştırılmasının nedenlerinden biridir. İşgücü piyasalarındaki birçok insanın enformel sektörde istihdam edildiği ve vasıfsız işçilerin yoğun olduğu az gelişmiş ülkelerde, çocukların işgücü piyasasına sokulma olasılığı yüksektir.¹¹⁰

Ancak, nüfusun dezavantajlı grupları olarak sayılan çocuklar, kadınlar ve yaşlılar gibi enformel sektör içinde çalışanların, elde ettikleri düşük gelir sebebiyle, yoksul kalma olasılıkları da yüksektir. Kuşkusuz, yoksulluktan en fazla etkilenen grup çocuklardır. Özellikle gelişim sürecindeki çocukları etkileyen ve gelir eşitsizliğinin bir sonucu olarak görülen yoksulluk, gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek bir oranda olmak üzere, çocukların çalıştırılmasına neden olur. Bununla birlikte, yaşama bu şekilde kötü bir başlangıç yapan çocuklar, yoksulluktan kurtulamayacakları gibi büyüdüklerinde de eğitim yerine çalışma ikame edildiğinden dolayı iş ve gelir güvencesinden yoksun olacaklardır.¹¹¹

---

¹⁰⁶ Öke, Kurt, s. 403.

¹⁰⁷ Tijen Erdut, “İş ve Gelir **Güvencesi**”, I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi. Türkiye Devrimci İşçi Sendikası Konfederasyonu (DİSK), Friedrich Ebert Vakfı, 22-24 Ocak 2004, Dedeman Otel, Ankara, 2004, s. 132.

¹⁰⁸ Zeki Erdut, “Günümüzde **Sosyal** Politikanın Açılımları”, I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi. DİSK, Friedrich Ebert Vakfı, 22-24 Ocak 2004, Dedeman Otel, Ankara, 2004, s. 32.

¹⁰⁹ Recep Kapar, “**Sosyal** Korumanın Yaygınlaştırılması”, DEÜ, SBE Dergisi. C.: 5, Sa.:4, İzmir, 2003, s. 53.

¹¹⁰ Eduardo Calderón Cuevas, Oscar Valiente González, Basic Income as a Policy to Fight Child Labour, X. Basic Income European Network International Congress, The Basic Income Guarantee, 2004, Barcelona, s. 9.

¹¹¹ ILO, World Labour Report 2000. Governing Body, 279th Session, International Labour Office, Geneva, 2000, s. 1.; Gülfer Dikbayır, Meltem Dayıoğlu, M. Akif Bakır, “Gelirin Çocuk İstihdamı Üzerindeki Etkisi”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri. DİE Yayınları, Yayın No: 2534, 29-31 Mayıs 2001, Ankara, 2001, s. 165.

3. Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı, bir ülkede belirli dönemler içinde üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen gelirin fertler, fertlerden oluşan gruplar veya üretim faktörlerine dağıtım araçları ile paylaşılmasıdır. Gelirin fertler, aileler ve çeşitli tüketici birimler arasında bölünmesine kişisel gelir dağılımı, üretim faktörleri arasındaki dağılımına ise işlevsel gelir dağılımı denir. Ayrıca, işlevsel gelir dağılımı birincil, bireysel gelir dağılımı ise ikincil olarak da ifade edilmektedir.¹¹²

Gelir dağılımı salt ekonomik bir olgu değil, aynı zamanda uygulanan ekonomik ve sosyal politikaların zaman içindeki gelişiminin bir sonucudur. Üretim araçlarının mülkiyetinin yanı sıra kamu hizmetlerinin düzeyi, toplumsal ve geleneksel ilişkiler, işgücünün örgütlenme düzeyi, toplumsal ve geleneksel ilişkiler, işgücünün örgütlenme düzeyi ve siyasal katılım biçimleri gibi etkenler gelir dağılımında belirleyici olmaktadır. Gelir dağılımı bunların bir sonucu ve göstergesi olarak kabul edilebilir.¹¹³

Dünyada gelir dağılımının adil olarak dağıtıldığını söylemek güçtür. Bunu rakamlarla desteklemek de mümkündür. Gini katsayısı¹¹⁴ dünya genelinde 67.0'dır. Görüldüğü gibi katsayı mutlak gelir eşitsizliğine (1 yada 100) daha yakındır. Bölgeler arası gelir dağılımının biraz daha farklı olduğu söylenebilir. Gini katsayısının 72.2 olduğu Sahra Altı Afrika, 57.1 olduğu Latin Amerika ve Karayipler ve 52.0 olduğu Doğu Asya ve Pasifikler de gelirin adil dağıtılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, gini katsayısı Orta ve Doğu Avrupa'da 42.8, yüksek gelirli OECD

---

¹¹² İ. Güran Yumuşak, Mahmut Bilen, "Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", Kocaeli Üniversitesi (KÜ), SBE Dergisi. Sa: 1, Kocaeli, 2000, s. 77.; Yeşim Kuştepe, Umut Halaç, "Türkiye'de Genel Gelir Dağılımının Analizi ve İyileştirilmesi", DEÜ, SBE Dergisi. C.: 6, Sa: 4, İzmir, 2004, s. 144.

¹¹³ Temiz, Sosyal, s. 125.

¹¹⁴ Gini katsayısı, gelir eşitsizliğini tek değerde özetleyen ve uluslararası anlamda kişisel gelir dağılımı ölçümlerinde kullanılan ölçülerden biridir. Gini katsayısı 0-1 veya 0-100 arasında değişebilir Buna göre, gelir dağılımının toplumda adaletli bir biçimde dağıtılmış olması halinde katsayı 0, adaletsiz olması durumunda 1'e doğru bir eğilim içinde olacaktır. Bilgi için bkz.: Temiz, Sosyal, s. 129.

lkelerinde 36.8 ve Güney Asya'da 33,4'tür. Bu bölgelerde göreceli olarak daha eşit bir dağılımlın olduğu söylenbilir.¹¹⁵

Gelir eşitsizliği, toplumda ortalama yaşam standardının altında yaşanması olarak ifade edilen göreli yoksulluğa yol açmaktadır.¹¹⁶ Yoksulluk, bir toplum ya da topluluğun üretmiş olduğu maddi varlıkların azlığı veya çokluğu ile değil, söz konusu varlıkların topluluğu oluşturan bireyler arasındaki eşitsiz dağılımı halinde söz konusudur. Bu nedenle yoksulluk gelir dağılımının adaletsizliğinin sonucu olarak kabul edilmektedir. Gelir dağılımı adil hale getirilmedikçe, bu eşitsizliğin sonucu olan yoksullukla mücadelede başarılı olunamaz.¹¹⁷

Gelirin adil bir Şekilde dağıtılmaması, bazı aileleri, yoksulluktan dolayı, çocuklarını çalıştırmak zorunda bırakmaktadır.¹¹⁸ Bunun yanı sıra alınan eğitimle, gelir eşitsizliği arasındaki ters yönlü ilişki de çocukların alıtırılmasına neden olmaktadır. Herkesin eğitim olanaklarından yeterince yararlanamadığı toplumlarda, az eğitim gören veya görmeyen grupların gelirden aldıkları pay, yaşamlarını sürdürmeye yetmediğinden, çocuklar çalıştırılmaktadır. Gelirin adil paylaşımı ile söz konusu grupların artan gelir düzeyiyle beraber çocukların işgücü piyasasına katılımı azalacaktır.¹¹⁹ U'nn 53 ülkede yaptığı bir araştırmaya göre, dünyada çocukların çalıştırılmasının tek nedeni gelirin adil dağılmaması değildir. Ancak adil gelir dağılımı çocukların çalıştırılmasını azaltan etkenlerden biri olacaktır.¹²⁰

---

¹¹⁵ UNDP, Human Development Report 2005, United Nations Development Programme, New York, 2005, s. 55.

¹¹⁶ Ron Duncan, "Globalisation and Income Inequality: An International Perspective", Conference on International Trade Education and Research: Managing Globalisation for Prosperity, 26–27 October 2000, University of Melbourne, Victoria University, Melbourne, 2000, s. 5.

¹¹⁷ Gelir Dağılımının İyiletirilmesi ve Yoksullukla Mücadele zel İhtisas Komisyonu, Yoksullukla Mücadele Alt Komisyonu Raporu, VIII. Be Yıllık Kalkınma Planı, Devlet Planlama Tekilatı (DPT), Ankara, 2000, s. 1.

¹¹⁸ Carol Ann Rogers, Kenneth A. Swinnerton, Inequality, Productivity, and Child Labor: Theory and Evidence, Staff Research Papers, Bureau of International Labor Affairs, U.S. Department of Labor, Washington, 2000, s. 2.

¹¹⁹ Sylvain E. Dessy, Désiré Vencatachellum, Explaining Cross-Country Differences in Policy Response to Child Labour, Cahier de Recherche, No: IEA-02-03, cole des Hautes tudes Commerciales, Montréal, 2002, s. 1-2, 7.

¹²⁰ İftikhar Ahmed, Getting Rid of Child Labour, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2000, s. 12.

B. Toplumsal Gerekçeler

1. Nüfus Artışı

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin tarıma dayalı olması çocukların çalıştırılmasının gerekçelerinin başında gelmektedir. Geleneksel tarım faaliyetlerinde yaş ve cinsiyete dayalı bir iş bölümü bulunmaktadır. Bu nedenle çocukların yapabileceği işlerin varlığı çalıştırılmalarının da temel gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Geleneksel tarım işgücünün yoğun olarak kullanılmasını gerektirir. Bu anlamda, nüfus artışı işgücü gereksinimini karşılamaktadır. Çocukların tarımsal faaliyetlere katılımı ailelerin çocuk yetiştirme masraflarını azalttığı için sayıca çokluğu ve dolayısıyla hızlı nüfus artışı geri kalmış tarım toplumların ortak özelliğidir.¹²¹

Düzensiz kentleşme, kentsel işsizlik ve gelir dağılımı gibi sorunlara neden olan hızlı nüfus artışı ve ailenin gelirindeki hızlı düşüşler, çocukları da kapsar biçimde, tüm aile bireylerini çalışmaya zorlamaktadır. Bununla birlikte, çocuk gelir elde etme sürecine katıldıkça, aile daha çok çocuk sahibi olma eğilimi içine girmekte ve bu da nüfus planlamasını olumsuz etkilemektedir. Bu eğilimin asıl gerekçesi ailece çocuğa atfedilen ve onu üretim ve sosyal güvence aracı olarak gören faydacı değer yargısıdır. Dolayısıyla, küçük yaştaki çocukların çalıştırılması, hızlı nüfus artışının hem gerekçesi, hem de bir sonucudur. Az gelişmişlik ve çocuğa atfedilen faydacı değer yargısı arasındaki ilişki, başta kırsal bölgeler olmak üzere, doğacak çocukların potansiyel işgücü olarak değerlendirilmelerine sebep olur.¹²²

---

¹²¹ Tahir Baştaymaz, “Günümüzde Geleceğimiz Karartan Bir Problem: Çalışan Çocuklar”, Mercek Degisi. Yıl: 3, Sa.: 12, MESS, İstanbul, 1998, s. 63.

¹²² Nilgün Tunçcan, “Çocuk İşçiliği Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyada Konumu”, I. İstanbul Çocuk Kurultayı: Bildiriler Kitabı. (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Ruhi Şirin, Sevgi Usta Sa.ta), İstanbul Çocuk Vakfı, İstanbul, 2000, s. 482.; Özcan Karabulut, **Türkiye’de Çalışan Çocuklar**. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş), İstanbul, 1996, s. 5-6.

2. Göç

Kendileri ve aileleri için daha iyi güvenlik koşulları arayan milyonlarca insan her yıl yüksek ücret ve daha iyi iş fırsatları elde etmek; açlık ve yoksulluk; doğal felaketler ve çevresel koşulların bozulması ve şiddet veya zulüm görmeleri sebebiyle göç etmektedir. Göçün nedenleri arasında açlık, yoksulluk, savaşlar, krizler, doğal kaynaklar üzerindeki nüfus baskısı, yoksul ve varlıklı ülkeler arasındaki ücret ve gelir eşitsizliği, kentleşmenin artması, ulaşım ve iletişim maliyetlerinin azalması, toplumsal etkileşimin artışı, iç çatışmalar, insan haklarındaki eksiklikler ve daha önceden göç edenlerin bir göç ağı oluşturması sıralanabilir. Bir başka deyişle, göçün temelinde ülkeler ve bölgeler arasındaki farklılıkların artması, kazançlı ve uygun işler ile güvenlik ve özgürlük eksikliğinin bulunduğu görülmektedir.¹²³

Bilginin küreselleşmesi ve ucuzlayan ulaşım maliyetleri sayesinde giderek ülkeler arasında yayılan uluslararası göç, çoğu insan açısından verimli bir deneyim olmakla birlikte, göç eden birçok işçi oldukça kötü çalışma ve yaşam koşulları ile karşılaşmaktadır. Göç edilen ülkedeki çalışma koşulları, göçülen ülkeye göre daha iyi olmasına rağmen, göç eden işçiler kendi ülkelerinin ortalama yaşam standartlarının altındaki koşullarda yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaktadırlar. Uluslararası standartların korumasına karşın, özellikle enformel sektörde çalışan göçmen işçilerin hakları sıklıkla ihlal edilmektedir.¹²⁴

Bu noktada işgücü piyasasında yapısal değişim kendini göstermektedir. Göç eden işçilerin tümü için sorunların benzerliğinden söz edilemez. Göçün etkileri çekirdek ve çevresel işgücü açısından farklılıklar göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelere gelen işçilerin, işgücü piyasasındaki işlerin tümünde çalıştığı görülmektedir. Göçmen işçiler genellikle, göçmen işi olarak değerlendirilen, ağır, tehlikeli ve güç işlerde çalışmaktadırlar. Kuşkusuz burada sözü

¹²³ ILO, Towards a Fair deal for **Migrant** Workers in the Global Economy. International Labour Conference, 92nd Session, Report: VI, International Labour Office, Geneva, 2004, s. 3,8.

¹²⁴ ILO, Migrant, s. 3.

edilen grup çevresel işgücüdür. Diğer tarafta, daha iyi iş fırsatları ve yüksek ücretler aramak için başka ülkelere giden milyonlarca çalışan bulunmaktadır. Çekirdek işgücünü oluşturan bu grubun dörtte üçü varsıl ülkelerden diğer varsıllara, kalan dörtte birlik grubun bir kısmı, endüstrileşmelerini yeni gerçekleştirmiş Doğu Asya, Doğu Avrupa ve Güney Afrika'ya, bir kısmı da yabancı yatırımlar için çalışmak ve bu sayede ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak için yoksul ülkelere göç etmektedir.¹²⁵

UÇÖ'nün 2000 yılı tahminlerine göre, Afrika'da 5,4 milyon, Asya'da 22,1 milyon, Avrupa'da 27,5 milyon, Latin Amerika ve Karayipler'de 2,5 milyon, Kuzey Amerika'da 20,5 milyon ve Okyanusya'da 2,9 milyon olmak üzere dünyada toplam 80,9 milyon göçmen işçi bulunmaktadır. Rakamlara bakıldığında yoğun olarak Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'ya göç edildiği görülmektedir.¹²⁶

Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerde ulusal düzeyde göçün nedenleri arasında sayılan nüfus artışı ile geleneksel yapı bozularak, kır ve kent arasında ciddi nüfus hareketleri yaşanmaktadır. kırdan kente gelen ailelerin geçinebilmeleri salt çocukların çalışmasına bağlı görülmektedir. Kentlerde çocuk emeğine ihtiyaç duyulan üretim düzenekleri bulunmakta ve pek çok faaliyet hala ucuz emeğe dayalı olarak ayakta kalmaktadır.¹²⁷ Ayrıca, kırdan kente göç eden aile bireylerinin, genellikle yeterli eğitime sahip olmamaları, niteliksiz işgücü konumunda bulunmaları nedeniyle çocuklar, ailelerinin geçimine katkı sağlamak amacıyla çalıştırılmaktadır. Göçün en önemli etkisi çocukların çalıştırılmasına neden olmasıdır.¹²⁸ Çalışan çocukların büyük çoğunluğunu, az gelişmiş bölge veya ülkelere gelen göçmen ailelerin çocukları oluşturması bir rastlantı değildir.¹²⁹

---

¹²⁵ A.k., s. 10.

¹²⁶ A.k., s. 7.

¹²⁷ Baştaymaz, s. 63.

¹²⁸ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Türkiye'de Çocuk İşçiliği. Bilgilendirme Materyali, ÇSGB Yayınları, Yayın No: 121, Ankara, 2005, s. 27.

¹²⁹ Erdal Egemen, "Dünya'da ve Türkiye'de Çalışan Çocuklar (Çocuk Emeği)", Peryön Dergisi. Sa.: 8, Türkiye Personel Yönetimi Derneği, İstanbul, 2003, s. 46.

Hızlı nüfus artışına koşut olarak modern sektörde istihdam artışı sağlanamadığı sürece işsizlik ve gelirin yetersizliğine karşı koyabilmek için aile üyelerinin gelir getirici faaliyetlere katılımı hızlanmış ve aile bu sürece çocuklarını da gelir getirici faaliyetlere yönelterek uyum sağlamaya çalışmıştır.¹³⁰

3. Yoksulluk

Çocukların çalıştırılmasının temel gerekçelerinden biri¹³¹ olan yoksulluk, toplumda bireylerin temel ve sosyal gereksinimlerini karşılamaya yetecek düzenli bir gelire sahip olamamaları durumunu ifade eder.¹³²

Bir toplumda yoksulluktan en çok etkilenen ve en duyarlı grup çocuklardır. Çocukların herhangi bir geliri olmadığı halde günümüzün en önemli sorunlarından biri olan çocuk yoksulluğu, ailenin yoksulluğuna ve özellikle ailenin işsizliğine bağlı olarak yaşanmaktadır. Bir başka deyişle, işsizliğe bağlı yoksulluktan en çok etkilenen ve zarar görenler çocuklardır. Çünkü, yoksulluk sebebiyle çocukların yaşama, yetişme ve gelişme hakları tehlikeye düşmektedir.¹³³

Göçün sonuçlarından biri olan yoksulluk sadece bir gelir azlığı, temel kentsel hizmetlerden mahrum olma değildir; aynı zamanda alt sosyal statülü mahallelerde yaşama, kent mekanında marjinalleşme, sağlıksız çevre koşullarında yaşamını sürdürme, adalet, eğitim ve sağlık hizmetlerinden daha az yararlanabilme, şiddete daha açık olma, yeterli güvenliğe de sahip olamamaktır. Geleneksel kırsal kesimde ailenin aldığı psikolojik ve sosyo-ekonomik destek kentte toplumsal kurumlar tarafından sağlanamadığından büyük ümitlerle kente göçen yığınların aile ilişkileri

---

¹³⁰ İhsan Torun, Sokakta Çalışan Çocuklar ve İstanbul Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 2001, s. 22-23.

¹³¹ Kaushik Basu, Zafiris Tzannatos, The Global Child Labor Problem: What Do We Know and What Can We Do?, Center for Analytic Economics Working Paper, No: #03-06, Cornell University, Ithaca, 2003, s. 16.

¹³² Ömer Zühtü Altan, “İstihdam Politikaları ve Yoksulluk”, I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi. DİSK, Friedrich Ebert Vakfı, 22-24 Ocak 2004, Dedeman Otel, Ankara, 2004, s. 116.

¹³³ Rahime Beder Şen, “Aile Yoksulluğunun Çocuklar Üzerine Etkileri”, IV. Aile Şurası Bildirileri: Aile ve Yoksulluk. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 122, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 2004, s. 159-160.

etkilenmekte, çocuklar hem aile denetiminden uzak kalmakta, hem de kurumsal eğitiminden yeteri kadar yararlanamamakta ve başıboşluğa sürüklenmektedir. Sağlıksız aile ortamında yetişen çocuğun eğitimine önem verilmemekte, aile bütçesine katkıda bulunması beklenmekte ve çocuklar yaşına uygun olmayan, ruhsal ve fiziksel sağlığını tehlikeye sokan işlerde çalıştırılmaktadırlar.¹³⁴

Yoksulluk, bireylerin formel işgücü piyasasına katılımlarını engelleyen bir unsurdur. Çünkü, yoksulların eğitim, sağlık ve diğer hizmetlerden yararlanma olanaklarından yoksun ya da sınırlı erişmiş olması, onları enformel ekonomiye yönlendirmektedir. Enformel ekonomide yaratılan istihdam olanaklarının da sınırlı olması bu kesim için, sadece istihdam bakımından değil yaşamın diğer alanları açısından da, giderek artan eğretiliğe¹³⁵ neden olmaktadır. Yoksul ailelerin eğitim fırsatlarından ya hiç ya da yetersiz yararlanması çocukların okula devamını engellemekte ve gençlerin zamanından önce işgücü piyasasına katılımına neden olmaktadır. Bu katılım biçimi kuşkusuz eğretiliğin temel gerekçelerinden birini oluşturmaktadır.¹³⁶

Bu anlamda, çocuklar kendilerinin veya ailelerinin beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için çalıştırılmaktadırlar. Aileler işsizlik, eksik istihdam, düşük ücretler veya ebeveynlerin veya velilerin ölümü, hastalığı ya da yaralanması gibi sebeplerle mali güçlükler çekebilirler.¹³⁷ Ailelerin karşılaştıkları ekonomik güçlükleri aşmak için başvurdukları ilk yol çocuklarına haneye gelir getirici bir işlev yüklemeleridir.¹³⁸

---

¹³⁴ Hasibe İmre, "Kent Yoksulluğu ve Aile", IV. Aile Şurası Bildirileri: Aile ve Yoksulluk. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 122, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 2004, s. 552.

¹³⁵ Eğreti istihdam, istikrarsızlık, güvencesizlik, belirsizlik, korunmadan yoksunluk, ekonomik ve sosyal kırılganlık, kötü çalışma koşulları, bedensel ve ruhsal sağlığa yönelik yüksek riskler içeren istihdam biçimidir. Bilgi için bkz.: Hasan Ejder Temiz, "Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeniden Yapılanması", Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa: 2004/2, İstanbul, 2004, s. 59.

¹³⁶ Temiz, Eğreti, s. 66.

¹³⁷ Elaine L. Chao, Advancing the Campaign Against Child Labor. Volume II: Addressing the Worst Forms of Child Labor, United States Department of Labor Bureau of International Labor Affairs, Washington, 2002, s. 42.

¹³⁸ R. B. Şen, s. 164.

Uluslararası toplum tarafından açık ve anlaşılır ifadelerle kınanmasına ve birçok ülkede yasadışı sayılmasına rağmen, çocukların çalıştırılması sürmektedir. Bunun başlıca sebebi, yetersiz eğitim olanaklarının yanında, ekonomik ve sosyal eşitsizliğin yarattığı yoksulluktur. Yoksulluk, çocukları iş yaşamına iten en önemli etkidir. Çocuğun çalışmasından elde edilen gelir, çocuğun veya ailesinin yaşamını sürdürmesine katkıda bulunmaktadır.¹³⁹ Acil hayati ihtiyaçların karşılanması için çocukların eğitim, dinlenme ve birçok durumda sağlık gereksinimlerinden tamamen veya kısmen vazgeçilmesi gerekmektedir.¹⁴⁰

Yoksulluk bir çocuğun çalışıp çalışmayacağını belirlemekle beraber, ailenin yoksulluğuna çözüm olamaz. Çünkü çocuklar, eğitimlerini tamamlayamamalarının yanı sıra endüstride yüksek ücretli iş imkanı sağlayacak niteliklere de sahip olamaz.¹⁴¹ Bu sebeple, okula gitmek yerine çalıştırılan çocukların, yetişkin yaşa geldiklerinde genellikle düşük ücretli işlerde çalışacaklarında kuşku yoktur.¹⁴²

C. Siyasal Gerekçeler

1. Yapısal Uyum Politikaları

Günümüzde gerek bölgesel, gerekSE küresel çapta pek çok bütünleşme hareketi mevcuttur. Bu bütünleşme sürecinde özellikle güçlü ekonomilere sahip sanayileşmiş ülkelerin çevre olarak nitelendirilen az gelişmiş ülkelerde yatırımları ciddi biçimde etkiledikleri bilinmektedir. Günümüzde ulus devlet kalkınma

---

¹³⁹ ILO, Inter-Parliamentary Union, **Eliminating** The Worst Forms of Child Labour: A Practical Guide to ILO Convention No:182. Handbook for Parliamentarians, No:3, International Labour Office, Inter-Parliamentary Union, Geneva, 2002, s. 23, 25.

¹⁴⁰ Elias Mendelievich, "Child Labour", International Labour Review. Vol.: 118, No: 5, Geneva, 1979, s. 560.

¹⁴¹ Ahmet Kemerli, Dünyada ve Türkiye Ölçeğinde Deri Sektöründe Çocuk Emeği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 2001, s. 56.

¹⁴² Elaine L. Chao, Advancing the Campaign Against Child Labor. Volume II: Addressing the Worst Forms of Child Labor, United States Department of Labor Bureau of International Labor Affairs, Washington, 2002, s. 42.

modellerinin yerini, sanayileşmiş ülkelerin çevre ülke politikalarını kendilerinininkiyle uyumlu hale getirmek üzere hazırladığı, yapısal uyum programları almıştır.¹⁴³

Ağır borç yükü altındaki veya diğer nedenlerle bütçe açıklarını dengelemeleri gereken gelişmekte olan ülkelerin borçlarını ödeyebilmeleri için kredi alabilecekleri hale getirilmesini ve ardından sürdürülebilir büyümenin sağlanmasını amaçlayan politikalar olarak tanımlanan¹⁴⁴ yapısal uyum politikalarının esasen küreselleşme sürecinde ulusal mali piyasaların serbestleştirilmesi, kamu işletmelerinin özel sektöre devredilmesi, işgücü piyasasında mevcut koruyucu düzenlemelerin esnekleştirilmesi veya tümünden değiştirilmesi ve bu yolla ulusal engellerden arındırılmış bir ulusal piyasa oluşturarak, sermayenin dünyanın herhangi bir yerinde yatırımların kolayca gerçekleştirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu anlamda, kamu harcamalarının kısılması, özelleştirilme, devletin ekonomik faaliyetlerde sadece kural belirleyen aktör konumunda kalması, piyasanın etkin işleyişine ve sermayenin hareketliliğine engel olabilecek sınırlamaların kaldırılarak mali piyasaların kuralsızlaştırılması ve uluslararası rekabette başarılı olabilmek için üretimin temel girdilerinde, özellikle işgücü maliyetlerinde, esneklik yoluyla maliyetleri azaltma uygulamaları yapısal uyum politikalarının temel özelliklerini oluşturmaktadır.¹⁴⁵

Yapısal uyum politikaları özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal koruma açığını ve sosyal korumadan dışlananları arttırmaktadır. Ekonomik büyümenin yetersizliği ve yapısal uyum, sosyal korumaya katkı yapmakta zorlanan, ancak sosyal korumaya gereksinimi duyan ve yoksul olan, sosyal politikanın kapsamı dışında kalanların sayısını arttırmaktadır. Formel ekonomide çalışanların sayısının azalmasına ve enformel ekonomide istihdam artışına neden olmaktadır. Yapısal uyumla birlikte kamu ve özel sektörde ödenen ücretlerinde de azalma görülmektedir. Yapısal uyum, devletin sosyal harcamalarında da bir azalmaya yol açmakta, sağlık ve eğitim hizmetlerinin sağlanmasını güçleştirmektedir. Gerçekten, bir yandan, kamu

---

¹⁴³ Nilgün Tunçcan, “AB’de Çocuk İstihdamı”, Sosyal Siyaset Konferansları. 41-42. Kitap, İÜ Yayınları, Yayın No: 4074, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 335.

¹⁴⁴ Anne Trebilcock, “Structural Adjustment and Tripartite Consultation”, International Journal of Public Sector Management. Vol: 9 No: 1, West Yorkshire, 1996, s. 5-6.

¹⁴⁵ Temiz, Küreselleşme, s. 78.

harcamalarının ve finansmanının yeniden düzenlenmesi sırasında sosyal korumadan yararlanma koşullarının güçleştirilmesi, sosyal harcamaların sınırlandırılması ya da azaltılması, diğer yandan katkı oranlarının yükseltilmesi, sosyal koruma kapsamındaki insan sayısının da azalması ya da sınırlandırılması ile sonuçlanır. Ancak, yapısal uyumla birlikte sosyal koruma gereksinimi ve istemi artmaktadır. Ayrıca, sosyal korumadan dışlananlar gerçekte sosyal korumanın sağladığı güvencelere en çok gereksinim duyan ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda en zayıf kesimlerdir.¹⁴⁶

Endüstri devriminden bu yana gelişmiş ülkeler, değişen üretim teknikleri, gelişen teknoloji ve sermaye yoğun üretim sayesinde çocuk istihdamından uzaklaşmışlardır. Söz konusu yenilikleri aynı hızda takip edemeyen az gelişmiş ülkeler ise, emek yoğun üretim yapısı ve düşük maliyetlerle ihracat avantajı kazanma gayretlerine bağlı ucuz emek ihtiyaçlarının bir sonucu olarak çocukları çalıştırmaya devam etmektedirler. Ancak, gelişmiş ülkelerin oluşturdukları Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gibi bölgesel bloklara üye olabilmek için çocukların çalıştırılmamasını da kapsayan bir dizi sosyal düzenlemeye uymak gerekmektedir. Bununla birlikte, bölgesel bloklar içinde de az gelişmiş ülkelere oranla çok daha az olsa da çocukların çalıştırılması devam etmekte; göçmen çocuklar ve etnik azınlıklar koruyucu mevzuattan tam anlamıyla yararlanamamaktadırlar. Bu noktada tartışılması gereken, gerek merkez gerek çevre ülkelerinin çıkarlarına uygun olduğu iddiasıyla ideal olarak benimsetilen yeni dünya düzeninin ve bu düzenin parçası olabilmek için az gelişmiş ülkelerin hayata geçirmek zorunda oldukları yapısal uyum programlarının iddia edildiği gibi her iki ülke grubu içinde aynı derecede faydalı olup olmadığıdır.¹⁴⁷

Yapısal uyum programları liberalizm ilkelerine etkinlik kazandırılmasını öngörmektedir. Bu çerçevede az gelişmiş ülkelere sağlık ve eğitim sistemlerini de kapsayan köklü bir özelleştirmeye girişilmesi ve üretimlerinin dış pazarlara yönelik

---

¹⁴⁶ Kapar, Sosyal, s. 56.

¹⁴⁷ Tunçcan, AB, s. 335-336.

olması beklenmektedir. Yapısal uyum programlarındaki ilkeler post-fordist üretimin kuralsızlaştırdığı endüstri ilişkileri ile birleştğinde, geçerli olan çalışma ve yaşam koşullarının, nitelikli işçiler dışındaki çalışanlar için endüstri devrimi sonrasını çağrıştırdığı ileri sürülebilir. Yapısal uyum programlarının öngördüğü politikalar çerçevesinde sosyal devlet ilkesinden verilen ödünler, eğitimde fırsat eşitsizliğini arttırmaktadır. Kamusal eğitime yeteri kadar kaynak ayrılmaması, bu ülkelerde daha fazla çocuğun eğitimden kopmasına ve küçük yaşlarda işgücü piyasalarına girmelerine yol açacak niteliktedir. Yapısal uyum programları yanında kamusal eğitime yeteri kadar kaynak ayrılmamasının bir nedeni de ağır borç yükü altında bulunan çevre ülkelerin gelirlerinin büyük bölümünü bu borçları ödemek üzere kullanma gereğidir.¹⁴⁸

2. Esneklik

Küreselleşme süreci farklı ülkelerin işgücü piyasalarını karşılıklı olarak birbirine bağlarken, yeni bir iş bölümünü de beraberinde getirmiş, işgücü piyasalarında dönüşüme ve çalışma koşulları üzerinde zincirleme sonuçların doğmasına yol açmıştır. Küreselleşmenin endüstri ilişkilerinde yarattığı değişimle birlikte gündeme giren işgücü piyasasında esnekleşme kavramı günümüz çalışma hayatının odaklandığı temel konulardan biridir. Esneklik, bir yandan istihdamı artırarak gönencin yaygınlaştırılması için öncelikli bir araç ve ülkelerin yeni ekonomiye uyumu bakımından da vazgeçilmez bir çözüm görülmektedir. Öte yandan, esneklik küreselleşen kapitalizmin bir unsuru ve işgücü piyasaları ile örgütlenmeyi tahrip eden bir etken olarak da değerlendirilmektedir.¹⁴⁹

Sunum ve istemin egemen olduğu bir yapıya dayanan küreselleşme sürecinde, fordist dönemdeki gibi üretim ve tüketimin tek merkezden planlanması, standart ürünlerin tüketilmesi ve türdeş bir dünya piyasasının oluşturulması söz konusu değildir. Aksine, yerel piyasaların ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine uygun

---

¹⁴⁸ A.k., s. 356-357.

¹⁴⁹ Oğul Zengingönül, “Sosyal Politika – Esnek Çalışma Biçimleri Paradoksunda Avrupa Birliği Örneği”, DEÜ, SBE Dergisi. C.: 5, Sa.: 4, İzmir, 2003, s. 158.

çeşit ekonomisi ağırlıklı mal ve hizmet üretimi öngörülmektedir. Bu bağlamda, esnek sunum ve istemin doğası gereği üretim faktörleri ve ürünlerin akıcılığına gereksinim duyulmaktadır. Ancak, işgücünün akıcılığı, sermaye ve becerilerdeki akıcılık hızına ulaşamadığı gibi sosyal yapıların da ekonomik yapılardaki uyum yeteneğine sahip olmadığı göz önünde tutulmalıdır.¹⁵⁰

İşgücü piyasalarının esnekleşmesi, işletmede çalıştırılan çekirdek işgücü ve ihtiyaç duyulduğunda başvuru çevresel işgücü ayrımını beraberinde getirmiştir. Böylece ikili bir işgücü piyasası yaratılmıştır. Çekirdek işgücü, yeni teknolojilerin ve üretim tekniklerinin öngördüğü yeteneklere sahip olacak, yüksek ücret ve iyi çalışma koşullarında, iş güvencesine sahip olarak, istikrarlı ve düzenli bir biçimde çalıştırılacaklardır. Çevresel işgücü ise, düşük ücret ve statülerde, kötü çalışma koşullarında ve yükselme fırsatı olmadan, işletmenin rekabet gücüne göre, geçici, kısmi süreli ya da diğer atipik istihdam ilişkileri çerçevesinde çalıştırılacaktır. Küreselleşme ile işletmenin dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunan üretim faktörlerinin en karlı bileşimini bir araya getirmek sureti ile üretimde bulunmaları çeşitli işlerin farklı mekanlarda yapılmasını mümkün kılmıştır. Üretimin dışsallaştırılması işçilerin sahip olduğu nitelik düzeyi ile bağlantılı bir işbölümünü beraberinde getirmiştir. Üretimin nitelik gerektirmeyen emek yoğun aşamaları çevresel işgücü piyasasında, nitelik gerektiren sermaye yoğun üretim aşamaları da çekirdek işgücü piyasasında yer alan işgücü tarafından görülür. Çekirdek işgücü, esnek üretim sistemlerinin merkezinde yer alıp, ileri teknoloji kullanabilen çalışanları; çevresel işgücü ise, piyasa koşullarına göre işe alınıp, geçici süreli sözleşmeler ile çalıştırılan ve piyasadaki daralmayla birlikte işlerine geçici olarak ya da tamamen son verilen çalışanları anlatır.¹⁵¹

---

¹⁵⁰ Zeki Erdut, **Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi**. Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası (TÜHİS), Yayın No:29, İzmir, 1998, s. 18.

¹⁵¹ Yücel Uyanık, “Dualist (İkili) İşgücü Piyasası Teorisi”, Gazi Üniversitesi (GÜ), İİBF Dergisi. C.: 1, Sa: 3, Ankara, 1999, s. 2.; Jale Yalınpala, “Küreselleşmenin Emek Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri”, Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar. (Derleyen: Alkan Soyak), Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 280.

Çekirdek işgücünü, teknoloji ve bilgi yoğun sektörlerde, görece olarak yüksek ücret ve rahat çalışma koşullarına sahip zihinsel olarak çalışanlar oluştururken; çevresel işgücünün üretim ve hizmet sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. Taşeronlaşmanın artması çevresel işgücünü genişleten başlıca unsurlardan biridir. Taşeronlaştırma, üretimin süreç ve mekan olarak parçalanmasına ve emeğin düşük maliyetle çalıştırılmasına olanak sağlamakta; taşeronlara bağlı işçiler çoğunlukla sigortasız ve geçici olarak çalıştırılmaktadır. Çevresel işgücünün örgütlenmesinin önündeki en önemli güçlüklerden biri, istihdamın dağınık yapısıdır. Gerçekten, kısmi zamanlı çalışma ya da evde çalışma gibi, atipik istihdam biçimleri işçilerin bir araya gelmesini engellemektedir. Bu sayede sermaye çevresel işgücünü kolaylıkla istismar edebilmektedir.¹⁵²

Üretiminin çeşitli aşamalarının taşeronlara devredildiği, böylece çokuluslu işletmelerin, bir yandan fason üretimle maliyetlerini düşürdüğü, diğer yandan da örgütlü işgücüyle doğrudan çatışmaya girmekten kurtulduğu esnek uzmanlık modeli, aynı zamanda kötü çalışma koşulları altında, hiçbir güvencesi olmadan çalışan işçilerin kolayca işe alınıp çıkarılmalarına dayanmaktadır. Talep ve teknolojiye karşı, giderek enformel ekonomiye kayarak esneklik kazanılmaktadır. Dolayısıyla, pek çok işçi dünya piyasalarının tüm belirsizliklerine açık bulunmakta, bu da ücret başta olmak üzere, çalışma koşullarını ciddi biçimde etkilemektedir. Bu küçük işletmelerde dağınık ve örgütsüz olarak çalışan işçilerin birlikte hareket etme olasılığının bulunmaması, sermayeye büyük bir esneklik kazandırmaktadır.¹⁵³

İşverenle pazarlık yapabilme gücünden yoksun¹⁵⁴; işe alınıp, işten çıkarılmayı; saatlik, günlük, haftalık, aylık, mevsimlik çalışmayı; fazla çalışmayı; fazla çalışma karşılığında ücret almamayı, hatta meslek öğrenmek için boğaz tokluğuna çalışmayı

---

¹⁵² Yalınpala, s. 281.

¹⁵³ Hacer Ansal, “Çalışma ve Gelir Gereksinimi”, I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi. DİSK, Friedrich Ebert Vakfı, 22-24 Ocak 2004, Dedeman Otel, Ankara, 2004, s. 76.

¹⁵⁴ Brian Gilligan, An Analysis of the Determinants of Child Labour in Nepal, the Policy Environment and Response, Understanding Children’s Work: An Inter-Agency Research Cooperation Project, ILO, UNICEF, World Bank Group, Kathmandu, 2003, s. 19.

işin doğal gereği olarak görüp, kolayca kabullenen çocuklar esnek işgücü olarak görülmektedirler.¹⁵⁵

3. Kuralsızlaştırma

Yeni liberal politika dizisini niteleyen Washington Uzlaşması'na dayanan,¹⁵⁶ devletin çeşitli amaçlarla uyguladığı ekonomik, sosyal ve idari düzenlemelerin azaltılması veya tamamen kaldırılması olarak tanımlanan kuralsızlaştırma ile piyasa asgari düzeyde düzenlenmesi ve mevcut aktörlere mümkün olduğunca geniş bir hareket serbestisi tanınması amaçlanmaktadır.¹⁵⁷

İşgücü piyasasının esnekleştirilmesinin doğrudan bir sonucu olarak görülen¹⁵⁸ işçinin korunduğu çalışma ilişkilerine ilişkin yasal düzenlemelerin kaldırılmasını içermektedir. Zaman bakımından katı bu kuralların yerini, daha kolay değiştirilebilecek diğer düzenlemelere bırakma taleplerinin arkasında işçilere sağlanan sosyal korumanın kaldırılması yatmaktadır.¹⁵⁹ Kuralsızlaştırma düzenlemelerin tümünün ortadan kaldırılması değil, ekonomik, sosyal ve siyasi alanda herhangi bir ilişkinin taraflarının doğrudan kural koymasıdır. Bu bağlamda herhangi bir piyasadaki işlemlere ilişkin kamu müdahalesinin hafifletilmesi ve giderek ortadan kaldırılması istenmektedir.¹⁶⁰

Yeni liberal anlayışa göre, piyasanın etkin işleyişini engellediği; büyüme, istihdam ve gelir dağılımına ilişkin performansları olumsuz yönde etkilediği

---

¹⁵⁵ Bayer, Piyal, s. 134.

¹⁵⁶ Arthur MacEvwan, "Borç ve Demokrasi; Ağır Borç Altındaki Ülkeler Demokratik Ekonomik Programları Nasıl Yürütebilirler?", (Çeviren: Erkan Ünal), Neoliberalizme Karşı Ortak Savunma. (Editör: Ahmet Asena, Sezai Temelli), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 77.

¹⁵⁷ Z. Erdut, **Küreselleşme** Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye. Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2002, s. 14.

¹⁵⁸ Robert Walker, Denise Goodwin, Emma Cornwell, "Work Patterns in Europe and Related Social Security Issues: Coping with the Myth of Flexibility", Changing Work Patterns and Social Security. (Editor: D. Pieters), Yearbook of the European Institute of Social Security, Kluwer Law International, The Hague, London, Boston, 2000, s. 40.

¹⁵⁹ Halil İbrahim Sarioğlu, "Değişim, Toplu Sözleşme Düzeni ve Yasalarla Esneklik", Çimento İşveren Dergisi. C.: 16, Sa:2, CMİS, Ankara, 2002, s. 37-38.

¹⁶⁰ Z. Erdut, Küreselleşme, s. 14-15.

gerekçeleri ile bir dengesizlik faktörü olarak görülen işgücü piyasalarının düzenlenmesini de içeren kuralların, devletin rolünü azaltarak, ortadan kaldırılması salık verilmektedir. Sanayileşmiş ülkelerde işsizliğin giderek artışının ve sürekliliğinin başlıca nedenleri arasında algılanan, koruyucu devletin rolünün ve işgücü piyasası düzenlenmelerinin çalışanları iş aramaktan, işverenleri de istihdam yaratmaktan caydırdığı düşünülmüştür. Bu anlamda, piyasa güçlerine uygun olarak dengeye gelecek biçimde işgücü piyasasını esnekleştirmek için işgücü piyasasını kuralsızlaştırma ve koruyucu devletin rolünü azaltma eğilimi taşıyan bir politika salık verilmiştir. Bu tür bir politika yeni liberal hükümetlerin iktidarda olduğu pek çok ülkede uygulamaya konulmuştur. Yeni liberal anlayış, salt sanayileşmiş ülkelerde değil, aynı zamanda işgücü piyasasının kuralsızlaştırılması giderek yapısal uyum programları başlığı altında kabul edilen koşullar arasında sıklıkla yer aldığından, gelişmekte olan çok sayıda ülkede de yaygınlaşmıştır.¹⁶¹

İşgücü piyasaları, bir yandan çokuluslu işletmelerin ekonomik ve sosyal yaşamda giderek artan etkisi, diğer yandan ulus devletin gerilemesine bağlı olarak kuralsızlaştırılmaktadır.¹⁶² Rekabet ve uyum adına işgücü piyasalarının kuralsızlaştırılması, çalışanların örgütlenmesini olumsuz etkilemekte; buna bağlı olarak, önce çalışanlar daha sonra da toplumun diğer kesimlerini yoksullaştırmaktadır.¹⁶³ Bundan dolayı, işgücü piyasalarının kuralsızlaştırılması, çocukların ve gençlerin çalıştırılmasının gerekçelerinden biri olarak anılmaktadır.¹⁶⁴

---

¹⁶¹ Zeki Erdut, “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika”, Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa: 2004/2 , İstanbul, 2004, s. 25.

¹⁶² Z. Erdut, Küreselleşme, s. 17.

¹⁶³ Yüksek Akaya, ““Küreselleşme” Versus Sendikasılaştırma ve Yoksullaştırma”, Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa: 2004/3, İstanbul, 2004, s. 102-103.; Betül Altıntaş, Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe: Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar. İletişim Yayınları, Yayın No: 901, İstanbul, 2003, s. 29.

¹⁶⁴ The Commission for Children and Young People and Child Guardian, Queensland Review of Child Labour: Summary of Findings, Queensland. The Commission for Children and Young People and Child Guardian, 2005, s. 11.

D. Kültürel Gerekçeler

1. Geleneksel Aile Yapısı

Geleneksel ailede çocuğun ev işlerine katılması aile yaşamının, ailedeki rol dağılımının öğrenilmesi ve yeniden üretilmesi için zorunlu olarak görülür. Yoksul ailelerde çocuğun ev işlerine katılması, evde ve ev dışında yürütülecek gelir getirici işlere katılması için bir hazırlık aşamasıdır.¹⁶⁵

Belirli yörelerde ve ailelerde, çocukların kendi büyüklerinin izinden gitmeleri gibi bir gelenek vardır. Bir ailenin, örneğin deri tabaklama gibi, tehlikeli bir işle geçimini sağlaması söz konusu ise, çocuklarının da aynı tehlikeli süreci yaşaması olasılığı vardır. Çocuklardan ailenin diğer üyelerine yardım etmeleri istenir. Bu, inşaat işlerinde, evde yapılan işlerde ve ücretin parça başına ödendiği diğer işlerde yaygın olarak görülür. Ebeveynler çocukken çalışmışsa, yoksulluğun kuşaklar arası aktarılması nedeniyle kendi çocuklarının da çalışma olasılıkları yüksektir.¹⁶⁶

Kırsal alanda çok küçük yaşlarda kız çocuklar kendilerine biçilen yetişkin rolü içinde ev işlerini, kardeşlerinin ya da yaşlıların bakımını üstlenirken; erkek çocuklar, ekim, biçim, sulama, hayvan besleme ve otlatma gibi işleri görmektedir.¹⁶⁷ Çocuğa ücretsiz aile çalışanı rolü yüklenmesi, toplum tarafından normal karşılanmakta ve kültürel bir değer olarak benimsenmektedir. Göç sonrası kentte de yaşanabilen bu geleneksel kültür açısından, çocuğun evde veya tarlada ücretsiz aile çalışanı olarak çalıştırılmasıyla, herhangi bir işyerinde ücret karşılığı çalıştırılması arasında fark

---

¹⁶⁵ Bayer, Piyal, s. 133.

¹⁶⁶ ILO, Child Labour **Briefing** Material, (Çeviren: Metin Çulhaoğlu), ILO, International Education Center, Geneva, 2001, s. 23.

¹⁶⁷ ILO, **Girl** Child Labour Studies, Vol. 1: Girl Child Labour in Agriculture, Domestic Work and Sexual Exploitation: Rapid Assessments on the Cases of the Philippines, Ghana and Ecuador. International Labour Office, Geneva, 2004, s. 301.; Yener Şişman, "Sosyal Politika Açısından Türkiye'de Çocuk ve Genç İşgücü", Kamu-İş Dergisi. C.: 7, Sa.: 2, Ankara, 2003, s. 484.

yoktur. Hatta çalışma yaşamında ücretli olarak yer alma aileye parasal bir katkı sağladığı için daha çok kabul görmektedir.¹⁶⁸

Özellikle üçüncü dünya ülkelerinde sokaklarda, tarlalarda, lokantalarda, tamirhanelerde çalışan çocuklar günlük yaşamın bir parçası olarak görülseler de yakın zamana kadar gelişmiş ülkeler için tarihsel bir olgudan ibaretti. Pakistan’da futbol topu diken; Burma ve Peru’da madenlerde, Bangladeş’te tekstil atölyelerinde çalıştırılan; Arap ülkelerinde jokey olmaları için kaçırılan ve Mısır’da pamuk tarlalarında ırgatlık yapan çocukların haberleri ile konu gelişmiş ülkelerin de ilgisini çekmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde her ne kadar ekonomik temelli olsa da kültürel farklar, çocukların çalıştırılmasına bakış açısının da farklılaştırmıştır. Örneğin Güney Asya’nın bazı yoksul bölgelerinde 5-6 yaşına gelmiş çocuklar başının çaresine bakabilecek yaşta sayılıp sorumluluk yüklenirken, Batı’da yetişkin hanesine dahil olmak için lise eğitiminin tamamlanması gerekmektedir.¹⁶⁹

Kültürlerarası farkları bir yana bırakan BM’nin Çocuk Hakları Sözleşmesi, 18 yaşından küçük bireylerin çocuk sayılması gerektiğini kabul ederek, en azından uluslararası platformda geçerli tanımı/sınırı sağlamıştır.¹⁷⁰

2. Ücretsiz Aile Çalışması

Ücretsiz çalışma, piyasanın dışında evde veya ailenin gözetiminde akrabaların yanında yapılan ve karşılığında doğrudan veya dolaylı yoldan bir gelir elde edilmeyen¹⁷¹ çalışmayı ifade etmektedir. Bu çalışmada, ev idaresi, yemek yapmak ve temizlik gibi faaliyetlerde bulunulmasına rağmen, özellikle gelişmekte olan ülkelerde

---

¹⁶⁸ Işıl Bulut, “Çocuk Çalıştırmasının Psiko-Sosyal Boyutları ve Sonuçları”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları. (Derleyen: Ertan Kahramanoğlu), Hacettepe Üniversitesi (HÜ), Sosyal Hizmetler Yüksekokulu (SHY), Friedrich Naumann Vakfı, Ankara, 1996, s. 58.

¹⁶⁹ Sevinç Rende, H. Cenk Erkin, “Çocuk Emegi: Bizde Ucuz İstedığınız Kadar Kullanın”, Birikim Dergisi., Sa.: 192, İstanbul, 2005, s. 40.

¹⁷⁰ A.k., s. 40.

¹⁷¹ Indira Hirway, “Integrating Unpaid Work into Development Policy”, Conference on Unpaid Work and Economy: Gender, Poverty and Millennium Development Goals. Levy Economics Institute, New York, October 1-3, 2005, s. 1.

ücretsiz çalışma, geçimlik tarımsal faaliyetleri, evde veya aile işletmelerindeki karşılığında gelir elde edilmeyen yardımları da içermektedir.¹⁷²

Kendi hesabına çalışanların sayıca çok olduğu sektörlerde, genellikle ücretsiz aile çalışanın bol bulunduğu görülür. örneğin, tarım sektöründe çalışanlar arasında ücretsiz aile çalışanlarının çokluğu bilinmektedir.¹⁷³ Tarımsal faaliyetin yaygın olduğu kırsal kesimde çocuklar ücretsiz aile çalışanı olarak istihdam edilmektedirler.¹⁷⁴ Çocuk istihdamı oranın yüksek olduğu bu sektörde, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 184 sayılı Tarımda Güvenlik ve Sağlık Sözleşmesine göre, tehlikeli işler için 18 ve diğer işler için de 16 olarak belirlenen en az çalışma yaş sınırına (m. 16) rağmen, dünyada 5-14 yaş arasındaki 165,8 milyon çocuğun çalıştırıldığı tahmin edilmektedir.¹⁷⁵ Bu çalışmanın kapsamında bazen ihraç ürünlerinin üretilmesi de bulunmaktadır. Dünya kakao üretiminin yüzde 40'ının yapıldığı Mali ve Burkina Faso'da bu işlerde çocuklar çalıştırılmaktadır.¹⁷⁶

Ücretsiz çalışma geçmişte tarımsal faaliyetlere özgü iken, günümüzde sanayi ve/veya hizmetler sektöründeki faaliyetlerde de geçerli bir uygulama haline gelmektedir.¹⁷⁷ Bu anlamda, ev işleri görülürken, aynı zamanda piyasa için üretimde bulunulması durumunda, üretim çevresinde gerçekleştirilen faaliyetleri kapsamayan ücretsiz çalışma ile ücretli çalışma arasındaki sınır belirsizleşmektedir. Küçük bir atölyeye dönüşen evde taşeron olarak üretim aşamasının üstlenilmesi halinde ücretsiz çalışma piyasa dönük enformel istihdam biçimini almaktadır. Bu durumda formel ve

---

¹⁷² APEC, Time for Work: Linkages Between Paid and Unpaid Work in Human Resource Policy, Report of the Asia-Pacific Economic Cooperation Human Resource Development Working Group, Conference on Linkages Between Paid and Unpaid Work in Human Resource Policy, 8 May 1999, Hong Kong, s. 4-5.

¹⁷³ Patricia A. Daly, "Unpaid Family Workers: Long-Term Decline Continues", Monthly Labour Review. Vol.: 105, No: 10, U.S. Department of Labour, Washington, 1982, s. 5.

¹⁷⁴ Ahmet Burçin Yereli, Oğuz Karadeniz, "Türkiye'de Kayıtdışı İstihdamın Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Etkisi", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu. III. Oturum, Uludağ Üniversitesi (UÜ), Atlantis Limak International Hotels & Resorts, 10-14 Mayıs 2004, Antalya, s. 9.

¹⁷⁵ ILO, Child, s. 6.

¹⁷⁶ ILO, Migrant, s. 50.

¹⁷⁷ Nomaan Majid, On the Evolution of Employment Structure in the Developing Countries, Employment Strategy Papers, No: 18, Employment Strategy Department, ILO, Geneva, 2005, s. 3.; Patricia A. Daly, "Unpaid Family Workers: Long-Term Decline Continues", Monthly Labour Review. Vol.: 105, No: 10, U.S. Department of Labour, Washington, 1982, s. 3.

enformel sektör arasındaki ilişki önem kazanmaktadır. Gerçekten, ihracata dönük sektörlerde faaliyet gösteren formel ve enformel işletmeler taşeron sözleşmeleriyle birbirine bağlanmaktadır. Bu anlamda, ücretsiz aile çalışması, formel sektörün taşeronluğunu yapan enformel işletmelerde, özellikle evlerde, gerçekleşmektedir.¹⁷⁸ Esnek üretime bağlı olarak işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi atipik çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. bu anlamda, enformel istihdamın ve özellikle çocukların çalıştırılmasının kolaylaştığı ileri sürülmektedir.¹⁷⁹

Çocukların çalıştırılmasını esasen aileleri istemektedir. aksine, çocukların oyun oynamak yerine kendiliğinden çalışmak istemesi söz konusu değildir. Gerçekten, çalışan çocukların çoğu, ailelerinin yaşamını sürdürmek ya da geçimini sağlamak için gördükleri genellikle enformel işlerde ücretsiz çalıştırılmaktadır. 138 sayılı UÇÖ Sözleşmesi gibi uluslararası standartların yanında, birçok ulusal yasal düzenlemede istisna olarak görülen aile işlerinde bile çocukların ciddi sağlık ve güvenlik riskleriyle karşı karşıya kalması olasıdır.¹⁸⁰

Küreselleşme sürecinde giderek artan rekabet bağlamında gelişmiş ülkeler teknolojinin tüm imkanlarını kullanarak uluslararası ticaretten pay almaya çalışırken, gelişmekte olan ülkelerin elindeki tek koz ucuz işgücüdür. Bu nedenle gerek tarımda, gerekse evde yapılan taşeron çalışmada, bol olan çocuk ve gençlerin çalıştırılması ile işgücü daha da ucuz hale getirilmektedir.¹⁸¹ Bir diğer ifadeyle, rekabet adına ucuz çocuk emeği kullanımıyla esasen çalışma standartları ihlal edilmekte,¹⁸² hatta belirli devletler bu gerekçeyle çocukların çalıştırılmasını desteklemekte veya görmezden gelmektedirler.¹⁸³ Örneğin Pakistan'da yatırım yapılması için çocukların çalıştırılmasında bir sakınca görülmemektedir.¹⁸⁴

---

¹⁷⁸ APEC, s. 4-5.

¹⁷⁹ Karabulut, **Türkiye**, s. 38.

¹⁸⁰ ILO, Eliminating, s. 26.

¹⁸¹ Şişman, s. 485.

¹⁸² Aziz Çelik, "Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü Üstüne", Birikim Dergisi, Sa.: 192, İstanbul, 2005, s. 29.

¹⁸³ Şişman, s. 485.

¹⁸⁴ Rende, Erkin, s. 40.

3. Çıraklık

Çıraklık eğitimi geleneksel toplumlarda çıraklık kurumu için de verilmiş ve bu kurum çocukların usta-çırak ilişkisi çerçevesinde zanaat edinmeye dönük olarak lonca sistemi içine dolayısıyla bir meslek grubuna dahil olmalarını sağlamıştır. Bu anlamdaki çıraklık kurumu, sanayileşme ile beraber bazı ülkelerde tamamen çözülmüş ve ortadan kalkarak yerini başka kurumlara terk etmiş, bazı ülkelerde ise nitelik değiştirerek sanayi için gerekli emeğin yetiştirildiği resmi eğitim kurumları haline dönüşmüştür.¹⁸⁵

Kırdan kente göçle kente yeni gelen hanelerin çocukları için çıraklık kurumu, öteden beri, kentsel işlere ve mesleklere ulaşmanın tek yolu olmuştur. Dolayısıyla; çıraklık kurumu, bu grupların bildiği, yadırgamadıkları ve güvendikleri çok eski bir kurumdur. Çıraklık kurumu her ne kadar eski işlevini yitirmişse de bu konudaki değerlerin ve umutların sürmesi çocukların kentlerde küçük yaşta çalışmaya başlamalarını engellemektedir.¹⁸⁶

Bugün tarımın çözülmeye başladığı, kırdan kente hızlı göçün yaşandığı toplumlarda geleneksel anlamda çıraklık kurumunun yaşayıp yaşamadığı tartışma konusudur. Bu toplumların kentlerinde yaygınlaşan ve geleneksel toplumların zanaat üretimi ile kendi üretimleri arasında farklılıklar bulunan küçük ölçekli işletmelerde en yaygın olarak kullanılan çocukların çırak adı altında istihdam edildiği de gözlenmektedir. Bu toplumlarda ister formel olarak düzenlenmiş olsun, isterse enformel olarak sürmekte olsun çıraklık kurumunun nitelik değiştirmesine ve eğitim ya da zanaat aktarma işlevinin büyük ölçüde azalmasına rağmen çıraklık kurumunun, çocukların gizli ücretli emek olarak çalıştırılması söz konusudur. Bu nedenle, söz konusu toplumlarda çırak adı altında ve hatta hukuksal olarak düzenlenmiş çıraklık

---

¹⁸⁵ Sevda Demirbilek, Tunç Demirbilek, “Çalışan Çocuklar Açısından Çıraklık Eğitiminin Önemi: İzmir Çıraklık Eğitim Merkezinde Öğrenim Gören Çıraklar Üzerine Bir Araştırma”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri. DİE, Ankara, 29-31 Mayıs 2001, s. 326.

¹⁸⁶ Sema Erder, “Çocuklar Neden Çalışıyor? Çocuk ve Çalışma Kavramları”, Çalışan Çocuklar: İlköğretim Müfettişlerini Bilgilendirme Semineri. 19-23 Haziran 1995, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1995, s. 11.

sözleşmesi ile çalışan çocukların geleneksel çıraklar olarak algılanmaları yanılı olacaktır. Bu nedenle günümüzde çırakların gerçekten beceri edindirici bir işte mi, yoksa sadece, ucuz işgücü olarak, karşılığında ücret aldığı bir işte mi çalıştığının anlaşılması önem kazanmaktadır.¹⁸⁷

II. ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMA BİÇİMLERİ

Dünyada çalıştırılan 217.7 milyon çocuğun yüzde 69'u avcılık, ormancılık ve balıkçılık gibi işlerin yapıldığı tarım, yüzde dokuzu madencilik, taşocakçılığı, üretim ve inşaat işlerinden oluşan sanayi ve yüzde 22'si yiyecek, barınma ve ulaşım gibi hizmetlerin verildiği hizmetler sektörlerinde,¹⁸⁸ işçi, çırak ve ücretsiz aile çalışanı statülerinde çalıştırılmaktadır.

A. İşçi Statüsünde Çalıştırılma

138 sayılı UÇÖ Sözleşmesinde istihdama kabulde en az yaş 15 olarak belirlenmiştir.¹⁸⁹ Dolayısıyla, yaşamını kazanmak ya da aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla çalışan 15 yaşından küçük çocuklar, çocuk işçi olarak tanımlanmaktadır.¹⁹⁰ UÇÖ'nün aileleri dışındaki işverenler tarafından düzenli olarak çalıştırılan çocukları çocuk işçi olarak tanımlanmasıyla birlikte çocuk işçiliğinin, ülkelerin çalışan çocuklara yönelik düzenlediği koruyucu hükümlere göre belirlenmesi daha doğru olacaktır. Buna göre, ülkelerin yasalarında belirlenen çalışmaya kabul için belirlenen en az yaşın altındaki çocukların ücret karşılığında ve işverenin bilgisi dahilinde herhangi bir işte çalıştırılmaları, çocuk işçiliği olarak tanımlanabilir.¹⁹¹

---

¹⁸⁷ Sema Erder, Kuvvet Lordoğlu, Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emeline: Bir Alan Araştırması. Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1993, s. 12.

¹⁸⁸ ILO, Child, s. 6-8.

¹⁸⁹ ILO, Combating Child Labour: A Handbook for Labour Inspectors, International Labour Office, Geneva, 2002, s. 3.

¹⁹⁰ Torun, s. 9.

¹⁹¹ Betül Urhan, Azgelişmişlik-Çocuk İstihdamı İlişkisi ve Türkiye'de Çocuk İşgücüne İlişkin Sorunlar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 1996, s. 9-11.

Çocuk işçiler, genellikle üretim amacına uygun altyapıdan yoksun, eski ve koruyucusuz makineler ve el aletlerinin kullanıldığı ve bu nedenle kaza geçirme risklerinin yüksek ve günlük çalışma saatlerinin uzun olduğu küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalıştırılmaktadırlar.¹⁹² Çocukların küçük işyerleri tarafından tercih edilmesinin en büyük nedeni, bu işyerlerinin çoğunlukla kayıt dışında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Yasal yükümlülüklerden kaçınan ve düşük ücretli işçi çalıştırarak varolan bu işyerleri, teknolojiye değil, çocukların da yapabileceği vasıfsız emeğe dayalı olarak üretim yapmaktadırlar. Çocuk işçiler, çok düşük bir ücret karşılığında, çalışma saatinden, iş sağlığı ve güvenliğine ve asgari ücrete kadar hiçbir yasal haktan ve korumadan yararlanamadıkları, kötü muameleye maruz kaldıkları, sağlıkları için tehlikeli işlerde, kayıt dışı çalıştırılmaktadırlar.¹⁹³

İlgili yazında aksi görüşler olmakla birlikte,¹⁹⁴ çocuk işçiliğinin özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kayıt dışı sektörde yoğun olarak görülmesinde kuşkusuz küreselleşmenin büyük payı vardır. Kadın ve çocukların, işgücünün daha ucuz olduğu coğrafyalara kayan uluslararası sermaye için vazgeçilmez bir ucuz işgücü kaynağı olduğu günümüzde, bunun en canlı örneği spor malzemeleri üretiminde yaşanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde kurulan Nike firması, spor malzemeleri üretmektedir. Dünyanın bir çok ülkesinde fabrikası bulunan firmanın çalıştırdığı işçi sayısı 557 bindir. Bunların 467 bini Asya, 38 bini Amerika, 39 bini Avrupa, Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde iken ABD'dekilerin sayısı yalnızca 13 bindir. Üretimin neredeyse tamamı az gelişmiş ekonomilerde gerçekleşmektedir. Firmanın insan emeğinin az kullanıldığı kapital-yoğun ayakkabı üretimi ABD'de, yoğun insan emeği gerektiren giysi üretimi ise, üçüncü dünya ülkelerinde gerçekleştirilmektedir. Bu üretim tarzı Reebok ve Adidas gibi çokuluslu işletmeler tarafından da tercih edilmektedir. Bu üretim tarzında, taşeronlar aracılığıyla ismini

---

¹⁹² ÇSGB, Türkiye'de Çocuk İşçiliği. Bilgilendirme Materyali, ÇSGB Yayınları, Yayın No: 121, Ankara, 2005, s. 40.

¹⁹³ DPT, Çocuk Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları, Yayın No: 2573, DPT, Ankara, 2001, s. 85.

¹⁹⁴ Alessandro Cigno, Furio C. Rosati, Lorenzo Guarcello, Does Globalisation Increase Child Labour?, Discussion Paper, No: 470, Instituts zur Zukunft der Arbeit (IZA), Bonn, 2002, s. 17.; Alessandro Cigno, "Globalisation Can Help Reduce Child Labour", CESifo Economic Studies. Vol: 49, No: 4, Ifo Institute for Economic Research, Munich, 2003, s. 525.

gizleyen çokuluslu işletmeler işgücü maliyetlerini düşürülmek için çocukları çalıştırmaktadır. Dolayısıyla az gelişmiş toplumlarda çocuk işçiliğinin sürmesinde gelişmiş ülkelerin ve küreselleşen ekonominin rolü göz ardı edilemez.¹⁹⁵

Çocuk işçiler, dünyanın çeşitli ülkelerinde farklı işler yapmaktadırlar. 5 milyondan fazla çocuğun çalıştırıldığı Brezilya'da çocuklar ayakkabı, tekstil, metal ve araba işlerinde; 350 milyon çocuğun yaşadığı ve çocuk çalıştırılması ile ilgili sağlıklı verilere ulaşılamayan Çin'de¹⁹⁶ çocukların havai fişek imalatında, ayakkabı, elektronik ve çivi fabrikalarında; 8.5 milyondan fazla çocuğun çalıştırıldığı Endonezya'da¹⁹⁷ çocukların ucuz işgücü olarak giyim ve mobilya ihracatı işlerinin yapıldığı üretim ve ayrıca hizmetler sektörlerinde; 11-14 yaş arasındaki 400 bin çocuk işçinin bulunduğu İtalya'da¹⁹⁸ çocukların ayakkabı üretiminde ve yasa dışı işlerde; 5-17 yaş arasındaki 4 milyon çocuğun gelir getiren bir iş gördüğü Filipinler'de¹⁹⁹ çocukların yarısına yakınının sanayi ve hizmet sektörlerindeki giyim, mobilya, ayakkabı ve el işlerinde; 40-50 bin çalıştırılan çocuğun bulunduğu St. Petersburg,²⁰⁰ 13 yaşından küçük çocukların yarısının çilek, mantar, şişe ve çöp toplayıcılığı yaptığı Leningrad Bölgesi²⁰¹ ve 30-50 bin çocuğun sokakta çalıştırıldığı Moskova²⁰² haricinde çocuk çalıştırılması ile ilgili verilere ulaşılamayan Rusya'da çocukların imalat, posta dağıtımı, bebek bakıcılığı, temizlik, lokanta işlerinde; 1.2

---

¹⁹⁵ İzzet Duyar, Barış Özener, Çocuk İşçiler: Çarpık Gelişen Bedenler. Ütopya Yayınları, Yayın No: 79, Ankara, 2003, s. 21-22.

¹⁹⁶ ILO, Child, s. 10-14.

¹⁹⁷ Chris Manning, The Economic Crisis and Child Labour in Indonesia, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2000, s. 75.

¹⁹⁸ Dorman, s. 32.

¹⁹⁹ ILO, 2001 **Survey** on Children 5-17 Years Old, Final Report, International Labour Office, Philippines, 2003, s. xviii-xix.

²⁰⁰ ILO, In-Depth Analysis of the Situation of Working Street Children in St. **Petersburg** 2000, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, St. Petersburg, 2001, s. 9.

²⁰¹ ILO, In-Depth Analysis of the Situation of Working Street Children in the **Leningrad** Region 2001, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, St. Petersburg, 2002, s. 22.

²⁰² ILO, In-Depth Analysis of the Situation of Working Street Children in **Moscow** 2001, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Moscow, 2002, s. 21.

milyondan fazla çocuğun gelir getiren bir işte çalıştırıldığı Zimbabwe’de²⁰³ çocukların madenlerde işçi olarak çalıştırıldığı tahmin edilmektedir.²⁰⁴

Ülkemizde de 6-14 yaş grubundaki çocukların yüzde 4.2’sine karşılık gelen 511 bin çocuğun ve 15-17 yaş grubundaki çocukların yüzde 28’ine karşılık gelen 1.1 milyon çocuğun çalıştırıldığı tahmin edilmektedir.²⁰⁵

B. Çırak Statüsünde Çalıştırılma

Çıraklık, ilgili taraflarca kabul edilen bir çıraklık sözleşmesi çerçevesinde, bireye iş için gerekli mesleki davranışların, işletme ve okul işbirliğiyle kazandırılmasını ve bu sayede becerili işgücünün yetiştirilmesini amaçlayan mesleki öğretim yaklaşımıdır.²⁰⁶ Çıraklar, çalıştıkları işyerlerinden ücret almakta, bütün öğrencilik haklarından yararlanmakta ve sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmaktadırlar.²⁰⁷

Bununla birlikte, maliyetlerin en aza indirilmesi amacıyla, herhangi bir çıraklık sözleşmesi olmadan, meslek öğreniminden ziyade üretim için ve sosyal güvenlik kapsamına dahil edilmeyen²⁰⁸ çocuklar, ucuz işgücü olarak, araba tamirhanelerinde, marangozhanelerde, inşaat işlerinde vb. yerlerde çırak statüsünde çalıştırılmaktadırlar. Genellikle erkek çocuklar çırak statüsünde çalıştırılmakta; okuldan alınan veya okula hiç gönderilmeyen kız çocuklar ise, aileleri için bedava

---

²⁰³ Zimbabwe Labour and Social Welfare Public Service, 1999 National Child Labour Survey, Country Report, Central Statistical Office, Zimbabwe, 1999, s. 45.

²⁰⁴ ICFTU, The Road from Work to School, ICFTU Report, ICFTU, Brussels, 1998, <http://www.icftu.org/displaydocument.asp?Index=990916063&Language=EN>, (03.06.2006).

²⁰⁵ Yakın Ertürk, Meltem Dayıoğlu, Gender, Education and Child Labour in Turkey. ILO, Geneva, 2004, s. 3.

²⁰⁶ İhsan Sezgin, “Türkiye ve AB Ülkelerinde Çıraklık Eğitimi ve Öğretimi, Sorunlar ve Gelişmeler”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri. DİE, Ankara, 29-31 Mayıs 2001, s. 293, 301.

²⁰⁷ Nedim Aslan, Mustafa Fehmi Dinç, “3308 Sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu’nda Öngörülen Sistem Doğrultusunda Çıraklık Eğitimi Merkezlerince Yürütülen Uygulamalar”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri. DİE, Ankara, 29-31 Mayıs 2001, s. 310.

²⁰⁸ Torun, s. 10-11.

işgücünü oluşturmaktadırlar.²⁰⁹ Enformel çıraklık olarak adlandırılan bu durum, çocukların çırak adı altında ucuz işgücü olarak çalıştırılmasıdır. Böyle bir yapıda çocuklar, bir meslek veya sanat öğrenememekte sadece uzun süreli çalışmaya dayalı basit vasıflar edinirler.²¹⁰

Çıraklığın geleneksel ve toplumun alışık olduğu bir kurum olması, çocukların çırak adı altında çalıştırılmalarını, yapılan işin niteliğine bakılmamasından dolayı, fazla toplumsal ve kültürel engelle karşılaşmadan kolayca yaygınlaşabilmektedir.²¹¹ Oysaki çocuklar, çırak adı altında, yetişkin işçilerden ayırt edilmeksizin hatta bazı koşullarda onlardan daha çok sürelerle çalıştırılmalarına rağmen, onlardan daha düşük ücretlerle çalıştırılarak, istismar edilmektedirler.²¹²

C. Ücretsiz Aile Çalışanı Olarak Çalıştırılma

Dünyanın her ülkesinde, çocuklar günlük ev işlerine yardım etmektedirler. Ölçülü olduğu ve çocukların eğitimlerini veya oyun zamanlarını engellemediği sürece, yardımcı nitelikteki görevler, onlara olumlu deneyimler kazandırır. Bu basit görevler, temel becerileri öğreterek onları geleceğe hazırlamakta; ailenin bir üyesi olarak günlük faaliyetlere katkı sağladıklarından da kendilerine güvenleri artmaktadır. Bazen şikayet etmelerine rağmen, evdeki birkaç hafif iş, çocuklara sorumluluğu ve paylaşımı öğretmekte; onlara deneyim kazandırmaktadır. Bu kapsamdaki faaliyetler, çocukların ücretsiz aile çalışanı olarak çalıştırıldığı anlamına gelmemektedir.²¹³

---

²⁰⁹ Menahem Prywes, Diane Coury, Gebremeskel Fesseha, Gilberte Hounsounou, Anne Kielland, Costs of Projects for Orphans and other Vulnerable Children: Case Studies in Eritrea and Benin, Social Protection Discussion Paper Series, No: 0414, The World Bank, Washington, 2004, s.12.

²¹⁰ Urhan, s. 12-13.

²¹¹ Mustafa Çöpoğlu, Çocuk İşçiliği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 1998, s. 123.

²¹² Urhan, s. 105.

²¹³ ILO, Understanding Child **Domestic** Labour and Responses to it: Helping Hands or Shackled Lives. International Labour Office, Geneva, 2004, s. 5.

Ücretsiz aile çalışması, çocukların ev işlerinde, ailelerinin tarım işlerinde veya ailelerine veya yakın akrabalarına yardımcı işlerde²¹⁴, uzun çalışma saatlerinden dolayı, eğitimlerini, sağlık ve gelişimlerini olumsuz etkileyen ve karşılığında herhangi bir ücret alınmayan çalışma olarak tanımlanmaktadır.²¹⁵

Aile işlerine yardımcı olan, ailenin çiftlik işlerinde veya tarım sektöründe çalıştırılan ve karşılığında herhangi bir ücret almayan çocukların aile ekonomisinde önemli bir yeri vardır. Çocukların bazen ev işlerine yardımcı olmaları veya kardeşlerinin bakımını üstlenmeleri, kendilerinden büyük bir aile üyesinin dışarıda para kazanacağı bir işe gitmesini mümkün kılarak, aile gelirin artmasına katkı sağlar.²¹⁶ Çocukların aile içinde güçleri oranında üretime katkıda bulunmaları, ebeveynlerin gözetimi altında kullandıklarından dolayı, diğer çocuk çalışanların çalışma koşullarıyla karşılaştırıldığında göreceli olarak daha iyi görülebilir ancak özellikle tarımsal faaliyetlerde çalıştırılanların büyük çoğunluğunun eğitimden ve çağdaş tarımcı olarak yetişme olanağından yoksundurlar.²¹⁷

III. ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASININ SONUÇLARI

A. BİREYSEL SONUÇLAR

1. Çocukların Sağlığı Bakımından Sonuçları

Çocukların çalıştırılması çeşitli fiziksel tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Yetişkin işçiler göz önüne alındığında, tehlike kavramı, fiziksel sağlık ve güvenliğin tehdit edildiği anlamına gelmektedir. Ancak, büyüme sürecindeki çocuklar söz konusu olduğunda, onların normal gelişimleri ciddi şekilde tehlikeye atılmaktadır.²¹⁸

---

²¹⁴ Grimsrud, *Child*, s. 31.

²¹⁵ Debbie Budlender, Dawie Bosch, South Africa Child Domestic Workers: A National Report. International Labour Office, 2002, s. x-xi.

²¹⁶ Judith Ennew, Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar: Planlama için Bir Rehber. (Çev: Çiçek Öztekin), UNICEF Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1998, s. 26.

²¹⁷ Yörükoğlu, s. 220-221, 226.

²¹⁸ Ayşe Beyazova, Child Labour in Global Perspective, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ, SBE, İstanbul, 1999, s. 90-91.

Çünkü yetişkinler için dizayn edilmiş araç ve gereçlerin kullanıldığı ve onlar için güvenli görülen işler, deneyimsiz ve karşılaşılabileceği tehlikeleri idrak edemeyen gelişme çağındaki çocuklar için uygun değildir.²¹⁹

Çocuklar çalıştırıldıkları sektöre bağlı ciddi sağlık tehlikelerine maruz kalmaktadırlar.²²⁰ Birçok çocuk tarım, imalat ve inşaat sektörlerinde tehlikeli koşullarda çalıştırılmaktadır.²²¹

Hastalık ve ölüm oranlarının en çok görüldüğü tarım sektörü, çocuk emeğinin en fazla görüldüğü sektördür. Bu tehlikeye karşın tarım sektörü en az düzenleme bulunan sektörlerden biridir. Çok küçük yaşlarda, hiç ücret almadan veya çok az bir ücret karşılığında, uzun çalışma saatlerince tarım işlerinde çalıştırılan çocuklar, kullandıkları veya yakınında çalıştıkları tehlikeli tarım makinelerinin öldürücü de olabilen risklerine maruz kalmaktadırlar. Ayrıca, çocukların eğilerek ağır yükler taşımaları, kas-adale sistemi gelişimlerini de olumsuz etkilemektedir. Kullanılan böcek ilaçları ile özellikle sıcaklık gibi olumsuz hava koşulları da çocuklar için tehlikelidir.

Çocukların küçük ve orta büyüklükteki işletmeler ile evde çalıştırıldıkları imalat sektöründe ise, üretimin her aşamasında farklı risklerle karşılaşabilmektedir. Bununla birlikte, yönetimin yetersizliğinden kaynaklanan, çıplak elektrik telleri, ilk yardım eksiklikleri, havalandırma ve aydınlatma yetersizlikleri, gürültü, ağır yük taşıma, tehlikeli makinelerin kullanımı ve koruyucu malzemelerin bulunmaması gibi genel riskler de bulunmaktadır. Çocuklar, madeni eşya üretiminin yapıldığı

---

²¹⁹ Chaya S. Piotrkowski, Joanne Carrubba, "Child Labor and Exploitation", Young Worker: Varieties of Experience. (Editor: Julian Barling, E. Kevin Kelloway), American Psychological Association, Washington, 1999, s. 138.

²²⁰ Beyazova, s. 90-91.

²²¹ Luiz Augusto Facchini, Marinel M. Dall'Agnol, David Christiani, "Child Labor and Health: Problems and Perspectives", International Journal of Occupational and Environmental Health. Vol: 6, No: 1, North Carolina, 2000, s. 56-57.

sektörlerde, kesik ve yüksek sıcaklıktan dolayı yanık gibi yaralanma risklerine, porselen ve çömlek fabrikalarında silis tozlarını soluma riskine, kibrit ve havai fişek atölyelerinde de kimyasal tehlikelere ve yangın riskine maruz kalmaktadırlar. Çocuk işçiler ihracat yapılan sektörlerde de önemli risklerle karşı karşıyadırlar. Hindistan’da halı üretiminde çocuklar kimyasal tehlikelere ve yün tozunu soluma riskine; Pakistan’da futbol topu üretiminde çalıştırılan çocuklar kötü iş koşullarına; Portekiz, İtalya ve Brezilya’da ayakkabı üretiminde çalıştırılan çocuklar da yapıştırıcı soluma riskine maruz bırakılmaktadırlar. Birçok tehlikenin bulunduğu imalat sektöründe, artan taşeronluk faaliyeti de çökuluslu işletmelerin tehlikeli işlerini, hiçbir koruyucu önlemin bulunmadığı küçük ve orta boylu işletmelere ve evlere dışsallaştırmasını sağlamaktadır.

Yetişkinler için bile en tehlikeli sektörlerden biri olmasına rağmen önemli ölçüde çocuk emeğinin kullanıldığı inşaat sektöründe ise çocuklar gürültü, silis, asbest, tehlikeli tozlar ve ağır taşıma gibi risklere maruzdurlar.

Ayrıca hizmet sektöründe, kuaför ve berber yanında çalıştırılan çocuklar, boya karıştırmak, kimyasal maddelerle temas, manikür, pedikür ve ağda uygulamaları ile mikrobiyolojik, fön makinesi kullanımı ile elektrikli kaza ve uzun süre ayakta durmakla da ergonomik risklerle karşılaşmaktadırlar.²²²

Yukarıda açıklanan çeşitli risklere maruz kalan çocuk işçiler, kanser, nörolojik zehirlenmeler, çeşitli yaralanmalar ve cilt rahatsızlıkları gibi çeşitli hastalıklara yakalanmaktadırlar. Çocuk emeğinin yoğun olarak görüldüğü ayakkabı üretiminin deri tabakalama ve bitiş sürecinde, birçok kimyasal madde barındıran deri tozlarına maruz kalınmasının kansere yol açmaktadır. Ayrıca yapıştırıcılarda bulunan benzen

---

²²² Barış Yorulmaz, Çocuk ve Genç İşgücüne Yönelik Sosyal Politikalar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ, SBE, Eskişehir, 2002, s. 36.

ve diğ er zehirli solventlere maruz kalınması kansızlık, lösemi, felç ve diğ er hastalıklara sebep olmaktadır.²²³

Sonuç itibari ile çocukların iş yaşamına küçük yaşlarda sokulmaları, fiziksel ve ruhsal dengelerini olumsuz etkilemektedir. Fiziksel gelişimin en üst düzeyde oldu ğ u 12-18 yaş arasındaki çocukların özellikle kötü çalışma koşullarında çalıştırılmaları dolayısıyla gelişim bozuklukları ve sakatlıklar meydana gelmektedir. Çocukların doğ asında bulunan oyun ve eğlenmek halinin, onların kendilerini iş e vermelerini engellemesi nedeniyle, iş esnasında yaptıkları hatalar sonucunda, fiziksel kayıplarla karşılaş ılan kazalar ortaya çıkmaktadır. Çocukların uğ radıkları kaza oranı tehlikeli boyutta olmamakla birlikte, çocukların uğ radıkları kazaların önemli bir bölümü ölümlle sonuçlanmaktadır. Fiziksel kayıplar yanında, çevreden ve geleneksel değ er yargılarından etkilenen çocuklarda ruhsal bozukluklar da görölmektedir. Yapılan iş in ve dolayısıyla onu yapanın küçümsenmesi, önemsiz görö lmesi, çocukların psişik yapısını bozmaktadır.²²⁴

Tüm bunların yanı sıra, çocukların çalıştırılması, sağ lığı olumsuz etkilemesinden dolayı, uzun dönemde ekonomik büyümeyi de azaltmaktadır. Özellikle tehlikeli iş lerde kötü hijyenik koşullarda çalıştırılan çocukların sağ lık sorunları, uzun dönemde daha sağ lıksız ve verimsiz bir iş gücü yaratacağından uzun dönemde ekonomik büyümeyi azaltacaktır. Sağ lık odaklı kamu harcamalarının ve eğitim programlarının arttırılmasıyla özellikle tehlikeli iş lerde çocuk çalıştırılmasının azaltılması, sadece çocuğ un sağ lığına olumlu etkide bulunmakla kalmaz aynı zamanda sağ lık düzeyi ve iş gücü verimliliğ inin arttırılması yoluyla uzun dönemde ekonomik büyümeyi arttırır.²²⁵

---

²²³ Rajnarayan R. Tiwari, "Child Labour in Footwear Industry: Possible Occupationa l Health Hazards", Indian Journal of Occupational and Environmental Medicine. Vol: 9, Issue: 1, Mumbai, 2005, s. 8-9.

²²⁴ Kuvvet Lordoğ lu, Tahir Başyatmaz, "12-18 Yaş Arası Çalışan Çocuklar için Bölgesel Bir Analiz Örneğ i: Bursa", Sosyal Siyaset Konferansları, 32.-33. Kitaplar, İÜ Yayınları, Yayın No: 3119, İstanbul, 1983, s. 339.

²²⁵ Rosana Galli, The Economic Impact of Child Labour, Discussion Paper, No: 128/2001, International Institute for Labour Studies, ILO, Geneva, 2001, s. 8.

2. Çocukların Eğitimi Bakımından Sonuçları

Temel insan haklarından biri olan eğitim, insanlara demokrasiyi arama bilinci vererek ve onların güven, sorumluluk ve bağımsızlıklarını geliştirerek, insan haklarını güvence altına alır. Sosyal faaliyetlere katılımı da büyük önem taşıyan eğitim, iyi bir iş bulunmasını, gelirin arttırılmasını ve yaşam düzeyinin yükseltilmesini de sağlamaktadır. Yoksulluğun azaltılması için en önemli araçlardan biri olan eğitim, çocukların çalıştırılması ile mücadelede de temel silahlardan biridir.²²⁶

Tüm toplum bireylerinin eğitimi ve çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılması amaçları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çalışmaya kabulde en az yaşın doldurulmasına kadar verilen zorunlu eğitim, çocukların çalıştırılmasının önlenmesinde bir araçtır. Bununla birlikte, kısıtlı imkanlarından dolayı eğitim alamayıp, işgücü piyasasına sokulan çocuklar, tehlikeli koşullarla ve istismarla karşı karşıya kalmaktadırlar.²²⁷ Dünyada temel eğitimden yoksun 100 milyon çocuk çalıştırılmakta ve bu sayının yüzde 60'ını kızlar oluşturmaktadır.²²⁸

Bazı araştırmalarda, eğitim ve çocuk istihdamının her zaman birbirini dışlamadığı diğer bir ifade ile birlikte devam ettirilebildiği belirtilmektedir.²²⁹ Özellikle gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda kısıtlı mali kaynaklar sebebiyle, yeterince eğitim kurumunun bulunmaması ve öğrenimin ikili hatta üçlü biçimde yapılmasından dolayı, okula devam eden çocuklar aynı zamanda çalışmaya da

---

²²⁶ Qian TANG, Fighting Child Labour with Education: UNESCO's Role, Children's World Congress on Child Labour. Global March Against Child Labour, Florence, 10-13 May 2004, s. 1.

²²⁷ ILO, Child Labour and **Education** - An Ipec Perspective, Fact Sheet, International Labour Office, 2002, s. 1.

²²⁸ ILO, Education as an **Intervention** Strategy to Eliminate and Prevent Child Labour: Consolidated Good Practices of the International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). International Labour Office, Geneva, 2006, s. 10.

²²⁹ Peter Matz, Costs and Benefits of Education to Replace Child Labour, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2002, s. 2.

başlarlar. Ancak belirli bir zamandan sonra, çocuklar eğitimlerini tamamlamadan okuldan ayrılarak, çalışmaya devam ederler.²³⁰

İlgili yazında, çocukların çalıştırılması ile eğitim arasında önemsiz bir ilişkinin bulunduğunu belirten araştırmalara²³¹ rağmen, çocukların çalıştırılmasının, aslında gelecekte onların işgücü piyasasındaki konumlarını belirleyecek olan²³², eğitimlerini olumsuz yönde etkilediği düşünülmektedir.²³³

Küçük yaşlarda çalışma zorunluluğu, çocuğun eğitim almasını ve bu yolla gelecekte daha iyi şartlarda çalışma şansını yitirmesine sebep olmaktadır. Ailenin çocuğu eğitim yerine gelir getirici faaliyetlere zorlaması, çocuğun gelecekteki istihdam ve gelir imkanlarını ortadan kaldırmakta ve çocuk da düşük gelirli, yoksul, çok çocuklu, eğitimsiz bir sosyal ortama itmektedir. Bu ise, yoksulluğun yaygınlaşması anlamına gelmektedir. Bir diğer ifade ile yoksulluktan kurtulmak için çalışmak zorunda kalan çocuklar, gerekli mesleki eğitimi alamadıklarından, gelecekte daha iyi ücret kazandırabilecek işler yerine vasıfsız emek gerektiren düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalacakları ve yoksulluktan kurtulamayacaklardır.²³⁴

Özellikle zorunlu eğitim çağında çalışan çocuklar istismara daha açık olmakta, çocukların fiili ehliyetlerinin olmaması, kolayca kandırılabilme gibi sebeplerle bir takım yasadışı faaliyetlere katılma ihtimalleri daha yüksek olmaktadır. Ayrıca, düzensiz çalışma, zorunlu ve mesleki eğitim yetersizliği bu çocukların iş disiplininden uzaklaşmalarına, böylece gelecekte formel sektörde iş bulma ihtimallerinin azalmasına sebep olmaktadır. Eğitim çağında eğitim almak yerine

---

²³⁰ Jackline Wahba, Do **Market** Wages Influence Child Labor and Child Schooling?, Social Protection Discussion Paper, No: 23144, The World Bank, Washington, 2000, s. 4, 17.

²³¹ Peter F. Orazem, Victoria Gunnarsson, Child Labour, School Attendance and Performance: A Review, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2003, s. 19.

²³² Ranjan Ray, Geoffrey Lancaster, The Impact of Children's Work on Schooling: Multi-Country Evidence Based on SIMPOC Data, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2004, s. 29.

²³³ Sudharshan Canagarajah, Helena Skyt Nielsen, Child Labor and Schooling in Africa: A Comparative Study, Social Protection Discussion Paper, No: 20456, The World Bank, Washington, 1999, s. 2.

²³⁴ Yorulmaz, s. 37.

çalıştırılan, özellikle enformel sektöre dahil çocuklara geleceğin potansiyel suçluları gözüyle bakmak da çok katı bir tavır olmayacaktır.²³⁵ Bu noktada, çocuk çalıştırılmasıyla ilgili yapılmış olan tüm tanımlamalarda, çocuğun eğitimine engel olunmasının ortak noktalardan biri olduğunu hatırlamakta yarar vardır.

Bunların yanı sıra, okula gidemeyip tam zamanlı olarak çalıştırılan çocukların varlığı, herkes için eğitim hedefinin önündeki bir engeldir. 2015 yılı uluslararası temel eğitim hedefine ulaşılması için hükümetlerin yalnızca herkes için eğitim hedefine değil aynı zamanda çocuk çalıştırılmasının ortadan kaldırılması hedefine de odaklanmaları gerekmektedir. Eğitim, çocuk çalıştırılmasının ortadan kaldırılması için büyük bir potansiyeldir ve bunun tersine çocukların çalıştırılması, herkes için eğitim hedefinin önündeki büyük engellerden biridir. Bu sebeple, çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılmasına yönelik çabalar, herkes için eğitim hedefine ulaşılmasında kritik bir katkı sağlayacaktır.²³⁶

B. TOPLUMSAL SONUÇLAR

1. İşsizlik

İşsizlik, çalışmaya hazır ve son dört hafta boyunca, işgücü piyasasındaki mevcut ücret düzeyinden, aktif bir biçimde iş aramasına rağmen bulamamasını ifade eder.²³⁷ 2005 yılı itibarı ile dünyada 191,8 milyon kişi işsizdir. Önceki yıllara kıyaslandığında işsizlik oranının bir önceki yıla göre değişmeden yüzde 6,3'te kaldığını, bu oranın 2003 yılında yüzde 6,2 ve 2002 yılında da yüzde 6,3 olduğu görülmektedir.²³⁸

---

²³⁵ Ömer A. Aksu, Çocuk İstihdamı ve Eğitim, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 1998, s. 42.

²³⁶ ILO, Education, s. 1.

²³⁷ Andrea Brandolini, Piero Cipollone, Eliana Viviano, Does the ILO Definition Capture All Unemployment?, Temi di Discussione, No: 529, Banca D'Italia, Rome, 2004, s. 7.; Temiz, Sosyal, s. 126.

²³⁸ ILO, **Global Employment Trends: Brief**, International Labour Office, Geneva, 2006, s. 2.; ILO, **World Employment Report 2004-05: Employment, Productivity and Poverty Reduction**, International Labour Office, Geneva, 2005, s. 24-25.

Bölgeler incelendiğinde, işsizlik oranındaki en yüksek artış, Latin Amerika ve Karayipler'dedir. 2004 yılındaki yüzde 7,4'lük oran 2005 yılında yüzde 7,5 olmuştur. Orta ve Doğu Avrupa ile Bağımsız Devletler Topluluğu bölgesinde yüzde 9,5'ten yüzde 9,7'ye çıkan işsizlik oranı, Doğu Asya'da yüzde 3,8, Güney Asya'da yüzde 4,7, Güneydoğu Asya ve Pasifiklerde yüzde 6,1, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yüzde 13,2 ve Sahra-altı Afrika'da yüzde 9,7 olarak gerçekleşmiştir. Önem arz eden tek azalış gelişmiş ekonomiler ve Avrupa Birliği'nde görülmüş; 2004 yılındaki yüzde 7,1'lik oran, 2005'de yüzde 6,7'ye düşmüştür.²³⁹

Belirtmek gerekir ki, işsizlik oranları, işsiz nüfusun nitelikleri hakkında bilgi vermediğinden dolayı, bu kişilerin sosyo-ekonomik altyapıları, etnik kökenleri ve işsizlik süreleri gibi önemli niteliklerinin anlaşılmasını sağlamaz. Etkin işsizlik sigortası mekanizmalarından yoksun gelişmekte olan ülkelerde işsizliğin yoğunlaşması, işsizliğe katlanamayan nüfus üzerinde çeşitli riskleri beraberinde getirmektedir. Bu yüzden gelişmekte olan ekonomilerdeki sorun, işsizliğin boyutundan çok, istihdam edilen kişilerin çalışma koşullarıdır. Kişiler tam veya kısmi süreli olarak, eksik veya fazla istihdam altında çalıştırılıyor olabilirler. İstihdam edilen nüfus içinde yer almak, kaliteli bir işte çalışıldığı veya tatminkar bir ücret alındığı anlamına gelmez. Ayrıca bu gruptaki insanlar sözleşmesiz ve düşük ücret karşılığında, enformel ekonominin oldukça kötü koşullarında da çalışıyor olabilirler.²⁴⁰

Bu yapı içinde, çocukların düşük ücretlerle işgücü piyasalarına sokulmaları, yetişkin işsizliği yaratarak veya yetişkinlerin ücretlerini düşürerek, yetişkinlerin işlerini kaybetmelerine neden olmaktadır.²⁴¹ Yetişkinlerin iş imkanlarını azaltan ve daha ucuza çalışmalarına neden olan çocuk istihdamı, böylece kendisini yaratan ve

---

²³⁹ ILO, Global, s. 2.

²⁴⁰ ILO, Employment, s. 26.

²⁴¹ Galli, s. 18.

gelirin adil olmayan dağılımı ve düşük düzeyli kalkınmanın bir sonucu olarak görülen,²⁴² yoksulluğu ve işsizliği tekrar beslemektedir.²⁴³

Çocukların çalıştırılmasının, işgücü piyasasını olumsuz etkilemesi, endüstrileşmiş ülkelerdeki en az çalışma yaşı kanunlarının çıkarılma gerekçelerinden biridir. Çocukların çalıştırılmasının işgücü arzını arttırması, ücret oranlarını düşürmekte ve yetişkin işsizliğini arttırmaktadır. Bu sebeple, çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılması, yetişkin işçilerin çalışma koşullarını geliştirerek bu etkiyi tersine çevirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, yetişkin işsizliği benzer gerekçelerle çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılmasını sağlayabilir. Çocukların çalıştırılması durumunda yoksulluk oranı yükselip, ücretler düşmekteyken tersi durumda ücretle ve aile geliri yükselmektedir. Buna göre, çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılması, çocuğun çalışmasına ihtiyaç duyan aile gelirini de ailedeki yetişkinlerin iş bulabilmesinin sağlanmasından dolayı arttıracaktır.²⁴⁴

Bununla birlikte, çeşitli sebepler dolayısıyla çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılması, ücret oranlarını ve yetişkin işsizliği üzerinde çok etkili olmayabilir. Öncelikle, yetişkin işgücü sunumu elastiktir. Bazı durumlarda, çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılması, yetişkin kadın işgücü sunumunu teşvik edebilir. İkinci olarak seyyar satıcılık gibi kendi hesabına çalışan olarak değerlendirilen çocukların, işgücü piyasasından ayrılmasından sonra yetişkinler bu alanlarda çalışamayabilirler. Dolayısıyla, çocukların ayrıldıkları işler boş kalmaktadır. Ayrıca, çocuk işçilerin verimliliklerinin yetişkinlerden daha az olması sebebiyle, birden fazla çocuğun yaptığı işin, onlar ayrıldıktan sonra bir yetişkin tarafından yapılabilmesi de işgücü piyasasından ayrılan çocuk işçi sayısı ile yerine geçen yetişkin işçi sayısını dengelememektedir. Son olarak, özellikle okul tatili dönemlerinde olduğu gibi tarım işlerinin yoğun olduğu süreçlerde ücretsiz aile

---

²⁴² Jürgen Müller, "India: Poverty Alleviation at Grassroot Level", Step-Info. No: 18, Step Foundation, Berne, 2001, s. 1-2.

²⁴³ Urhan, s. 49.

²⁴⁴ Richard Anker, Conceptual and Research Frameworks for the Economics of **Child** Labour and its Elimination, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2000, s. 31-32.

çalışanı olarak çalıştırılan çocukların, yerel düzeydeki ücretler ve istihdam düzeyi üzerinde çok az etkisi olabilmektedir.²⁴⁵

Bunların dışında işsizlik artışının, araştırma değişkenlerimizden olan ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi bulunmaktadır. İşgücünün dışsal bir faktör olarak açıklandığı Solow büyüme modelinde de belirtildiği gibi ekonomik büyüme, işsizlikten etkilenmemesine rağmen, işsizliğin ekonomik büyümeyi azaltıcı etkisi vardır. Bu noktada gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ekonomik büyüme odaklı politikaların işsizliği azaltmayacağı ve bu şekilde yalnızca istihdam yaratmayan büyümenin gerçekleşeceği görülmektedir.²⁴⁶

2. Yoksulluk

Yoksulluğun nedenleri, kişisel nedenlerden kaynaklanan içsel ve uygulanan ekonomi politikalarından kaynaklanan dışsal nedenler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülkelerde uygulanan yapısal uyum politikaları gibi ekonomi politikaları, özelleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamaları ile yoksulluğun artmasına sebep olmuştur. Bu süreçten olumsuz etkilenen ve yoksullaşan hane halkları da geçimlerini sağlayabilecek gelir elde edebilmek amacıyla çocuklarını çalıştırmayı bir çözüm olarak görmüştür. Bununla birlikte, çocukların çalıştırılmasına rağmen özellikle uzun dönemde yoksulluğun giderilememesi, yoksulluktan etkilenen hane halklarının gelecekte çocuklarının yoksulluklarına neden olmaktadır. Bu durum, yoksulluğun içsel nedeni olarak açıklanmaktadır.²⁴⁷

Bu tanımlamaya uygun olarak, çocukluklarında çalıştırılan yetişkinlerin çocukları olduklarında onları çalıştırdıkları görülmektedir. Bu durum ise, çocukların

---

²⁴⁵ Anker, **Child**, s. 33.

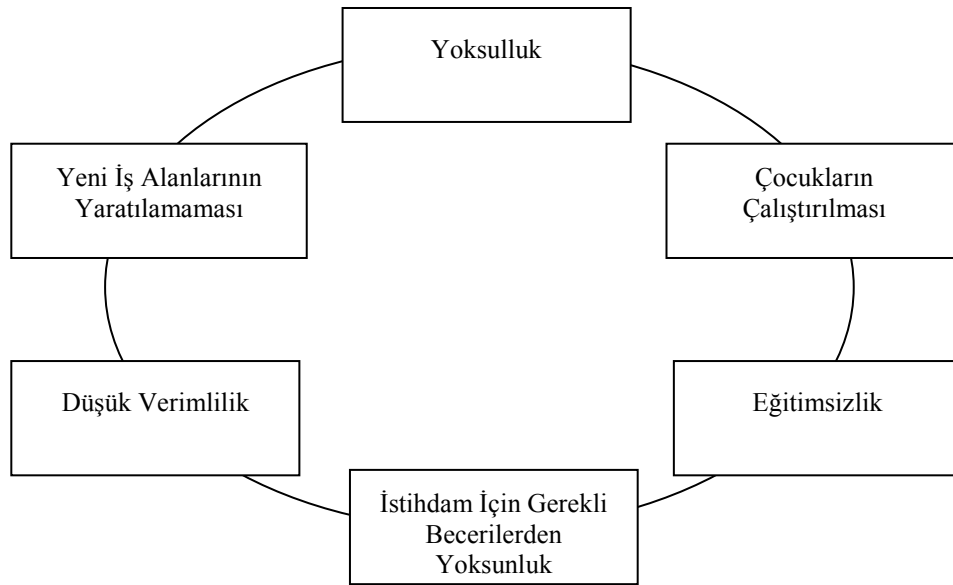
²⁴⁶ Özlem Gökaş Yılmaz, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*. Sa.: 2, İÜ, İktisat Fakültesi, İstanbul, 2005, s. 74-75.

²⁴⁷ Abdülkadir Şenkal, *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*. Alfa Yayınları, Yayın No: 1628, İstanbul, 2005, s. 397-404.

çalıştırılmalarının temel nedenlerinden biri olan yoksulluğun kuşaklar arasında devam etmesi sonucunu doğurmaktadır. Bir diğer ifade ile yoksulluk, çocukların çalıştırılmasının hem nedenlerinden hem de sonuçlarından biridir.²⁴⁸

Çocukların çalıştırılması, onların eğitime engel olduğundan, gelecekte niteliksiz bir işgücünün varolmasına neden olur. Niteliksiz işgücü de verimsizliği ve yeni iş alanlarının yaratılmamasını beraberinde getirmektedir. Tüm bunların sonucunda ise kaçınılmaz olarak çocukların çalıştırılması sonucunda yoksullukla karşılaşmaktadır.²⁴⁹ Yoksul aileler ise, çocuklarını küçük yaşlarda okuldan almakta ve aile gelirine katkıda bulunması amacıyla çalıştırmaktadır.²⁵⁰ Bu durumdan kurtulmak için çocukların çalıştırılmasının bir çözüm önerisi olarak öne sürülmesi ise, kısır bir döngü yaratmaktadır. Bu döngü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Şekil 1: Çocukların Çalıştırılması ve Yoksulluk Kısır Döngüsü

Kaynak: Manning, Crisis, s. 28.

²⁴⁸ Jackline Wahba, Child Labour and Poverty Transmission: No Room for Dreams, Working Paper, No: 200108, Economic Research Forum, Cairo, 2001, s. 2, 19.; Jacqueline Bhabha, Gendered Chattels: Imported Child Labour and the Response to Child Trafficking, Women and Public Policy Program Research Seminar: Gender and Human Rights, Kennedy School of Government, Harvard University, Cambridge, 9th March 2005, s. 7.

²⁴⁹ ILO, Child Labour Makes Economies **Unsustainable**, Fact Sheet, International Labour Office, Geneva, http://www.ilo.org/public/english/standards/ipecc/about/factsheet/childlabour_economies.pdf, (07.06.2006), s. 1.

²⁵⁰ Manning, Crisis, s. 28.

Çalıştırılan çocuklar, eğitimlerini tamamlayamamaları nedeniyle, yetişkinliklerinde onlara uygun iş fırsatları sağlayacak olan mesleki becerilerden yoksun kalmaları, ekonomik büyümeyi ve sosyal gelişimi yavaşlatmaktadır. Kısa dönemde yoksul ailenin gelirinin artmasını sağlayan çocuk çalıştırılması, uzun dönemde sadece ailenin yoksulluğunun sürmesine ve makroekonomik koşulların kötüleşmesine neden olmaktadır.²⁵¹

Çocukların çalıştırılması ile yoksulluk arasındaki bu ilişki, çocukların çalıştırılmasının yoksulluğa ve yoksulluğun çocukların çalıştırılmasına bağlı olması, yoksulluğun azaltılmasının, çocukların işgücü piyasalarında yer almalarını önlemek için ne denli önemli ve gerekli bir politika olduğunu göstermektedir.²⁵² Ayrıca, yoksulluğun azaltılması yüksek ekonomik büyüme oranlarına ulaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu sebeple, temel eğitim, altyapı, sağlık ve beslenme yatırımları gibi yoksul hanelerin gelirlerinin yükseltilmesini sağlayan politikaların etkin biçimde kullanılması gerekmektedir. Bu politikalar aynı zamanda ekonominin üretim kapasitesini bir diğer ifade ile ekonomik büyümeyi arttırmaktadır.²⁵³ Ekonomik büyüme ise, etkin biçimde işlemesi için niteliksiz işgücü gibi herhangi bir kısıtın bulunmadığı bir piyasada, yoksulluk düzeyini azaltmaktadır. Son dönemde geçerli olan içsel büyüme teorisinde de belirtildiği üzere, ekonomik büyüme insana yapılan yatırımları kapsamaktadır. İnsanlara yapılan yatırımlardaki artış, işgücünün yeteneklerini arttıracak ve bu sayede niteliksiz işgücü de nitelik sahibi olacağından istihdam olanağına kavuşacak ve sonuç itibari ile yoksulluk düzeyi düşecektir.²⁵⁴ Görüldüğü üzere, yoksulluk odaklı ekonomik büyüme politikaları ile işgücünün

---

²⁵¹ ILO, Child Labour **FAQs**. ILO Subregional Office for the Caribbean, Trinidad and Tobago, <http://www.ilocarib.org.tt/childlabour/library/FAQsChildLabour.pdf>, (07.06.2006), s. 2.

²⁵² Bjørne Grimsrud, Liv Jorunn Stokke, Child Labour in Afrika: Poverty or Institutional Failure?, Fafo Report, No: 233, Fafo Institute for Applied Social Science, Riga, 1997, s. 6-7.

²⁵³ Dani Rodrik, "Growth Versus Poverty Reduction: A Hollow Debate" Finance and Development. Vol: 37, No: 4, International Monetary Fund (IMF), Washington, 2000, s. 8.

²⁵⁴ George L. Priest, Poverty, Inequality, and Economic Growth Simple Principles, Equality and Economic Growth Panel. La Serena, 17-20 June 1999, SELA (El Seminario en Latino América de Teoría Constitucionally Política) Programa, Universidad de Palermo, Buenos Aires, s. 10.

niteliği ve verimliliği artırılarak yoksulluk azaltılmakta ve bu sayede ekonomik büyüme sağlanmaktadır.²⁵⁵

Çocukların çalıştırılmaları gibi kabul edilemez yaşam koşullarının engellenememesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan yoksullukla etkin bir biçimde mücadele edilmesi kalkınmanın temel hedefidir. Yoksulluğun azalması, sosyal dengesizliklerin ve yoksul ailelerin üretime katılmaları sayesinde çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılmasını sağlayacaktır.²⁵⁶

Tüm bunlarla birlikte, birçok ülkede zorunlu eğitim ve çocuk çalıştırılması ile ilgili düzenlemeler bulunmasına rağmen, özellikle gelişmekte olan ülkelerin enformel sektörlerinde ve tarım işlerinde, çocuklar ucuz ve uysal işgücü olarak kabul edilerek çalıştırılmaya devam edilmektedirler. Bu noktada çocukların çalıştırılmalarının sadece yoksul ailelerin sunumlarından kaynaklanan bir sorun olmadığı, buna yönelik bir istemin de en az sunum kadar etkili olduğunu görmek gerekir. Bu istem devam ettikçe çocukların çalıştırılması ile yoksulluk arasındaki kısır döngü devam edecektir.²⁵⁷

3. Sosyal Dışlanma

Sosyal dışlanma, bireylerin temel yurttaşlık haklarından yoksun bırakılarak, ekonomik, sosyal ve sivil yaşama tam anlamıyla katılımlarının önlenmesi, toplumla bütünleşmelerini sağlayan ve geleceklerini oluşturacak fırsatlara tam olarak erişimlerinin engellenmesi, gelir kaynaklarının yetersiz olması ve yaşadıkları toplumda kabul gören yaşam kalitesi ve standartlarından dışlanmaları ve temel

---

²⁵⁵ Rizwanul Islam, The Nexus of Economic Growth, Employment and Poverty Reduction: An Empirical Analysis, Discussion Paper, No: 14, Issues in Employment and Poverty, Recovery and Reconstruction Department, International Labour Office, Geneva, 2004, s. 21.

²⁵⁶ The World Bank, Global Poverty Report, The World Bank, Washington, 2000, s. 1.

²⁵⁷ ILO, Working Out of Poverty. Report of the Director General, International Labour Conference, 91st Session, International Labour Office, Geneva, 2003, s. 23.

gereksinmelerden yoksun bırakılma durum ve süreçleridir.²⁵⁸ Sosyal dışlanma, etnik köken, bölge, cinsel yönelim, toplumsal sınıf, soy, cinsiyet, yaş, maluliyet, HIV durumları, göçmenlik ve yaşadıkları yer temelinde insanlara karşı, sağlık ve eğitim hizmetlerinin verildiği kamu kurumlarının yanında hanehalkı gibi sosyal kurumlarda da görülebilen, ayrımcılık uygulamaları ile sistematik olarak dezavantajlı hale getirilmeleri süreci olarak da tanımlanmaktadır.²⁵⁹

Yoksullukla eş anlamlı görünmekle beraber, sosyal dışlanma, yoksulluğu da kapsayan daha geniş bir kavramdır. Bunun sebebi dışlanmış kişilerin her zaman yoksul olmamalarıdır. Göçmenler, azınlıklar, genel kadınlar ve çocuklar gibi bazı kişiler, yoksul olmamalarına rağmen dışlanabilmektedirler. Yoksulluk sınırının çok üstünde olmasına rağmen, sağlık, eğitim, demokrasi, medeni ve sosyal haklar gibi geleneksel gelir ve tüketim harcaması dışında kalan kriterlere göre, çok daha yoksun sayılabilecek insanlara rastlanmaktadır. Bu nedenle, sosyal dışlanma yoksulluğun, ayrımcılığın ve diğer dezavantajların nedenlerini ve etkilerini kapsamaktadır. Yoksulluk, daha çok bölüşüm sorunu üzerine odaklanırken, sosyal dışlanma bölüşüm sorununun yanı sıra yetersiz sosyal katılım, sosyal bütünleşme yokluğu ve güç yoksunluğu gibi sosyal ilişkiler konuları üzerine odaklanır. Bir başka deyişle, sosyal dışlanma sadece gelir ve tüketim sorunları dolayısıyla mutlak bir yoksulluk sınırında yaşamakla ilgili değil, aynı zamanda yaşamı iyileştirecek yetersizlikleri kısmen ya da tamamen yitirmekle de ilgilidir.²⁶⁰

Küreselleşme sürecinde işgücü piyasasındaki değişim sonucu ortaya çıkan bölünme ve işsizlik, gelirin adil dağıtılmaması sonucunda ortaya çıkan gelir eşitsizliği ve yoksulluk, yetersiz sosyal koruma ve fırsat eşitsizliği sonucunda ortaya

---

²⁵⁸ Council of the European Union, Draft Joint Report on Social Inclusion, No: 15223/01, European Commission, Brussels, 2001, s. 11.; Faruk Sapançalı, “Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri”, Çalışma ve Toplum Dergisi., Sa.: 2005/3, İstanbul, 2005, s. 53.

²⁵⁹ Department for International Development (DFID), Reducing Poverty by Tackling Social Exclusion, A DFID Policy Paper, No: PD 043, DFID, Glasgow, 2005, s. 3.

²⁶⁰ Faruk Sapançalı, **Sosyal Dışlanma**. DEÜ Yayınları, Yayın No: 09.1600.0000.000/DK.03.048.314, İzmir, 2003, s. 51-52.; Jan Breman, Social Exclusion in the Context of Globalization, Working Paper, No: 18, Policy Integration Department, World Commission on the Social dimension on Globalization, International Labour Office, Geneva, 2004, s. 2.

çıkan²⁶¹ sosyal dışlanma, sayılan nedenlerden etkilenen bireylerin mal ve hizmet piyasaları ile işgücü piyasasından dışlanmayı içeren ekonomik, mülkiyet ve konuttan dışlanma ile eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi sosyal gönenç hizmetlerinden dışlanmayı içeren sosyal ve demokrasiden, haklardan ve yönetimde dışlanmayı içeren siyasal alandan dışlanmasına neden olur.²⁶²

Üretimden dışlanarak yoksullaşan aileler, için çocukların çalıştırılmaları karşılığında elde edilecek gelire bu durumdan kurtulabileceklerini düşündüklerinden, çocukların eğitimden dışlanmalarına neden olmaktadır. Bu durum aynı zamanda çocuklar için fırsat eşitsizliği olarak değerlendirilmektedir. İlk başta kısmi süreli olarak başlayan çalışma, küçük yaştaki çocuğun aşırı yorgunluğu ve tükenmişliği ile dikkat eksikliği, uyuklama ve hastalık nedenleri ile okulda devamsızlığa neden olmakta, sonuçta okul başarısızlığı artan çocuklar eğitimden dışlanarak, tam süreli çalıştırılmaya başlamaktadırlar.²⁶³ Bu noktada, işverenlerin ucuz maliyet istemine uygun olarak işgücü piyasasına sokulan çocukların, aynı zamanda işsizlik artışına sebep olmasının, işgücü piyasasındaki yetişkinlerin üretimden dışlanmalarına neden olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Görüleceği üzere, üretimden dışlanma nedeni ile çocukların çalıştırılmaya başlanmaları yine aynı sonucu vermektedir.

Gelecek kuşakların gönençlerine, çocukların çocukluklarını yaşamalarına ve gelişimlerine engel olan ve bazen de yaşam boyu sürecek fiziksel veya psikolojik hasarlara neden olan, çocukların gözden çıkarılabilir bir kaynak olarak görülmesi ile eş anlamlı ve insan haklarının ihlali olarak görülen ve yoksulluğun hem nedeni hem de sonucu olan çocukların çalıştırılması, dezavantajların ve sosyal dışlanmanın sürmesine neden olmaktadır.²⁶⁴

---

²⁶¹ Çakır, s. 88-95.

²⁶² Sapançalı, Sosyal, s. 125-208.

²⁶³ A.k., s. 178.

²⁶⁴ ILO, Unsustainable, s. 1.

Yoksulluğun en açık etkisi, insanların sağlık ve eğitim gibi hizmetlerden eşit şekilde yararlanmalarını olumsuz etkileyen ayrımcılıktır. Bu eşitsizlik bir ayrımcılık kısır döngüsü yaratarak, yeniden yoksulluğa ve sosyal dışlanmaya neden olmaktadır. Ayrımcılığa maruz kalan yoksul ve eğitimsiz aileler, eşit işe eşit ücretin verilmediği işlerde düşük ücretlerle çalışmalarından ve istihdam fırsatlarından ve haklarından yoksun bulunmalarından dolayı, yoksul kalmakta ve çocuklarını çalıştırmaktadırlar. Çocukların çalıştırılmaları ise, ayrımcılığın bir sonucu olarak, onların yoksulluğunu ve eğitimsiz olma durumlarını devam ettirecektir. Eğitim ve mesleki becerilerden yoksunluk, üretken bir toplum için gerekli olan nitelikli işgücüne sahip olunmasını engellemekte ve çocuklar ekonomik büyümenin faydalarından dışlanmaktadır.²⁶⁵

Yoksulluk, birçok yönden çocukların gelişimini, ekonomik ve sosyal yaşama katılım şanslarının sınırlarını olumsuz etkilemesinin yanı sıra yoksul çocukların sosyal dışlanmışlıkla karşılaşmaları, onların istihdam edilebilmeleri ve ekonomik yaşamın diğer alanlarında faaliyet gösterebilmeleri için gerekli olan yeteneklerinin gelişimine de engel olacaktır.²⁶⁶

Niteliksiz işgücünden çok daha fazla niteliksiz olan çocuk işgücünün ortadan kaldırılması gelir dağılımının iyileşmesini, yoksulluğun ve sosyal dışlanmanın da azalmasını beraberinde getirecektir. Buna ek olarak, artan eğitim düzeyi sayesinde azalan yoksulluk ve sosyal dışlanma sayesinde ekonomik büyüme oranı yükselecek ve işgücü piyasası koşulları, özellikle niteliksiz işgücü için gelişecektir. Bu sebeple, okul çağındaki çocukların okula kayıt oranlarını arttırmayı hedefleyen, eğitim ve yoksulluk odaklı politikalar geliştirilmelidir.²⁶⁷

---

²⁶⁵ NGO Group for the CRC Sub-Group on Child Labour, The Impact of Discrimination on Working Children and on the Phenomenon of Child Labour, Anti-Slavery International, London, 2002, s. 1.

²⁶⁶ Petra Hoelscher, A Thematic Study Using Transnational Comparisons to Analyse and Identify what Combination of Policy Responses are Most Successful in Preventing and Reducing High Levels of Child Poverty, Final Report, European Commission, DG Employment and Social Affairs, Brussels, 2004, s. 5.

²⁶⁷ Anker, Child, s. 32; 42.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ihracata yönelik üretim, büyük şehirlerde ekonomik ve demografik yoğunluğun artmasına neden olmaktadır. Eşitsizlik artışına neden olan bu durum, göçle beraber kentteki işgücü piyasası üzerinde baskı oluşturmaktadır. Sürdürülebilir ekonomik büyüme, diğer bölgelere yapılacak katkıları arttırıp, bu baskıyı ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle, sosyal dışlanmayla mücadelede, uzun dönem ekonomik büyüme ve geliştirilen sosyal politikaların bileşimine ihtiyaç duyulmaktadır.²⁶⁸

Bununla birlikte, toplumun yoksun kesimleri için sosyal hakların genişlemesi ve gelir transfer programlarının yaygınlığı, yoksulluğun azaltılması için önem arz etmesine rağmen, sosyal dışlanma ve eşitsizliğin önlenmesi için yeterli değildir. Bunun başarılabilmesi için işgücü verimliliğini, aile yardımlarını ve girişimciliği arttıracak; enformel sektörde çalışanları formel sektöre taşıyacak,ve ücretli çalışanların çalışma koşulları ile birlikte üretimde herhangi bir gelir elde etmeden çalışanları da dikkate alacak ve süreklilik arz eden politikalar uygulanmalıdır. Politikaların sürekli olması, enformel sektörün güvenilir olmamasından kaynaklanmaktadır.²⁶⁹ Sürdürülebilir ekonomik büyümenin yeni istihdam olanakları yaratması, sosyal bütünleşmeyi arttıracaktır. Ekonomik büyüme, yoksulluğu ve sosyal dışlanmayı ortadan kaldırarak, sosyal bütünleşmeye ulaşılmasını sağlamaktadır.²⁷⁰

---

²⁶⁸ IPEA, “Poverty and Social Exclusion”, Brazil: The State of a Nation. (Organizadores: Fernando Rezende, Paulo Tafner), Instituto de Pesquisa Econômica Aplicada, Rio de Janeiro, 2005, s. 28.

²⁶⁹ A.k., s. 28-29.

²⁷⁰ Hilary Silver, S.M. Miller, “Social Exclusion: The European Approach to Social Disadvantage”, Indicators. Vol: 2, No: 2, New York, 2003, s. 6-7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Yoksul aileler için önemli bir gelir kaynağı olan çocukların çalıştırılmalarının, tek olmamakla birlikte, en önemli nedeni ve sonucu olarak bilinen yoksulluk, yaşamak için gelire ihtiyaç duyan ailelerin çocuklarını çalıştırmalarına kaynaklık etmektedir.²⁷¹ Çocukların çalıştırılmaları sonucunda hanehalkı gelir düzeyindeki artışın, ekonomik büyüme sağlayıp sağlamayacağı konusunda ise, farklı görüşler bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, çocukların çalıştırılmasının kısa ve uzun dönemde ekonomik büyüme olan etkisi incelenecektir.

I. KISA DÖNEMDE EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Kısa dönem, istemde ortaya çıkan değişikliklere, sunumun ayak uydurabilmesi için yığımların eritilmesi ve kapasite kullanımının artırılması gibi önlemlerin alınmasına yetecek kadar bir süreyi kapsamaktadır.²⁷² Kısa dönemde ilk etkisi, hanehalkı gelirinin arttırmak olan²⁷³ çocukların çalıştırılmasının nüfus, eğitim, sağlık, istihdam, gelir dağılımı ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde çeşitli etkileri bulunmaktadır.

A. Nüfus

Doğum oranının ölüm oranından yüksek olması olarak tanımlanan²⁷⁴ nüfus artışının, öncelikle işgücü piyasası üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bu etki, şu şekilde açıklanabilir. Tek etken olmamakla birlikte nüfus artışı, işgücü miktarını arttıran etkenlerden birisidir. İşgücü miktarındaki artış sadece nüfusun büyüklüğü ile değil bunun yanı sıra çalışma çağı olarak belirlenen 15-64 yaş grubunun nüfus

---

²⁷¹ Anker, Child, s. 6.

²⁷² Tevfik Pekin, Ekonomiye Giriş. Anadolu Matbaası, İzmir, 1999, s. 70.

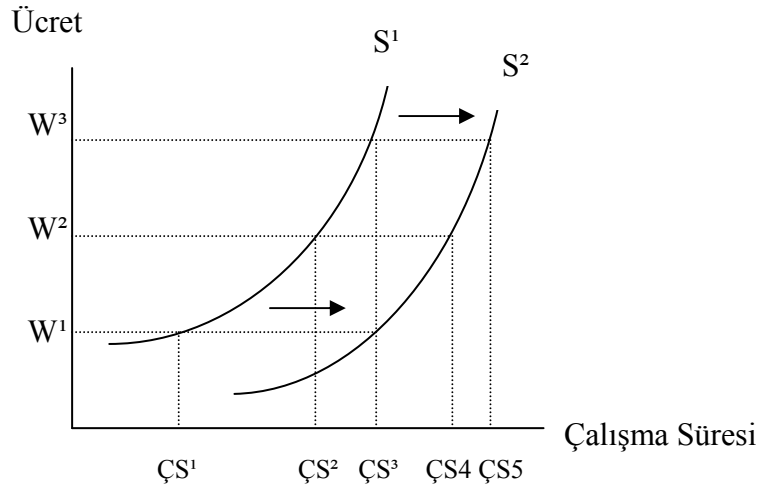
²⁷³ Galli, s. 2.

²⁷⁴ Tatyana P. Soubbotina, Beyond Economic Growth: An Introduction to Sustainable Development. The World Bank, Washington, 2004, s. 17.

içindeki payının artışıyla gerçekleşmektedir. Ancak, günümüzde 5-14 yaş arasındaki 165,8 milyon çocuğun çalıştırıldığı²⁷⁵ göz önüne alındığında, işgücü miktarındaki artışın, sadece 15-64 yaş grubundaki artışla açıklanamayacağı görülür. Ücretler sabitken işgücü miktarının artması, emek sunum eğrisini sağa doğru kaydıracaktır. Bunun anlamı, çalışma süresi artarken, ücretin azalmasıdır.²⁷⁶

Aşağıdaki şekilde görüleceği üzere, W^1 , W^2 ve W^3 ücret düzeylerinde sırasıyla ÇS^1 , ÇS^2 ve ÇS^3 sürelerinde çalışılmaktadır. İşgücü miktarının artışı ile işgücü sunum eğrisi S^1 'den S^2 'ye kaymış ve aynı ücret düzeylerinde daha fazla çalışılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifade ile eski çalışma sürelerinde çalışmaya devam eden işçilerin ücretleri azalacağından, yoksulluk artmış olacaktır.

Şekil 2: Nüfus Artışının Piyasa Emek Sunum Eğrisine Etkisi

Kaynak: Biçerli, s. 35, 40.

Nüfus artışı sonucu yoksullaşan ailelerin başvurdukları ilk çözüm yollarından biri çocuklarını çalıştırmalarıdır. Bu nedenle, çocukların çalıştırılmalarının önemli bir nedeni olarak kabul edilen nüfus artışı ile çocukların çalıştırılmaları arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Artan nüfusa paralel olarak çocuk sayısındaki artış, dar gelirli ailelerin geçim sıkıntılarını arttırmakta ve çocuklarını çalıştırmaya

²⁷⁵ ILO, Child, s. 6.

²⁷⁶ M. Kemal Biçerli, Çalışma Ekonomisi. Beta Yayınları, Yayın No: 1290, İstanbul, 2003, s. 39-40.

zorlamaktadır. Nüfus artışının neden olduğu düzensiz kentleşme, işsizlik ve adil olmayan gelir dağılımına, aile gelirindeki yetersizliğin de eklenmesi bu durumu ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, çocukların gelir getirme aracı olarak kullanıldıkları sürece, aile daha çok çocuk sahibi olma eğilimine girmekte ve nüfus planlaması olumsuz etkilenmektedir. Burada görüleceği üzere, çocukların küçük yaşlarda çalıştırılmaları, hızlı nüfus artışının bir sonucu olduğu kadar aynı zamanda nedenini de oluşturmaktadır.²⁷⁷

Ekonomisi tarıma dayanan gelişmekte olan ülkelerde, çocukların küçük yaşlarda üretime katılarak ailelerine gelir temin etmeleri, nüfus artışının kısa dönemde aileye masraf değil, gelir arttırıcı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Nüfus artışı ile ailenin gelirinin artması, gelir artışının da tekrar nüfus artışı cazip hale getirmesi, nüfus artışı ile çocukların çalıştırılmaları arasındaki döngüyü ortaya koymaktadır.²⁷⁸

Gelişmemiş bir teknik ile tarımsal faaliyetlerde bulunan geleneksel toplumlarda, üretim birimi olan aile, değişen ekonomik şartlara uyum sağlamak ve gelir ihtiyacını karşılamak için üretimi arttırmak zorundadır. Ancak, üretimin arttırılmasında kullanılan modern teknikleri ne satın alacak kadar gelir elde etmeleri ne de bunları kullanacak kadar eğitilmiş olmaları mümkün olan aileler, tarımda arttırılabilecek en kolay üretim faktörü olan emeğe yönelmektedirler. Böylece, kırsal alanlarda nüfus artışının, daha fazla işgücü miktarına ulaşma çabasıyla kaynaklandığı görülür. Bu durum, çocuğun kimliğinin çalışan çocuk olarak belirlenmesine ve aileye yeni katılan bireylerin küçük yaşlardan itibaren aile üretimine katkıda bulunmalarına neden olmaktadır. Geniş aile tipinin daha fazla üretim anlamına geldiği bu toplumlarda, çocuk için yapılacak harcamaların düşük

---

²⁷⁷ Çöpoğlu, s. 115.; Sibel Serap Çağdaş, İstanbul İlinde Sanayide Çalışan Çocukların Karşılaştıkları İstismar ve İhmaller, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2002, s. 18.

²⁷⁸ Çöpoğlu, s. 115.

olması da ailelerin çok çocuk sahibi olmasını ve dolayısıyla işgücünün artmasını kolaylaştırmaktadır.²⁷⁹

Bununla birlikte, aile gelirindeki artışa karşın, hızlı nüfus artışının demografik yatırımları ön plana almayı gerekli kılması, sosyal ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirecek yatırımlara ayrılan payı azaltmaktadır. Dolayısıyla, istihdam ve eğitim olanaklarını arttıracak yatırımları geri plana atması ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.²⁸⁰

Nüfus artışının ekonomik büyümeye etkisi, klasiklerden bu yana incelenen konulardan biri olmuştur. Klasik iktisatçılardan Malthus, nüfus artışının kişi başına geliri azaltacağını, tasarruf miktarını düşüreceğini ve sonuç olarak ekonomik büyümeyi azaltacağını savunmuştur. Neo-klasik büyüme teorisinde ise, teknolojik gelişme ile beraber nüfus artışı, büyümenin kaynağı olarak belirlenmiştir. Bu teoriye göre, dışsal bir faktör olan işgücü, nüfus artışına bağlı olarak artmaktadır. Görüleceği üzere, bu teoride gayri safi yurt içi hasıla artışı, emek artışına bağlı olarak değerlendirilmektedir. Ancak, reel yatırımların nüfus artışını karşılayabilecek miktara yükselememesi, işgücüne katılma oranlarını da arttırmamaktadır. Son olarak içsel büyüme teorisinde, nüfus artışından çok, varolan nüfusa yapılan yatırımlar öne çıkmıştır. Bu teoriye göre, eğitim ve sağlığa yapılan yatırımlarla oluşacak kalifiye nüfus ve dolayısıyla işgücü, ekonomik büyümenin kaynağıdır.²⁸¹

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, nüfus artışının kısa dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkisi olumsuzdur. Bu ülkelerde kısıtlı gelir imkanlarına sahip ailelerin çocuk sahibi olmaları, kişi başına düşen geliri azaltacaktır. Bunun yanı sıra, özellikle yetersiz sağlık koşulları da göz önüne alınırsa, nüfus artışı, geliri göreceli olarak azaltmasının yanında açlık ve hastalığa da neden olmaktadır.²⁸²

---

²⁷⁹ Urhan, s. 46-47.

²⁸⁰ Nilgün Tunçcan, Küreselleşen Dünyada Çocuk **İstihdamı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 1999, s. 18.

²⁸¹ Yılmaz, s. 65-67.

²⁸² Rohan Kothare, Does India's Population Growth Has a Positive Effect on Economic Growth?, Social Science Paper, No: 410, Phillips Academy, Andover, 1999, s. 2.

B. Eğitim

Belli amaçlara göre insanların davranışlarının planlı olarak değiştirilmesi ve geliştirilmesinin yasa ve ilkelerini bulmaya ve bu amaçla teknikler geliştirmeye çalışan bir bilim dalı olarak tanımlanan²⁸³ eğitim, kendisinden faydalananların toplumsal tabakalaşma²⁸⁴ piramidinde yukarı doğru hareketlilik kazanmalarıyla elde edecekleri sosyal statü sayesinde meslek sahibi olmalarına zemin hazırlamaktadır.²⁸⁵

Eğitim, genel bir sosyal hak olarak²⁸⁶, uluslararası belgelerde güvence altına alınmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 26. maddesine göre, herkes eğitim hakkına sahiptir. Eğitimin ilk ve temel eğitim aşaması zorunlu ve parasızdır. Teknik ve mesleki eğitim herkese açıktır. Yüksek öğrenim ise, yeteneğe göre herkese eşit olarak sağlanır. Eğitim, insan kişiliğini tam geliştirmeye ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yöneliktir. Eğitim, tüm uluslar, ırklar ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirir ve Birleşmiş Milletlerin, barışın korunması yolundaki etkinliklerini daha da geliştirir. Ana babalar, çocuklarına verilecek eğitimi seçmede öncelikle hak sahibidir.

İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ndeki bu açıklığa karşın, 2005 yılı itibari ile dünyada 800 milyon insan okur-yazar değildir.²⁸⁷ 2004 yılında ise bu rakam 771.129 milyondur. Geçiş ekonomilerinde 1.759 milyon, gelişmiş ülkelerde 14.864 milyon ve gelişmekte olan ülkelerde ise 759.199 milyon insan okur yazar değildir. Görüldüğü üzere, dünyada okur yazar olmayan nüfusun yüzde 98'den fazlası gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Bölgesel dağılıma bakıldığında, bu rakam, Arap ülkelerinde 65.128 milyon, Orta ve Doğu Avrupa'da 8.374 milyon, Orta Asya'da 404 bin, Doğu Asya ve Pasifiklerde 129.922 milyon, Latin Amerika ve

---

²⁸³ Münire Erden, Yasemin Akman, Eğitim Psikolojisi: Gelişim-Öğrenme-Öğretme. Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1998, s. 14.

²⁸⁴ Toplumsal tabakalaşma, toplumu meydana getiren üyelerin bir ya da daha fazla ölçüte göre hiyerarşik sıralanmalarıdır. Bilgi için bkz.: R. Emre Kongar, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 427.

²⁸⁵ Tunç Demirbilek, Sendikal Eğitim. İlkem Ofset, İzmir, 1999, s. 3.

²⁸⁶ Fevzi Demir, Anayasa Hukukuna Giriş. Fakülteler Kitabevi, İzmir, 1998, s. 301.

²⁸⁷ UNDP, s. 20.

Karayıpler’de 37.901 milyon, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’da 7.740 milyon, Güney ve Batı Asya’da 381.116 milyon ve Sahra-altı Afrika’da 140.544 milyondur. Güney ve Batı Asya, okur-yazar olmayan nüfus oranının en yüksek, Orta Asya ile Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ise, en düşük olduğu bölgelerdir.²⁸⁸

Tablo 2: Dünyada Okur-Yazar Olmayanların Toplam Nüfus İçindeki Payı

	Toplam Nüfus	Okur-Yazar Olmayan Nüfus	Oran (%)
Dünya	6.210.815.000	771.129.000	12,42
Geçiş Ekonomileri	280.970.000	1.431.000	0,51
Gelişmiş Ülkeler	992.756.000	10.498.000	1,06
Gelişmekte Olan Ülkeler	4.937.089.000	759.199.000	15,38
Arap Ülkeleri	289.938.000	65.128.000	22,46
Orta ve Doğu Avrupa	405.457.000	8.374.000	2,07
Orta Asya	76.336.000	404.000	0,53
Doğu Asya ve Pasifik	2.059.455.000	129.922.000	6,31
Latin Amerika ve Karayıpler	530.734.000	37.901.000	7,14
Kuzey Amerika ve Batı Avrupa	720.962.000	7.740.000	1,07
Güney ve Batı Asya	1.480.287.000	381.116.000	25,75
Sahra Altı Afrika	647.645.000	140.544.000	21,70

Kaynak: UNESCO, Global Monitoring Report 2006: Literacy for Life, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, 2005, s. 278, 286.

Tablo 2’de görüldüğü üzere, Güney ve Batı Asya, Arap Ülkeleri ve Sahra Altı Afrika bölgelerinde okur-yazar olmayanların nüfusa oranı yüzde 20’nin üstündedir ve bu rakam diğer bölgelerle karşılaştırılmayacak kadar yüksektir. Gelişmekte olan ülkelerin toplamına bakıldığında ise, nüfusun yüzde 15’inin okur-yazar olmadığı ve gelişmekte olan ülkelere nazaran bu oranın 15 kat fazla olduğu görülür. Buna göre,

²⁸⁸ UNESCO, Global Monitoring Report 2006: Literacy for Life. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, 2005, s. 286.

üretim ve bölüşüm sürecinde oldukça önemli bir faktör olan eğitim hem üretim yapısını hem de kaynakların bölüşümünü etkilemektedir.²⁸⁹

İkinci Dünya Savaşı'na kadar eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar yapılmamıştır. Savaş sonrasında, sabit sermaye yatırımlarının bu sermaye teçhizatını kullanmasını bilen, iyi yetişmiş-nitelikli işgücüne sahip Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri gibi ülkelerde, önemli ekonomik büyüme sonuçları vermesi, eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırılmasına neden olmuştur. Bu tarihten önce, toplumların ekonomik büyümeleri mekanik bir şekilde sermaye miktarı ve işgücü sayısına bağlı olarak düşünülmüş, işgücünün bilgi, beceri ve verimliliğinde meydana gelecek artışlar dikkate alınmamıştır. Ancak, savaş sonrasındaki çalışmalar, işgücünün verimliliğini arttırmaya yönelik eğitim yatırımlarının, toplumların ekonomik büyüme performansları üzerinde en güçlü etkiye sahip faktörler olduğunu ortaya çıkarmıştır.²⁹⁰ Temel eğitim yatırımlarının çoğunluğu devlet sorumluluğunda olduğundan, ekonomik büyümeyi sağlayacak nitelikli işgücünün yetişmesi, temel eğitime yapılan kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi arttıracığı²⁹¹; yetersiz eğitim yatırımlarının ise ekonomik büyümeyi azaltacağı söylenebilir.²⁹²

Eğitime yatırım hem kişisel hem de ortak kazançlar getirir. Eğitim, bireyin niteliklerini arttırdığından dolayı²⁹³, daha iyi eğitim görmüş olan yetişkinlerin iş bulabilmesi, iş bulduğunda da ortalamanın üzerinde gelir elde etmesi nispeten daha kolaydır.²⁹⁴ Ancak, bir ülkede okul çağındaki çocukların zaman ve enerjileri, eğitime

---

²⁸⁹ Selçuk Cingi, M. Cahit Gürhan, "Türkiye'de İktisadi Kalkınmayı Tehdit Eden Sorun: Eğitim", HÜ, İİBF Dergisi., C.: 21, Sa.: 2, Ankara, 2003, s. 111.

²⁹⁰ A.k., s. 112.

²⁹¹ Vladimir Kühl Teles, Joaquim P. Andrade, Public Investment in Basic Education and Economic Growth, XXXII Encontro Nacional de Economia, 7-10 December 2004, Anpec: Associação Nacional dos Centros de Pós-Graduação em Economia Congrega, São Paulo, 2004, s. 2.

²⁹² Filiz Giray, "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme", Cumhuriyet Üniversitesi (CÜ), İİBF Dergisi. C.: 5, Sa.: 1, Sivas, 2004, s. 194.

²⁹³ OECD, **Annual** Report 2006. Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, 2006, s. 20.

²⁹⁴ OECD, **Education** at a Glance: OECD Indicators 2005 – Executive Summary, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, 2005, s. 2-3.

ayrılmak yerine işgücü piyasalarında tüketiliyorsa, az gelişmiş olarak nitelendirilecek bu ülkede, nitelik artışından veya yüksek ücretten söz edilemeyecektir.²⁹⁵ Ü

Çocukların çalıştırılması kısa dönemde, eğitimden mutlak ayrılma sonucunu doğurmamakla beraber, çalışmayı zorunlu kılan ekonomik baskı ile öğrenme istek ve gereğini uzlaştırmak oldukça güçtür. Çocukların, yetişkinlerden daha fazla dinlenmeye ihtiyaç duymaları ve yeterince dinlenemeyen çocuklarda dikkat ve yoğunlaşma güçlükleri görülmesi gibi nedenlerle her ikisi de zaman ve enerji gerektiren eğitim ve iş yaşamını eşanlı olarak sürdürmek zaman ilerledikçe mümkün olmamaktadır.²⁹⁶ Bunun yanı sıra kişi başına düşen gelir düzeyinin kısıtlı olması nedeniyle çocuğun eğitimi için aile bütçesinden kaynak ayrılmaması eğitimden ayrılmanın en önemli nedenidir. Ayrıca, eğitime yönelen çocuğun işgücü piyasalarına emek sunumunda bulunmaması dolayısıyla ailenin mahrum kalacağı potansiyel kazançtan oluşan fırsat maliyeti de bir başka nedendir.²⁹⁷

Bu nedenle, devletin temel eğitimi tamamen parasız hale getirmesi, çocukların eğitiminin artmasını ve işgücü piyasasında daha az yer almalarını sağlayacaktır. Bununla birlikte, sadece temel eğitimin parasız hale getirilmesi, bireyler ile eğitim arasındaki ekonomik engelleri kaldırmak için yeterli değildir. Belirtildiği üzere, yoksul aileler sadece eğitimin paralı olması nedeniyle değil, aynı zamanda karşılaşacakları fırsat maliyeti nedeniyle, çocuklarını çalıştırmaktadırlar. Devletin alacağı önlemler içinde sosyal yardım uygulamalarının bulunmasıyla bu durumun da aşılabileceği düşünülmektedir.²⁹⁸

Eğitim, ülkelerin orta ve uzun vadede ekonomik büyümelerini sürekli hale getirebilen bir faktördür.²⁹⁹ Kısa dönemdeki en büyük etkisi, işgücü piyasalarında çalıştırılan çocukların sayısını azaltmaktır. Bu azalışın işgücü piyasaları için en önemli sonucu ise, yetişkin işsizliğinin bir ölçüde de olsa azalmasıdır. Bunun yanında

---

²⁹⁵ Tunçcan, İstihdam, s. 18.

²⁹⁶ Urhan, s. 57.

²⁹⁷ Tunçcan, İstihdam, s. 18-19.

²⁹⁸ A.k., s. 19, 26.

²⁹⁹ Cingi, Gürhan, s. 130.

kısa dönemde eğitim kalitesinin artırılması, işgücü piyasasındaki çocuk sayısını da azaltacaktır.³⁰⁰

C. Sağlık

Dünyanın varıl ve yoksul ülkeleri arasındaki yaşam standartlarındaki farklılık gün geçtikçe artmaktadır. Gelişmiş ülkelerde gönenç artarken, gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk sürekli hale gelmiştir. Bu farklılığın kapatılmasında, yoksul ülkelerin ekonomik büyüme oranlarının artırılması bir çözüm olarak sunulmaktadır. Yoksul ülkelerin kötü ekonomik performanslarının nedenleri arasında olumsuz sağlık koşulları göze çarpmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, 5 yaşından küçük çocukların ölüm oranlarının binde 84 olması, düşük ve orta gelir düzeyindeki ülkelerde bir milyardan fazla insanın sağlıklı içme suyuna erişme imkanından yoksun olması, ayrıca aids, sıtma ve tüberküloz gibi hastalıkların yaygınlığı, bu ülkelerde sağlık koşullarının ne derece kötü olduğunu göstermektedir. Anılan kötü sağlık koşulları, ekonomik büyümenin kısıtlı bir oranda artışında önemli rol oynamaktadır.³⁰¹

Sağlık, çalışanların güç ve dayanıklılık gibi fiziksel kapasitelerini ve idrak ve muhakeme yeteneği gibi zihinsel kapasitelerini geliştirerek, verimliliğin dolayısıyla üretim ve ekonomik büyümenin artışını sağlamaktadır.³⁰²

Ekonomik büyümeyi sağlayacak üretimi gerçekleştiren sağlıklı işçiler, fiziksel ve zihinsel bakımdan daha çalışkan ve zinde olduklarından, hastalık nedeniyle işten geri kalma olasılıkları düşüktür. Daha verimli olduklarından daha yüksek ücret

---

³⁰⁰ Mahmood Hussain, Keith E. Maskus, "Child Labour Use and Economic Growth: An Econometric Analysis", *The World Economy*. Vol.: 26, Issue: 7, Oxford, 2003, s. 999.

³⁰¹ Peter Howitt, Health, Human Capital and Economic Growth: A Schumpeterian Perspective, PAHO Senior Policy Seminar on Health, Human Capital and Economic Growth, Pan American Health Organization, Washington, October 4, 2002, s. 1.

³⁰² David E. Bloom, David Canning, Health and Economic Growth: Reconciling the Micro and Macro Evidence, CDDRL Working Papers, No: 42, Center on Democracy, Development, and The Rule of Law, Stanford Institute on International Studies, Stanford, 2005, s. 2.

almakta ayrıca doğrudan yabancı yatırımların da ilgisini çekmektedirler. Hastalık, verimlilik düşüşü, çalışma süresinin az olması ve hastalık nedeniyle kaybedilen iş günü sayısının artması anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra sağlık ve eğitim başarısı da birbirine bağlıdır. Sağlıklı çocukların öğrenme kapasitesi daha yüksek olduğundan, iyi eğitim almaları ve sonuçta yüksek ücretli işlerde çalışan yetişkinler olmaları olasıdır. Sağlıklı ailelerde çocukların eğitimlerinin kendilerinin veya ailelerinin hastalığı nedeniyle yarıda kesilme ihtimali de düşüktür. Sağlıksız olunması, üretim faaliyetine engel olarak, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki etmektedir.³⁰³

Çocukların çalıştırılmaları, onların sağlıklarını olumsuz etkileyen koşullara maruz kalmalarına neden olmaktadır. Çocukların üretim, inşaat ve madencilik gibi işlerde, tehlikeli alet ve makine kullanmaları ve yüksek sıcaklıklara maruz kalmaları gibi sebeplerle sağlıklarını kaybetmelerini beraberinde getirmektedir. Bunun yanında, toz, toksin, kimyasallar ve zehirler, ağır yük taşınması ve zorla güç pozisyonlarda uzun süre tutulmaları da sağlıklarını olumsuz etkilemektedir. Çocukların çalıştırılması, işveren, usta veya müşterilerinin hakaretlerine maruz kalınmasından dolayı, psikolojilerini de olumsuz etkilemektedir. Çocukların çalıştırılmalarının sağlık açısından ortaya çıkardığı sonuçlar, çalıştırılan çocuğun maruz kaldığı tehlikelere göre farklılaşmaktadır. Bu tehlikeler, çocukların çalıştırıldıkları ülkelere ve sektörlere göre değişmektedir. Bundan dolayı, çocukların çalıştırılması ile sağlık arasındaki ilişki, tüm bu nedenlere göre farklılık gösterebilmektedir.³⁰⁴

Çocuklar, her ne durumda çalıştırılırsa çalıştırılınsınlar, fiziksel, zihinsel ve duygusal tehlikelere açık olduklarından, sağlıkları olumsuz yönde etkilenmektedir. Çocukların, maden, taş ocağı, inşaat işleri ve ağır yük taşımacılığı gibi işlerde,

---

³⁰³ WHO, Health, Economic **Growth**, and Poverty Reduction. The Report of Working Group 1 of the Commission on Macroeconomics and Health, World Health Organization, Geneva, 2002, s. 8-9.

³⁰⁴ O. O'Donnell, E. Van Doorslaer, F. Rosati, Child Labour and Health: Evidence and Research Issues, Understanding Children's Work: An Inter-Agency Research Cooperation Project, ILO, Unicef, The World Bank Group, Geneva, 2002, s. 6.

yüksek sıcaklık gibi kötü koşullarda çalıştırılması, kısa dönemde fiziksel gelişimlerini doğrudan olumsuz etkilemektedir. Bu gibi işler, çocukların güç ve duyma kaybına uğramalarına neden olmaktadır. Ayrıca, çocukların çalıştırılması, okula devam etmelerini olanaksız kıldığından, zihinsel gelişimleri de zarar görmektedir. Bunların yanı sıra çocukların, uzun çalışma saatleri boyunca, fiziksel, psikolojik ve cinsel istismara açık bir biçimde ev işlerinde çalıştırılmaları, psikolojik ve sosyal gelişimlerine, fiziksel gelişimlerinden daha fazla zarar vermektedir.³⁰⁵

Çalıştırılan çocukların normal büyüme ve gelişimlerinin yanı sıra çalışmanın getirdiği ek enerji gereksinimleri vardır. Bu durumda, çalıştırılan çocukların, aynı ekonomik ve sosyal koşullardaki çalıştırılmayan çocuklardan daha fazla besin gereksinimi bulunmaktadır. Bu gereksinim karşılanmadığından, büyüme ve gelişme geri kalmaktadır. Fiziksel ihmal olarak adlandırılan bu duruma çoğunlukla fiziksel istismar da eşlik etmektedir. Fiziksel istismar, işin doğasından veya çocuktan sorumlu olan kişinin çocuğa karşı giriştiği kötü davranışlardan, çocuğun sağlığının zarar görmesidir. Fiziksel istismar sonucunda, çocuğun vücudunda morarıklık, şişlik ve yaralar, kemik ve eklem yaralanmaları, yanıklar, kafa travmaları, zehirlenmeler ve hatta nedeni belli olmayan ölümler gerçekleşmektedir. Bu fiziksel zararlar, çalıştırılmanın çocukların sağlığı üzerinde yaptığı en gözle görülebilir etkilerdir. İşyeri düzenlemelerinin yetişkinlere göre yapılması nedeniyle çocukların iş kazasına uğrama riski yetişkinlerden daha fazladır.³⁰⁶

Çalıştırılan çocukların, çalışma koşullarının kısa dönemde sağlıkları üzerindeki en olumsuz etki, fiziksel yaralanmalardır. Bu yaralanmalar, bazı durumlarda çocukların işten geri kalmasıyla işgünü kayıplarına neden olurken, bazı durumlarda çocuklar işgücü piyasasının tamamen dışında kalmaktadırlar. Çocukların çalıştırılmaları sağlıkları için hem kısa hem de uzun dönemde olumsuz etkiler taşımakla birlikte, kısa dönemde özellikle karşılaşılan iş kazalarından dolayı, işgücü

---

³⁰⁵ M. R. Sreenath, Lalitha Sreenath, "Child Labour: Implications on Children and Recent Government Initiatives", Towards a New Culture of Learning, (Compendium of Research Papers). T.A. Pai Management Institute, Karnataka, 2005, s. 98.

³⁰⁶ Çağdaş, s. 22-24.

piyasasından dışlanma meydana gelebilmektedir. Böyle bir durumda yoksulluklarına bir çözüm bulmak için çocuklarını çalıştıran aileler, çocuklarında meydana gelen rahatsızlığı giderebilmek için sağlık harcamaları yapmak zorunda kalmaktadırlar. Bu noktada, çocukların çalıştırılmasının kısa dönemde aile gelirini azaltıcı etkisi görülmektedir.

Bununla birlikte, yapısal uyum programları çerçevesinde devlet tarafından sağlanması zorunlu olan sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi, nüfusun sağlık hizmetleri için alınan çeşitli ücretleri ödeme gücü olmayan kesimlerini kısmen dışlamaktadır.³⁰⁷ Böylelikle, aileler çocuklarını çalıştırmakla elde ettikleri gelirden çok daha fazla sağlık harcaması yapmak zorunda kalmakta, işverenler ise işgünü ve dolayısıyla üretim kaybına uğramakta ve ekonomik büyüme de olumsuz etkilenmektedir. Bu süreçten en kötü etkilenenlerin ise, çalıştırılan çocuklar olduğu açıktır.

D. İstihdam

Küreselleşme süreci yeni ticari olanaklar sunmakta ve ekonomik performansı arttırmaktadır. Ancak, işgücü piyasasında ciddi uyum sağlama maliyetlerini de doğurmaktadır. İşletmeler giderek artan uluslararası rekabet baskılarına uyum sağlamaya yöneldiğinden iş güvencesi kaygısı daha da artmaktadır. Bu anlamda, küreselleşmenin işgücü piyasasında istikrarsızlığa yol açtığı savunulmaktadır. Bu istikrarsızlık, salt ithal ürün rekabetinin yanında işgücünden tasarruf sağlayan tekniklerden ve dış ülkelere yönelen doğrudan yatırımlardan da ileri gelmektedir. İşgücü talebinin giderek esnekleşmesi akıcılığı genellikle sınırlı, mesleki güvenceden yoksun ve eğretilik tehlikesi ile karşı karşıya kalan nitelik düzeyi yetersiz çalışanları etkilemektedir.³⁰⁸

---

³⁰⁷ Sapançalı, Avrupa, s. 189.

³⁰⁸ Z. Erdut, Küreselleşme, s. 25.

Yapısal uyum programları çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere salık verilen ihracata sayılı büyüme stratejilerinin de istihdamı artırıcı bir etki yaratmadığı görülmektedir.³⁰⁹ Büyüme sağlanmasına rağmen istihdamın artmaması, gelişmekte olan ülkelerin istihdam yaratmayan büyüme olarak isimlendirilen bir sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Çevre ülkelerde istihdam arttırılmadan, daha yüksek düzeyde üretim yapılması, daha az işçinin daha uzun çalışma sürelerinde çalıştırılarak kendilerine daha az ücret ödenmesiyle sağlanmıştır.³¹⁰

1980 sonrasında çevre ülkelerde gözlenen ticaret serbestisi, sermayenin önündeki engellerin kaldırılması, kuralsızlaştırma, özelleştirme gibi politikalar ve ihracata dayalı büyüme stratejileri çevre ekonomilerini standart teknolojiler ve ucuz işgücü ile üretimde uzmanlaşmaya itmiştir. Düşük yatırım oranları ve düşük teknoloji sektörlerin istihdam paylarını arttırmaları, ülke ekonomisinin neyi ucuza üretebiliyorsa onu üretmeye devam ettiğini göstermektedir. Bu durum, ileri teknoloji ve nitelikli emek gerektiren sektörlerde sürekli ticaret açığı verilmesine yol açmaktadır. Bunun yanında, düşük teknoloji ve ucuz işgücü temelli ürünlerin ihracat payları artmaklar birlikte, ihraç edilen ürünlerdeki üretkenlik düzeylerinin sanayi ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Çevre ülkelerin emek yoğun sektörlerdeki rekabeti işgücü verimliliği ile üretim artışı sağlanmasına dayandığından işgücü maliyetlerinin devamlı baskı altında tutulmasını gerektirmektedir. Sonuç olarak, ekonomik büyüme işçilerin gönencine bir katkı sağlamadığı gibi reel alım gücünü azaltmakta ve yoksulluğu arttırmaktadır.³¹¹

Ekonomik büyümenin istihdam sağlayamaması gelişmekte olan ülkelerde endişe yaratmaktadır. Bu durum, Asya'da yakın gelecekte bir istihdam krizinin yaşanmasının olası olduğunun belirtildiği, Asya Kalkınma Bankası raporuna da yansımıştır. Dünyada en hızlı büyüyen bölge olan Asya'da işsizlik sorununun

³⁰⁹ Özlem Onaran, "Türkiye'de İhracat Yönelimli Büyüme Politikalarının İstihdam Üzerindeki Etkileri", İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 920, İstanbul, 2003, s. 579-581.

³¹⁰ Ebru Voyvoda, "Emekçi Sınıfların Ekonomisi: Üretkenliğe Dayalı Büyüme Miti İşsiz Büyüme, Bölüşüm", Tes-İş Dergisi. Sa.: 2006-1, Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası, Ankara, 2006, s. 44.

³¹¹ A.k., s. 44.

ortadan kaldırılamaması tüm ülkelerin işsizlikle baş edebilme ümitlerini kırmaktadır. Rapora göre Çin, Hindistan ve Rusya'nın küresel ekonomiyle entegrasyon sürecinin sonucunda muazzam bir emek sunumu oluştu. Raporun en önemli bulgularından biri, belli bir istihdam artışı sağlamak için gereken büyüme hızının giderek artmasıdır. Bu konuda en çarpıcı olumsuz gelişme Çin'de yaşanmıştır. Çin ekonomisi yüzde bir istihdam artışı sağlamak için 1980'lerde sadece yüzde üç büyümeye ihtiyaç duymaktayken, bu rakam 1990'larda yüzde sekize çıkmıştır. Artan emek sunumunu emmeye yetecek çapta sermaye yatırımı yapılamaması ve otomasyon, ekonomik büyümenin işsizliği önleyememesinin nedenleri olarak gösterilmektedir. Hindistan'daki bir motosiklet fabrikasında 2004 yılı itibariyle 810 işçi 244.000 motosiklet üretirken, bugün sadece 90 işçi bu rakamın üç katını üretmektedir.³¹²

Tüm bunlarla birlikte, üretim arttırılarak ekonomik büyüme sağlanmasına rağmen istihdam artışı sağlanamaması enformel ekonomik faaliyetlerle de açıklanabilmektedir. Enformel ekonominin yaygınlaşmasında etkili olan faktör ise, küreselleşmeyle bağlantılı yapısal uyum politikaları ve ihracata dayalı sanayileşme modelidir. Bu modeli benimseyen gelişmekte olan ülkeler, uluslararası pazarlarda satış yapabilmek ve rekabete ayak uydurabilmek için işgücü maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla taşeron üretim ilişkilerine yönelmişlerdir. Üretim sürecinin parçalara ayrılarak, işgücünün enformel istihdam ilişkileri içinde korumasız olarak çalıştığı küçük işletmelere yaptırılması, büyük işletmelere işgücü maliyetlerini dolaylı yoldan düşürme imkânı vermektedir. Bu çerçevede, emeği koruyan düzenlemelerinin maliyeti artıran unsurlar olarak görülmesi, istihdam güvencesi, gelir güvencesi, sosyal güvenlik, örgütlenme ve toplu pazarlık haklarına bağlı olarak işgücü piyasasını düzenleyen yasa, kurallar ve politikalarda köklü değişikliklere ve kuralsızlaştırmaya yol açmıştır.³¹³ Böyle bir yapıda ekonomik, sosyal ve siyasal

³¹² Tes-İş, "Dünyadan", Tes-İş Dergisi., Sa.: 2006-2, TES-İş, Ankara, 2006, s. 29.

³¹³ Gülay Toksöz, "Enformel Sektör, Enformel İstihdam: Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşma Nedenleri", Tes-İş Dergisi. Sa.: 2006-2, Tes-İş, Ankara, 2006, s. 44.

bakımdan toplumun en zayıf kesimlerinde yer alan kimseler, işsizler, göçmenler, mevsimlik çalışanlar, öğrenciler ve çocuklar çalıştırılmaktadır.³¹⁴

Yetişkinlerin ücret düzeylerini azaltıp, işsizlik oranlarını arttıran çocukların çalıştırılması, işgücü piyasasında yetişkin istihdamının azalmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı, çocukların çalıştırılmalarının yetişkin işçilerin çalışma koşullarını olumsuz etkilediği söylenebilir. Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerde çocukların çalıştırılması, eğitimsiz ve kalifiye olmayan işgücünü olumsuz etkilemektedir.³¹⁵

Böyle bir yapıda çocukların çalıştırılmasının yetişkin istihdamını olumsuz etkilediği açık olmakla birlikte bunun özellikle kısa dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ne yönde olacağını belirlemek oldukça güçtür. Bunun nedeni, çocukların çalıştırılmalarının işgücü piyasasında istihdam oranını mı azalttığı yoksa formel sektörde çalışan yetişkinlerin enformel sektörde çalışmalarına mı neden olduğunun net olarak açıklanamamasıdır.

E. Gelir Dağılımı

Enformel sektörün yaygınlaşması, istihdam edilenlerin üretkenliklerinin azalması ve yetersiz istihdam politikaları gelir dağılımının eşit bir şekilde dağıtılmasına engel olmaktadır.³¹⁶ Gelir dağılımındaki adaletsizlik ise, fiziki sermaye yatırımlarını ve en önemlisi insana yapılan yatırımların belirli gruplarda toplanarak, toplumun geneline yayılmasına engel olduğundan, ekonomik büyümeye olumsuz etki etmektedir.³¹⁷ Bu durumda çocukların çalıştırılması da yetişkinlerin işgücü

³¹⁴ Recep Kapar, “Gelişmiş Ülkelerde **Enformel** İstihdamın Boyutları”, Tes-İş Dergisi. Sa.: 2006-2, Tes-İş, Ankara, 2006, s. 51.

³¹⁵ Anker, Economics, s. 263.

³¹⁶ Temiz, Sosyal, s. 125.

³¹⁷ Rafael Gomez, David K. Foot, “Age Structure, Income Distribution and Economic Growth”, Canadian Public Policy. Vol.: XXIX, Special Issue: Linkages Between Economic Growth and Inequality, Institute for Research on Public Policy, Montreal, 2003, s. 144-145.

piyasasından dışlanmalarına neden olacağından dolayı, gelir eşitsizliğini arttırmaktadır.³¹⁸

Bir ülkenin ekonomik açıdan gelişmesi, bu ülkede yaratılan gelirin adil bir şekilde paylaşıldığı anlamına gelmediğinden,³¹⁹ hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde farklı oranlarda bulunan gelir eşitsizliği çocukların çalıştırılmasına neden olmaktadır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde gelirden geçinmek için yeteri kadar pay alan aileler dışındaki aileler çocuklarını çalıştırmaktadırlar.³²⁰

Gelir dağılımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin günümüzde farklı görüşler bulunmaktadır. Bir yandan, bu eşitsizliğin, gelirin büyük çoğunluğunun toplumdaki belli bir kesimin elinde toplanması ve toplumun geri kalanı için yatırım yapılmamasına neden olacağından ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceği belirtilmektedir. Diğer yandan ise, kısa dönemde gelir eşitsizliğinin ekonomik büyüme açısından yararlı olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır. Bu görüşe göre, özellikle az gelişmiş ülkelerde fiziki yatırımların yetersiz olması ve sermaye birikimi için tasarruf yapılma gerekliliğinden dolayı gelirin toplumun belirli bir kesiminde toplanması diğer bir ifade ile gelir eşitsizliği ekonomik büyümeyi arttıracaktır.³²¹

Ancak, ekonomik büyüme sağlanması için gelirin topluma adil bir şekilde dağıtılmayışı, toplumdaki varıl ve yoksul ayrımını keskinleştirecek ve yoksulluğun artmasına neden olacaktır. Üretim faktörlerinin mülkiyet dağılımının eşitsiz olduğu durumlarda sağlanacak büyümede bu eşitsizliklerin yoksulluğu artırıcı etkisi devam edebilir. Nitekim, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde gerçekleştirilen hızlı büyüme yoksulluğun azaltılmasında etkili olurken, Latin Amerika ülkelerinde gerçekleştirilen büyümenin bu konuda benzer bir etki yaratmamış olması, Doğu ve

---

³¹⁸ OECD, Child, s. 29.

³¹⁹ Meryem Koray, Sosyal Politika. Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000, s. 183.

³²⁰ Rogers, Swinnerton, s. 26.

³²¹ Garbis Iradian, Inequality, Poverty, and Growth: Cross-Country Evidence, IMF Workin Paper, No: 05/28, International Monetary Fund, Washington, 2005, s. 5-6.

Güneydoğu ülkelerinin Latin Amerika ülkelerine göre daha eşitlikçi bir gelir dağılımı yapısına sahip olmalarıyla açıklanmaktadır.³²²

Görüldüğü gibi özellikle gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımının adil olmayan dağılışının sonucunda yoksullukla karşı karşıya kalınmaktadır. Yine bu ülkelerde yoksulluğun giderilmesi için kısa dönemde verilen ilk tepki ise, çocukların çalıştırılmasıdır. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi yoksulluktan kurtulabilmek için çocukların çalıştırılmasının tekrar yoksulluğu arttırdığı açıktır.

Çocukların çalıştırılması kısa dönem içinde ailelerinin gelirlerine katkı sağlayacaktır. Gelir dağılımından muhtemelen çok az yararlanan ailelerinin gelire sağlanan bu katkı sayesinde çocukların çalıştırılmasının kısa dönemde gelir dağılımını olumlu etkilediği söylenebilir. Ancak diğer taraftan, çalıştırılan çocukların niteliksiz işgücü sunumuna dahil olmaları niteliksiz yetişkin işgücünün ücretlerinin düşmesine neden olmaktadır. Bu ise, gelir dağılımının daha eşitsiz hale gelmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, çocukların çalıştırılmasının kısa dönemde gelir dağılımı üzerindeki net etkisi, çocukların işgücü piyasasına dahil edilmesi nedeniyle niteliksiz yetişkin işgücünün kaybettiği ücretin boyutuna bağlıdır.³²³

II. UZUN DÖNEMDE EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Uzun dönem, istemde ortaya çıkan değişikliklere, sunumun ayak uydurabilmesi için üretim kapasitesinin artırılmasına yetecek kadar bir süreyi kapsamaktadır.³²⁴ Uzun dönemde ilk etkisi, hanehalkı yoksulluğunu arttırmak olan³²⁵ çocukların çalıştırılmasının nüfus, eğitim, sağlık, istihdam, gelir dağılımı ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde çeşitli etkileri bulunmaktadır.

³²² Fikret Şenses, **Yoksulluk**, s. 321.

³²³ Galli, s. 9.

³²⁴ Pekin, s. 70.

³²⁵ Galli, s. 3.

A. Nüfus

İçsel büyüme teorisinde belirtildiği üzere, artan nüfusun niteliklerini arttıracak yatırımların yapılmaması, uzun dönemde, Malthus'un nüfus teorisini doğrulamaktadır. Özellikle yoksul ve ekonomisi tarıma dayanan ülkelerde, eğitim yatırımlarının ve teknolojik gelişmenin yeterli olmaması, nüfus artışının kişi başına düşen geliri azaltmasına neden olmaktadır.³²⁶ Uzun dönemde, üretime katılan çalışan sayısını arttıracığından nüfus artışının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olabileceği düşünülmeyle beraber, özellikle yetersiz eğitim ve sağlık yatırımları nedeniyle niteliksiz işgücünün varlığı, nüfus artışının kişi başına gayri safi yurtiçi hasılayı olumsuz etkilemektedir. Gelirin, geliri yaratan ve onların bakmakla yükümlü oldukları insan sayısından çok daha fazla insan tarafından paylaşımı, hem üretim artışı olmadığından ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecek hem de yoksulluğu arttıracaktır.³²⁷ Kısacası, uzun dönemde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, nüfus artışı, eğitim ve sağlık yatırımlarıyla desteklenmediği sürece, ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir. Genç nüfusunun yüksek olduğu bu ülkeler, gençlerini eğittiklerinde, ekonomik büyümeyi sağlayıp, gelişmiş ülkelere yaklaşacaklardır.³²⁸

Nüfus artışının kontrol edilebilmesinin yolu da ekonomik büyümeden geçmektedir. Eğitim ve sağlık imkanları geliştirilmeden, hızlı nüfus artışının azaltılması mümkün olmamaktadır. Ekonomik büyüme ile daha çok eğitim ve sağlık imkanına kavuşan nüfusun artış eğilimi duracak ve bu sayede temel sebebinin kontrol edilemeyen hızlı nüfus artışı olduğu belirtilen³²⁹ yoksulluk azalacaktır.³³⁰

---

³²⁶ Ertuğrul Deliktaş, "Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyüme", Ege Akademik Bakış Dergisi. C.: 1, Sa.: 1, Ege Üniversitesi, İİBF, İzmir, 2001, s. 52.

³²⁷ Stephan Klasen, Population Growth, Economic Growth and Poverty Reduction in Uganda: Theory and Evidence, Discussion Paper Series, No: 125, University of Goettingen, Goettingen, 2005, s. 3.

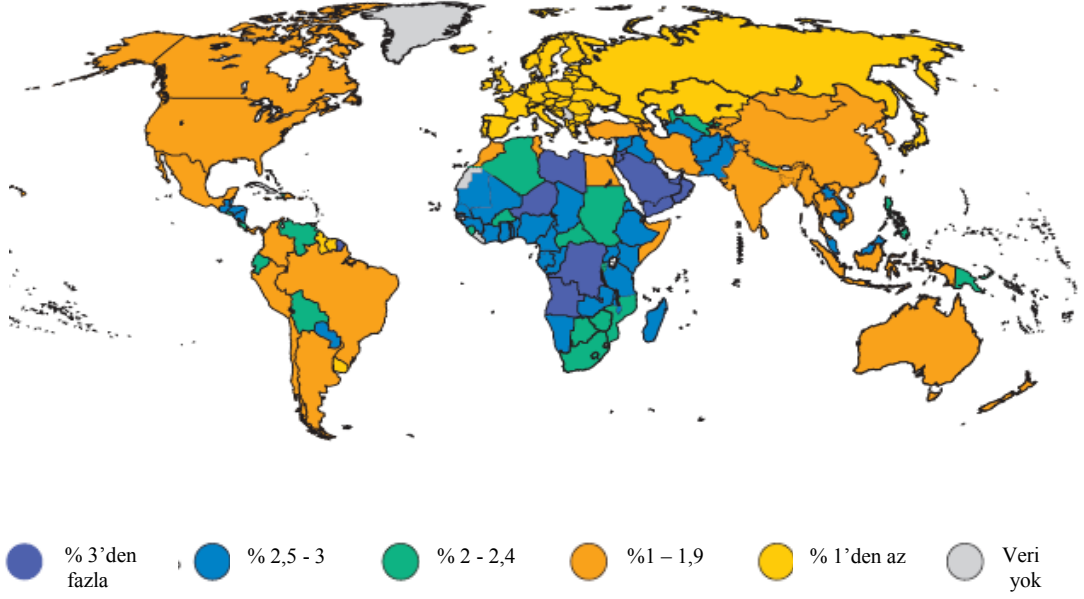
³²⁸ Mehmet Karagül, "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı", Ak.Ü, İİBF Dergisi. C.: 1, Sa.: 5, Antalya, s. 82-83.

³²⁹ A. Yılmaz Gündüz, "Türkiye'de Yoksullukla Mücadele Üzerine Bir İnceleme", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. C.: 5, Sa.: 16, (www.e-sosder.com), 2006, s. 34-35.

³³⁰ Ayşe Meral Uzun, "Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası", CÜ, İİBF Dergisi., C.: 4, Sa.: 2, Sivas, 2003, s. 161-162.

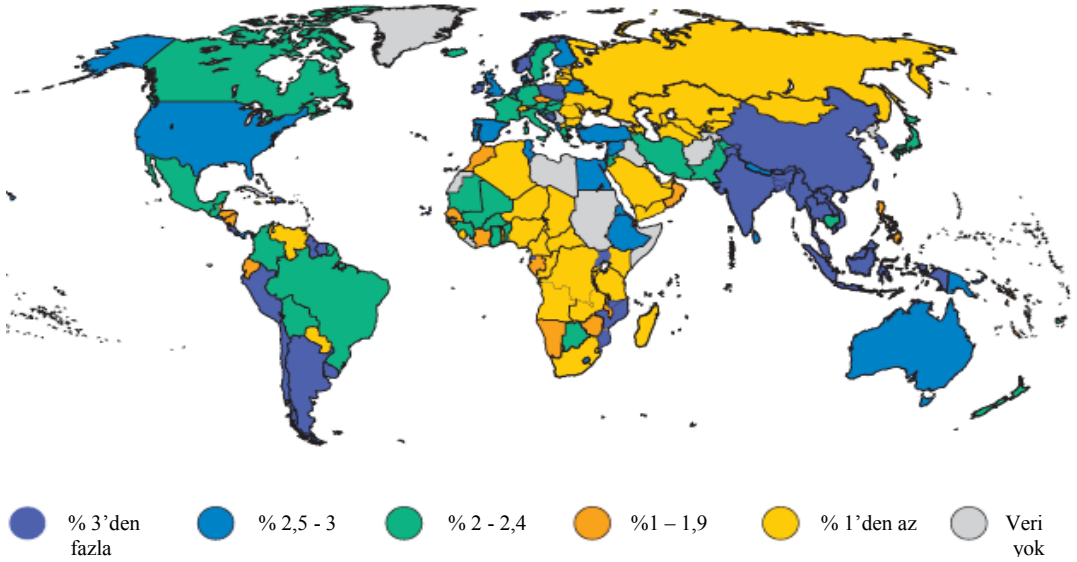

Şekil 3: Dünyada Nüfus Artış Hızı (1990-1999)

Kaynak: Soubotina, s. 19.

Şekil 4: Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Artış Oranları (1990-1999)

Kaynak: Soubotina, s. 19, 24.

Yukarıdaki iki şekilden de görüleceğiz üzere, nüfus artışının ekonomik büyümeye etkisi gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin tümünde nüfus artış oranı düşüktür ve ekonomik büyüme oranı, nüfus artış oranından yüksektir. Özellikle Afrika başta olmak üzere, gelişmekte olan ülkelerde ise, yüksek bir nüfus artışı ve bu artıştan daha düşük oranda bir ekonomik büyüme söz konusudur. Bu noktada, hızlı nüfus artışının, sermayenin kıt bir kaynak durumunda olduğu gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği söylenebilir.³³¹ Bu sebeple, gelişmekte olan ülkelere yaşam kalitesinin artırılması ve sınırlı doğal kaynak kullanımının azaltılması için nüfus artışını azaltacak politikalar benimsenmelidir.³³² Bu yapılmadığı takdirde, nüfus artışının kısa dönemde bile yol açtığı açlık ve hastalık gibi olumsuzluklara, uzun dönemde ortaya çıkacak ucuz işgücü dolayısıyla işsizlikte eklenecektir.³³³ Tüm bunların sonucu olarak, yoksullaşan aileler bu durumlarından kurtulmanın tek yolu olarak çocuklarını çalıştırmak zorunda kalmaktadırlar.

Ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi olan³³⁴ nüfus artışı, daha önce belirtildiği üzere çocukların çalıştırılma nedenlerinden biridir. Ancak, çocukların çalıştırılması, kısa dönemde aile gelirine yapacağı olumlu etki³³⁵ dışında, geleceğin ucuz işgücününün oluşturulmasıdır. Eğitim olanaklarından yararlanamayan çalıştırılan çocuklar, kalifiye olamamalarından dolayı, yetişkinliklerinde ya işsiz kalacak ya da sürekli olarak niteliksiz işlerde çalışarak, çalışan yoksul sınıfına dahil olacaklardır.

Sonuç itibari ile nüfus artışı, ailelerin yoksulluklarından kurtulabilmeleri için çocuklarını çalıştırmalarını beraberinde getirmekte; ancak kısa dönemde aile gelirini olumlu etkisi olan çocuk çalıştırılması uzun dönemde ailenin yoksulluğuna neden olmaktadır. Yaşlanan ebeveynlerin işgücü piyasalarında yer bulamamalarının yanında çocukluklarında çalışmış olan yetişkinler de örgün ve mesleki eğitim

³³¹ Bocutoğlu, Berber, Çelik, s. 374.

³³² Sarah W. Sugarman, Population Growth and Developing Countries: Limiting Population Growth Through Social Policy, Reed College, Oregon, 2002, <http://www.reed.edu/~sugarmas/populationGrowth.pdf>, (13.06.2006).

³³³ Kothare, s. 3.

³³⁴ Klasen, s. 10.

³³⁵ Galli, s. 2.

alamadıklarından çoğunlukla çok az bir ücret karşılığında iş bulabilmekte, dolayısıyla ailenin yoksulluğu artmaktadır. Bu durumdaki kişilerin de yoksulluklarından dolayı çocuklarını aynı kendi çocukluklarında olduğu gibi çalıştırmaları muhtemeldir. Böylelikle, kuşaklar arası geçiş yalnızca çocuk çalıştırılmasında değil aynı zamanda yoksullukta da görülmektedir. Nitekim, yoksulluktan kurtulabilmek için çocukların çalıştırılmalarının sonucu yine yoksul kalmaktır. Tüm bunlardan dolayı, çocukluklarında çalıştırılmış olan niteliksiz işgücü sebebiyle, üretim artışı sınırlı bir şekilde gerçekleşecek ve ekonomik büyüme azalacaktır.

Nüfus artışının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yapmasında teknik yeniliklerin ve ölçek ekonomisinin büyük önemi vardır. Teknolojik yeniliklerle sağlanan verim artışı, nüfus artışının piyasa hacmini genişletmesi ile birleşince ekonomik büyüme sağlanacaktır. Bu noktada piyasanın hacimsel genişlemesinin uzmanlığı arttıracığı ve bu sayede ulusal ölçekte çıktının artacağı kabul edilmektedir. Bununla birlikte, nüfus artışı ancak iyi planladığı sürece ve kurumsal ve siyasi değişikliklerle birlikte, gelişmekte olan ülkelere katkı sağlayabilir. Yoksulluk ve daha da kötüsü açlığın söz konusu olduğu gelişmekte olan ülkelerde, bunun nedenlerinden birinin nüfus artışı olduğu belirtilmekle birlikte, yetersiz devlet politikalarının, yoksulluk ve açlığın ortaya çıkmasında, nüfus artışından daha fazla etkisi bulunmaktadır.³³⁶

B. Eğitim

Eğitim ve çocukların çalıştırılması birbirine bağlıdır.³³⁷ Temel eğitim alınmaksızın, yüksek beceri gerektiren meslekleri edinmek oldukça güçtür. Bununla birlikte, bu tür meslekler edinebilmek için temel eğitimde geçen yıl sayısı tek başına yeterli değildir. Belki bundan daha da önemlisi alınan eğitimin kalitesidir.

---

³³⁶ Emmanuel Anoruo, Habtu Braha, "The Impact of Population Growth on Botswana's Economic Growth", *Journal of Sustainable Development in Africa*. Vol: 5, No: 2, North Carolina, 2003, s. 120-121.

³³⁷ Madhura Swaminathan, *Economic Growth and the Persistence of Child Labor: Evidence from an Indian City*, *World Development*. Vol. 26, No. 8, Great Britain, 1998, s. 1513.

Çocukların eğitim almaları yerine çalıştırılmaları, ailelere geçici bir rahatlık sağlamakla beraber, uzun dönemde niteliksizlikten dolayı aileye sağlanan katkı giderek azalacaktır.³³⁸

Daha öncede belirtildiği gibi ebeveynlerin eğitim durumları, çocukların çalıştırılmalarında önemli rol oynamaktadır. Eğitimli ebeveynlerin yüksek gelir elde ettikleri işlerde çalışabilmeleri nedeniyle çocuklarını çalıştırmaya gerek görmemektedirler. Ancak, bunun tersi söz konusu olduğunda, çocukluklarında eğitim almamış olan yetişkinlerin, çalıştıkları işlerin onlara geçimleri için yeterli gelir sağlamaması nedeniyle çocukların çalıştırılmaları gündeme gelmektedir. Bu durum ise, yetişkinlerin karşılaştıkları durumla, gelecekte çocuklarının karşılaşması sonucunu doğurmaktadır. Aile gelirine katkı sağlamak için çalıştırılan çocuklar, eğitimlerine devam edemediklerinden dolayı, uzun dönemde nitelikli işgücüne dahil olamayacaklar ve aldıkları düşük ücret dolayısıyla yoksullukla karşı karşıya kalacaklardır. Böylelikle, çocukların çalıştırılması uzun dönemde eğitimsizlik ve yoksulluğa neden olmakta ve sonuçta çocukların çalıştırılması sürmektedir.³³⁹ Bu nedenle, ebeveynlerin eğitimli olmasının, çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılmasında önemli bir etken olacağı³⁴⁰ beklenmekle birlikte, çocukların çalıştırılması gibi ebeveynlerin eğitimsizliğinin temelinde de yoksulluk yatmaktadır.

Uzun dönemli analizde, eğitimin bireyin geleceğe yaptığı bir yatırım olduğu göz önüne alınmalıdır. Bu yönüyle, diğer yatırım türlerinin olduğu gibi eğitimin de maliyeti ve getirisi söz konusudur. Bu yatırımdan beklenen getiri, daha yüksek gelir sahibi olmak, daha iyi koşullarda çalışmak ve yaşamaktır. Eğitim yatırımının maliyeti ise, **(i)** okul harcı ve eğitim malzemelerine yapılan harcamalar gibi doğrudan maliyetler ve **(ii)** işgücü piyasasında çalışmak yerine eğitim alınması nedeniyle kaybedildiği öngörülen gelirle ilgili fırsat maliyetidir. Alınan eğitim süresinin artışı ve bunun yanında eğitim kalitesi, eğitim sonrası çalışma yaşamında bu iki

---

³³⁸ A.k., s. 1526-1527.

³³⁹ Uma. S. Kambhampati, Raji Rajan, "Economic Growth: A Panacea for Child Labour?" World Development. Vol.: 34, Issue: 3, Great Britain, 2006, s. 436.

³⁴⁰ Galli, s. 6.

maliyetinde üstünde gelir elde edilmesini beraberinde getirmektedir.³⁴¹ Bu noktada, çocukların eğitilmek yerine çalıştırılmalarının temelinde uzun dönemde bertaraf edilebilecek eğitim maliyetinden ziyade yoksulluğun yattığı görülmektedir.

Eğitimin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri bulunmaktadır. Eğitim, ilk olarak işgücünün niteliğini arttırarak, hanehalkı gelirinin yükselmesini sağlamaktadır. İşçiler arasında eğitim düzeyi arttıkça alınan ücrette artmaktadır. Bu doğrudan etkinin yanı sıra hanehalkında annenin eğitimi de gelişmekte olan ülkelerde çocukların sağlığını olumlu etkileyerek, ekonomik büyümeyi dolaylı yoldan arttırmaktadır. Daha sağlıklı çocukların, diğerlerine nazaran okul yaşamlarında daha fazla başarı elde etmeleri ve sonuçta nitelikli işgücüne katılmaları olasıdır. Bunun yanı sıra eğitilmiş ebeveynlerin aile planlaması ile ilgili mantıklı karar alma eğilimleri daha yüksek olduğundan, toplumdaki geniş aileler azalacaktır. Az çocuklu aileler, her bir çocuğun eğitimi ile daha fazla ilgilenebileceklerinden, çocuğun okuldaki verimliliği de artmış ve bu sayede çocuğun gelecekte nitelikli işgücü olarak çalıştırılması mümkün olacaktır. Tüm bunlar da ekonomik büyümeyi doğrudan veya dolaylı yoldan arttırmaktadır.³⁴²

Temel eğitimden yoksun olunması, piyasalardaki ve daha karmaşık hale gelen ihracattaki değişime uyum sağlanmasını güçleştirmektedir. Küreselleşme sürecinde ülke ekonomilerinin bütünleştiği, piyasaların kuralsızlaştığı, işgücü göçünün arttığı ve teknolojik değişimlerin bunlara eşlik ettiği bir yapıda, eğitim tüm bu değişimlerden olumsuz etkilenilmesini olanaklı kılmaktadır. Dolayısıyla, eğitimsizlik, tüm bu değişiklikler karşısında kişisel gelirin azalmasına yol açacaktır. Böylelikle ekonomik büyüme de arttırılamayacaktır.³⁴³

---

³⁴¹ Biçerli, s. 232-234.

³⁴² Brian G. Dahlin, The Impact of Education on Economic Growth: Theory, Findings, and Policy Implications, Duke University, Durham, 2002, <http://www.duke.edu/~bgd3/bgd0202.pdf>, (16.06.2006), s. 4-6.

³⁴³ Don Adams, Education in Developing Asia (Vol.: 1). The University of Hong Kong, Hong Kong, 2002, s. 21-22.

Sonuç itibari ile eğitim ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Eğitim yatırımları, ekonomik büyümenin en önemli unsuru olan insanın niteliğini arttırdığından, uzun dönemde ekonomik büyümeyi de olumlu etkilemektedir.³⁴⁴ Ancak, çocukların çalıştırılmasının, gelecekte nitelikli işgücü içinde yer almalarını sağlayacak olan eğitimden yoksun bırakması, yetişkinliklerinde de düşük ücretli işlerde çalışıp yoksullukla karşı karşıya kalınmasına neden olmaktadır. Eğitimsizlik, çocukların gelecekte yüksek ücretli işlerde çalışmalarını engellemektedir.³⁴⁵ Böylelikle, çocukların çalıştırılması dolayısıyla ekonomik büyümeyi sağlayacak üretimi gerçekleştirecek nitelikli işgücünün yetişmesi engellenmektedir. Eğitim yatırımları, herkesin adil bir biçimde yararlandığı hale gelmedikçe, sadece elit bir kesime yarar sağlayacak ve ekonomik büyüme sağlanamamasının yanında sosyal kutuplaşmayı da arttıracaktır. Oysaki, eğitimle hedeflenen çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılarak, bütünleşen bir sosyal yapıda, nitelikli işgücü ile ekonomik büyümeye ulaşmaktır.³⁴⁶

C. Sağlık

Çalışanların karşılaştıkları hastalıklar içinde en çok yaygın olanı meslek hastalıklarıdır. Bu hastalıklar, yaşlarından dolayı çocukları yetişkinlere nazaran daha kötü etkilemektedir. Meslek hastalıkları çalıştırılan çocuklar arasında da oldukça yaygındır. Yaş, ruhsal gerilim, işyeri, çalışma süresi, iş yoğunluğu, işin biçimi ve beslenme alışkanlıkları çocukların meslek hastalıklarıyla karşılaşmalarına neden olan faktörler olarak sıralanmaktadır. Astım gibi solunum rahatsızlıkları da özellikle tehlikeli işlerde çalıştırılan çocuklar arasında göze çarpmaktadır.³⁴⁷

---

³⁴⁴ Babatunde, Adefabi, s. 18.

³⁴⁵ Mojibur Rahman Doftori, Education And Child Labour in Developing Countries: A Study on the Role of Non-Governmental Organisations in Bangladesh and Nepal, (Doctoral Dissertation), Department of Social Policy, University of Helsinki, Helsinki, 2004, s. 73.

³⁴⁶ Mark Gradstein, Moshe Justman, Education, Social Cohesion and Economic Growth, Discussion Paper, No: 99-16, Monaster Center for Economic Research, Ben-Gurion University of the Negev, Beer Sheva, 1999, s. 17.

³⁴⁷ M. R. Sreenath, L. Sreenath, s. 99.

Belirtildiği üzere, çocukların çalıştırılmaları, sağlıklarını olumsuz etkilediğinden, ülkelerin uzun dönem ekonomik büyüme performansları da olumsuz etkilenmektedir. Çocukların tehlikeli işlerde ve hijyenik olmayan koşullarda çalıştırılmaları, uzun dönemde sağlıklarını ve yetişkin işgücü olarak verimliliklerini olumsuz etkileyecek olan kısıtlı eğitim almaları, uzun dönemde ekonomik büyümenin sağlanamamasını beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, özellikle tehlikeli işlerde çocuk çalıştırılmasının ortadan kaldırılması ile sağlığa yapılan kamu harcamaları ve eğitim programları, sadece çocukların sağlıklarına olumlu etki etmekle kalmayacak, aynı zamanda çocukların sağlıklı hale gelmesi ve işgücü verimliliğinin artırılması yoluyla uzun dönemde ekonomik büyümeyi de sağlayacaktır.³⁴⁸

Uluslararası bir sorun olduğu geniş çapta kabul gören çocukların çalıştırılmasının, çocukların sağlıkları üzerinde olumsuz etkileri bulunduğu açıktır. Önemli olan özellikle en kötü biçimlerde çocukların çalıştırılmasının, onların gelişimlerini şiddetli bir biçimde kesintiye uğrattığının anlaşılmasıdır. Bu nedenle çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılma gerekliliği, çocukların sağlığına olan etkisinden bağımsızdır. Bir diğer ifade ile sağlık açısından olumsuz sonuçları olmasa bile çocukların çalıştırılması kabul edilebilir bir tutum değildir.³⁴⁹ 182 sayılı UÇÖ Sözleşmesinde de belirtilen çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılmasına öncelik verilmesi hedefi, ekonomik olmaktan ziyade insani bir hedeftir. Çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılmasının sağlayacağı ekonomik kazançlar, çocukların sağlığında meydana gelen gelişimle ortaya çıkmaktadır.³⁵⁰

Çalışma koşullarının, çalıştırılan çocukların bedenlerinde değişme ya da sapmalara yol açarak, çocukların normal büyüme ve gelişimlerini olumsuz yönde etkilemesi, çocukların çalıştırılmalarının ortadan kaldırılması için yeterli bir nedendir. Bununla birlikte, çocuklar ruhsal gelişimlerinde ortaya çıkan

---

³⁴⁸ Galli, s. 9.

³⁴⁹ Anaclaudia Gastal Fasa, Health Benefits of Eliminating Child Labour, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2003, s. 36, 46.

³⁵⁰ ILO, **Investing** in Every Child: An Economic Study of the Costs and Benefits of Eliminating Child Labour. International Labour Office, Geneva, 2003, s. 13.

olumsuzluklar, fiziksel olumsuzluklardan daha önemsiz değildir; ancak fiziksel gelişimde ortaya çıkan sapmaların tespiti daha kolay olduğundan, öncelikle dikkate alınmaktadır. Sonuç itibari ile küçük yaşlarda çalışma yaşamına sokulan çocuklar, gelişimlerini tam anlamıyla tamamlayamazlar. Kuşkusuz çalıştırılma, çocukların fiziki gelişimlerinin yanı sıra ruhsal gelişimleri de olumsuz etkilemekte ve geleceğin yetişkin işgücü hasar görmektedir.³⁵¹

Bu noktada, küçük yaştaki çocukların gelişiminin önemli bir rol oynadığı ve yoksulluğun olumsuz etkilediği, insani gelişiminin kuşaklar arası süren bir süreç olduğu unutulmamalıdır. Bu gelişime engel olunması, uzun dönem ekonomik büyüme üzerinde önemli rol oynamakta ve büyümeyi azaltmaktadır. Bu gelişime engel olan unsurlar arasında, küçük yaştaki çocukların yaşamları boyunca sağlık, eğitim ve gelirlerini arttıracak olan beslenme ve sağlık durumları da yer almaktadır. Sağlık ve beslenmenin yetişkin gelirin eğitim vasıtasıyla dolaylı etkisi, sağlığın yetişkin verimliliğine doğrudan etkisinden daha yüksektir. Öte yandan çocukların beslenmelerinin ve sağlıklarının gelişimi, yetişkinliklerinde de sağlıklarının, yaşam kalitelerinin ve ortalama yaşam beklentilerinin artmasını sağlar. Küçük yaşlardaki çocukların sağlıklarının iyi olması, uzun dönemde sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Her bakımdan sağlıklı olunması, ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.³⁵² Böylelikle çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılmasıyla ekonomik büyümeye ulaşılması mümkün olmakta ekonomik büyüme sağlanması da çocukların çalıştırılma oranlarını düşürmektedir. Aile gelirindeki artış ve sağlıklı olma durumunu da içeren yaşam standartlarının yükselişinin çocuklara atfedilen ekonomik değeri azaltması sayesinde çocukların çalıştırılması da ortadan kalkmış olacaktır. Bir diğer ifade ile ulaşılan ekonomik büyüme, çocukların çalıştırılmasını ortadan kaldıracak en önemli faktördür.³⁵³ Çocukların çalıştırılmalarının ortadan kaldırılmasının uzun dönemde ekonomik

---

³⁵¹ Duyar, Özener, s. 189-194.

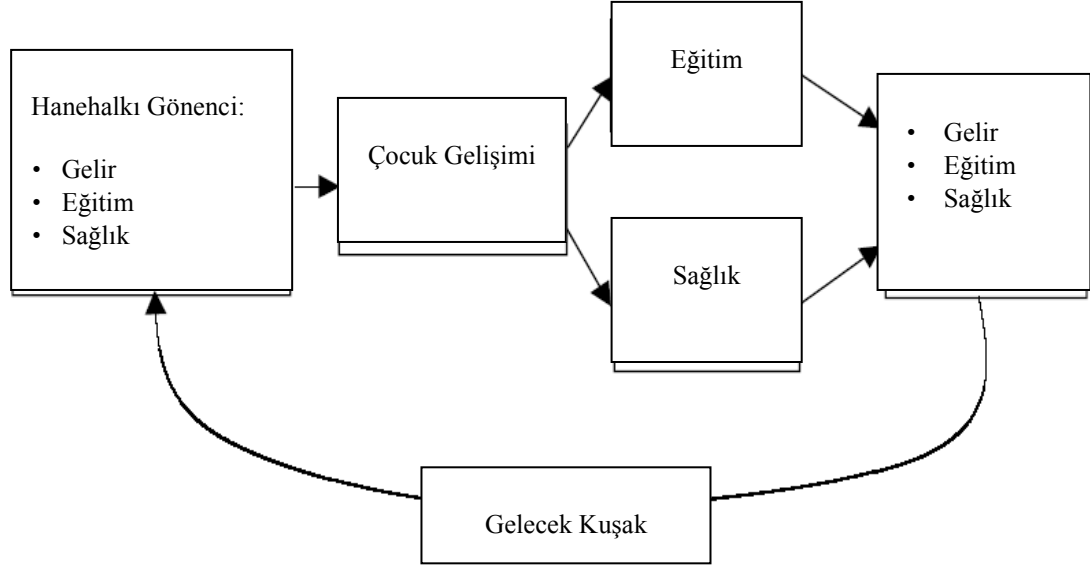
³⁵² David Mayer, The Intergenerational Impact of Health on Economic Growth, Health Research to Achieve the Millennium Development Goals Forum, No: 8, Mexico City, 16-20 November 2004, Global Forum for Health Research, Geneva, 2004, s. 9.

³⁵³ Nardos Kebraab Tesfay, Child Labour and Economic Growth, (A Thesis of Master of Arts), University of Saskatchewan, Department of Economics, Saskatoon, 2003, s. 35.

büyüme arttırması ve sağlanan ekonomik büyümenin de çocukların çalıştırılma oranlarını azaltması iki değişken arasındaki karşılıklı ilişkiyi göstermektedir. Bu ilişki aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

Şekil 5: Kuşaklar Arası Gelişim ve Gelir İlişkisi

Kaynak: Mayer, s. 3.

Yukarıdaki şekilde açıklandığı üzere, çocukların gelişimleri için yapılacak harcamalar, uzun dönemde onların sağlıklı ve eğitilmiş birer yetişkin olmalarını sağlayacağından, aile gelirlerinde artış görülecektir. Sağlıklı yetişkinlerin üretkenlikleri sayesinde, gelecek kuşağa bir öncekinden daha fazla kaynak aktarılabilmesi de ekonomik büyüme gerçekleştirecektir. Bu sayede sağlığa yapılan yatırım uzun dönemde kazanç olarak geri dönmekte ve bir sonraki kuşak için daha fazla yatırım yapılması imkanı doğurmaktadır.³⁵⁴

D. İstihdam

Üretim sürecinde enformel sektörün 1980'lerde başlayan büyüme eğiliminin günümüze değin devam etmesi ve küresel ölçekte tarım dışı aktif işgücünün tahmini olarak dörtte birinin geçimini enformel nitelikteki işlerden sağlar duruma gelmiş

³⁵⁴ Mayer, s. 3.

olması günümüzde istihdamın yapısını göstermektedir. Enformel ekonomik faaliyetlerin yoksulların geçinmek için yöneldikleri geleneksel işlere indirgenemeyeceğinden dolayı, formel ve enformel ekonomi bir karşıtlık içinde değil, tam tersine bir eklemlenme ve bağımlılık ilişkisi içinde değerlendirilmekte ve enformel ekonomi kapitalist üretim ilişkilerinin özgül bir formu olarak tanımlanmaktadır. Kısacası, enformel ekonomi az gelişmişlikten kaynaklanan geçici bir bozukluk ve bir sapma değil, kapitalizminin yeniden yapılanmasının doğurduğu özgül bir üretim ilişkileri biçimidir. Bu nedenle, formel ekonomiyle enformel ekonomiyi birbiriyle karşıtlık içinde değil, birbirini tamamlayarak ve besleyerek paralel gelişim seyri izleyen bir bütünlük çerçevesinde değerlendirilmektedir. Enformel ekonomi içinde sadece geleneksel sayılabilecek pazarcılık, seyyar satıcılık vb. faaliyet alanlarında değil, aynı zamanda iç pazara ve ihracata dönük üretimde bulunan tekstil ve konfeksiyon gibi sektörler de çalışanları da içermektedir.³⁵⁵

Ulus devletlerin doğrudan yabancı yatırımları çekmek amacıyla başvurdukları finansal serbestleşme, kuralsızlaştırma ve serbest bölgelerdeki uygulamaları, kendi ekonomilerinin ve giderek işgücü piyasalarının enformelleşme süreci içine girmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu sürecin sonucu, enformel ekonominin genişlemesi değil, enformelleşme yönünde formel/enformel ayrımının ortadan kalkmasıdır. Bu nedenle, formel ve enformel arasındaki ayrım istihdam biçimlerinin tartışılması için yararlı olsa bile, bu tartışma esasen yapay hale gelmektedir.³⁵⁶

Yapısal uyum programlarını uygulamaya koyan hükümetlerin ve kurumların enformel ekonomiye karşı tutumları da değişmiştir. Başlangıçta enformel sektörün genişlemesini sınırlandırma isteği, yerini belirli bir hoşgörüyeye, hatta destekleme isteğine bırakmıştır. Küresel olarak yoksullukla mücadele etmek ve enformel sektördeki ekonomik koşulları ve çalışma koşullarını formel sektöre yakınlaştırmak için enformel sektörde verimlilik ve gelirleri artırma gereği üzerinde düşünce birliği sağlanmış görünmektedir. Buna göre, gelişmekte olan ülkelerde enformel ekonomi

---

³⁵⁵ Cem Özatalay, "Elmanın Öteki Yarısı: Enformel Sektör İşçileri", Tes-İş Dergisi. Sa.: 2006-2, Tes-İş, Ankara, 2006, s. 59.

³⁵⁶ T. Erdut, Enformelleşme, s. 32.

büyümeye en az iki yolla doğrudan katkı yapacaktır. Birincisi, enformel çalışanların üretimleri ve düşük ücret düzeyleri önemli ihraç endüstrilerinin gelişmesine katkıda bulunacaktır. İkincisi, enformel işletmelerin üretimi ekonomik büyümeye katkı yapacaktır. Enformel ekonomi, dolaylı olarak, formel ekonomide istihdam edilenleri de kapsayacak biçimde, işgücünün toplumsal yeniden üretiminde yaşamsal bir işlev üstlenmektedir. Enformel işletmelerin ve çalışanların çok düşük gelir payları mal ve hizmet fiyatlarını düşürecektir. Böylece, enformel ekonomi hem toplumsal yeniden üretim maliyetini azaltarak çalışan yoksulların yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan, hem de formel ekonomideki mal ve hizmetlerin maliyetini azaltan bir rol oynayacaktır. Böylelikle, işgücü piyasasında enformelleşmenin, yeni liberal politikalar ve küreselleşmeyle birlikte ulusal ve uluslararası düzeyde gelirin yeniden dağıtım sürecinin bir parçası olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir.³⁵⁷

Bununla birlikte, enformel ekonominin yaygınlaşması, bir işverene bağlı olarak tam süreli çalışılan ve yasal güvencelerden yararlanan standart istihdam ilişkisinin ortadan kalkmasına ve standart istihdam ilişkisine göre çok daha yüksek düzeyde güvencesizlik, belirsizlik, değişkenlik, korunmadan yoksunluk, ekonomik ve sosyal kırılganlık, kötü çalışma koşulları, bedensel ve ruhsal sağlığa yönelik yüksek riskler içermesi nedeniyle eğreti istihdam olarak tanımlanan kısmi süreli çalışma, geçici çalışma, belirli süreli çalışma, mevsimlik çalışma ve kendi hesabına çalışma gibi yeni istihdam biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eğretilik, sadece standart dışı değil, standart istihdam biçimlerinde de ortaya çıkabilmektedir. Özellikle iş güvencesi hükümlerinin çoğu ülkede ancak belirli sayının üzerinde işçi çalıştıran işletmeleri kapsamaması ve bu nedenle küçük işletmelerde çalışanların bu yasal güvenceden yoksun kalması ve haksız işten çıkarmalara karşı korunamaması bunun tipik örneğidir.³⁵⁸

Enformel ekonomi ve eğreti istihdam biçimlerinin ortaya çıkış gerekçeleri sermaye ve emek açısından kuşkusuz farklılık taşımaktadır. Küresel ekonominin

---

³⁵⁷ A.k., s. 32-33.

³⁵⁸ Temiz, Eğreti, s. 55-57, 59.

yoğun rekabet ortamı, işletmeleri üretim sürecinde ve iş organizasyonunda esnek olmaya yönlendirmiştir. Esnek üretim ise, güvenceli ve iyi işler kavramıyla çelişen çok daha yüksek bir işgücü piyasası esnekliğini de gerekli kılmıştır. Çünkü işgücü piyasası esnekliğinin ekonomik büyümeyi, ekonomik büyümenin de daha fazla işin ortaya çıkmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Eğreti istihdamın emek açısından en önemli gerekçesi kuşkusuz yoksulluktur. Yoksulluk ve eğreti istihdam esasen birbirini etkileyen ve birbirini yönlendiren iki olgudur. Dolayısıyla, eğreti istihdam yoksulluk nedeniyle ortaya çıkabildiği gibi, yoksulluk da eğreti istihdam nedeniyle gerçekleşebilmektedir. Yoksulluğun küresel ölçekte sürekli artışı eğreti istihdam koşullarının yaygınlaşmasında etkili olmaktadır. Yoksulluk, bireylerin formel işgücü piyasasına katılımlarını engelleyen bir unsurdur. Çünkü, yoksulların eğitim, sağlık ve diğer hizmetlerden yararlanma olanaklarının sınırlı olması ya da hiç olmaması, onları enformel sektörlere yönlendirmektedir. Enformel sektörde yaratılan istihdam olanaklarının sınırlı olması bu kesim için sadece istihdamda değil yaşamın her alanında artan eğretiliğe neden olmaktadır.³⁵⁹

Hanehalkının yoksullaşması, aile üyelerinin ikinci bir işe yönelmelerine ve daha uzun süre çalışmalarına neden olmaktadır. Bu durumda çalışma süreleri daha uzun ve daha yorucu olmaya, işler artan oranda düşük ücretli ve eğreti hale dönüşmektedir. Böyle bir yapıda çocukların çalıştırılması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu bağlamda, günümüzde enformel ekonomi hızla artarken, birçok ailenin ana geçim kaynağı haline dönüştüğü gözlenmektedir.³⁶⁰

Ailenin gelir durumu çocukların çalıştırılmasındaki en önemli nedenlerden biridir. Bu nedenle, çocukların çalıştırılma oranı artışıyla kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla oranı arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla oranı ile birçok değişkenin ilişkisi bulunmakla birlikte burada asıl önemli olan gelir ile çocukların çalıştırılması arasındaki ilişkidir. Bu noktada mali güçlükler yaşayan hane halklarının normalde gelecekte elde edilecek olan geliri

---

³⁵⁹ A.k., s. 63, 66.

³⁶⁰ A.k., s. 72.

çocuklarını çalıştırmak yoluyla daha önceden elde ederek, bu güçlükleri aşmaya çalışmaları olasıdır.³⁶¹

Ancak, çocukların giderek enformelleşen işgücü piyasalarında çok daha rahat çalıştırılabilmeleri, uzun dönem ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında büyük önemi olan eğitimlerine engel olmaktadır. Çocukların eğitimden alıkonularak çalıştırıldığı ülkelerde yoksulluğun bir kuşaktan diğerine geçtiği bir kısır döngü oluşmaktadır. Oysaki çocukların çalıştırılmasının engellenmesi, eğitim kalitesinin artışı ile yeni bir döngü oluşturacak, gelir ve ekonomik büyüme arttırılarak kalkınma sağlanacaktır. Bu noktada, çocukların işgücü piyasasının dışına çıkarılmalarıyla daha fazla eğitim almaları ve daha az sağlık sorunu ile karşılaşmaları sağlanacağından, uzun dönemde yetişkin işçilerin verimliliğinin ve ekonomik büyümenin artması olasıdır.³⁶²

E. Gelir Dağılımı

Uzun dönemde, çocukların çalıştırılmasının gelir dağılımı üzerindeki etkisi kısa dönemde ortaya çıkan etkiden daha farklıdır. Çocukların çalıştırılması ile eğitimsizlik ve yüksek doğurganlık oranının birbirlerini karşılıklı olarak beslediği uzun dönemde, çocukların çalıştırılması kendileri ve ailelerinin gelirini olumsuz yönde etkileyecektir. Aynı zamanda, eğitilmiş işgücü sunumu nitelikli işgücüne ödenen ücret oranını da yüksek tutmaktadır. Bu nedenle, uzun dönemde çocukların çalıştırılmasının gelir eşitsizliğini arttırdığı veya en azından sürdürdüğünde şüphe bulunmamaktadır. Gelir eşitsizliği uzun dönem ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğinden ülkenin sosyal gelişimini de engellemektedir.³⁶³

Çocukların çalıştırılmasının sona erdirilmesi, işgücü piyasasından dışlanan yetişkinlerin tekrar üretime katılımlarını sağlayacağından üretim ve dolayısıyla

---

³⁶¹ OECD, Combating **Child** Labour: A Review of Policies. Organisation for Economic Co-Operation and Development, Paris, 2003, s. 45.

³⁶² Anker, Economics, s. 263.

³⁶³ Galli, s. 9.

ekonomik büyüme artacak, gelir dağılımı ise daha adil bir düzeye ulaşacaktır. Çocukların çalıştırılmasının önlenmesi ile eğitime yönlendirilmelerinin uzun dönemde nitelikli işgücü miktarını arttırması ekonomik büyümeyi sağlayacağı gibi çocukların çalıştırılması nedeniyle işgücü piyasasından dışlanan işgücünün tekrar piyasaya dönmeleri sayesinde yoksulluk da azalacaktır.³⁶⁴

---

³⁶⁴ Anker, Economics, s. 263.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUKLARIN ÇALIŞTIRILMASI İLE MÜCADELE EDİLMESİ

Çocukların çalıştırılması ile mücadele edilmesine ilişkin çeşitli yaklaşımlar benimsenmiştir. Sonuçları bakımından birbirine benzeyen, ancak içerik olarak farklılıklar taşıyan bu yaklaşımlardan evrimsel, ortadan kaldırma ile koruma ve önleme yaklaşımları açıklanmalıdır. Çocukların çalıştırılmalarının gerekçesini piyasanın zorlamasına dayandıran evrimsel görüşe göre, önlenme gerekçelerinin ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Uluslararası finans kurumları, yardım kuruluşları ve batı ülkeleri tarafından benimsenen ortadan kaldırma yaklaşımına göre, çocukların çalıştırılması nedenlerine bakılmaksızın önlenmelidir. Koruma ve önleme yaklaşımında ise, çalıştırılan çocuklara rehabilitasyon sağlanarak kademe kademe çalışma hayatından çekilmelerini, çocukların iş yaşamına sokulmalarının engellenmesini ve çocuk çalıştırılmasının en kötü biçimlerinin acilen ortadan kaldırılmasını salık verilmektedir.³⁶⁵

Çalıştırılan çocukların küçük yaşta olması, iş süresinin uzun, ödenen ücretlerin düşük ve dayanma güçlerini aşacak ağır koşullara bağlı tutulduklarından çoğunun istismara açık bir biçimde çalıştırılması, ayrıca yeterli beslenme, barınma, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yoksun olmaları, işgücü piyasasından çekilmelerini sağlayacak politikalar belirlenmesini, önlemler alınmasını ve yasalar çıkarılmasını gerekli kılmaktadır.³⁶⁶ Bu anlamda, çalıştırılan çocukların korunması ve çalıştırılmalarının ortadan kaldırılması için hem ulusal, hem de uluslararası düzeyde standartlar oluşturulmuş ve çeşitli projeler başlatılmıştır.³⁶⁷

---

³⁶⁵ Shaukat Ali, "Child Labour: An Economic Issue", NIPA Journal. Vol.: 7, No: 1, National Institute of Public Administration, Karachi, 2002, s. 77.

³⁶⁶ Sapanca, Çocuk, s. 23.

³⁶⁷ Sheena Crawford, The Worst Forms of Child Labour a Guide to Understanding and Using the New Convention, Department for International Development, London, 2000, <http://www.dfid.gov.uk/pubs/files/sdd-childlab.pdf>, (23.06.2006), s. 4.

I. ULUSAL DÜZEYDE

A. Devlet Müdahalesi

Çocukların çalışma yaşamında yer almasının, ekonomik ve sosyal yönden olduğu kadar, sağlık ve ahlak açısından sakıncalar doğurması, çocukluk dönemlerini çalışma yaşamı dışında geçirmelerinin hedeflenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak açıklanan ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel gerekçelerin bu hedefe ulaşılmasını engellemesi, bu alana devlet müdahalesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu anlamda, devlet küçük yaştaki çocukların çalıştırılmaması ve çalıştırılanların da çalışma yaşamından uzaklaştırılarak korunması için işgücü piyasasında çeşitli düzenlemeler yapmaktadır.³⁶⁸ Bu anlamda, devlet çerçevesini çizdiği sistem içinde, çalışma ilişkilerinin tarafları açısından uyulması zorunlu standartlar da belirlemektedir. Çalışmaya kabulde en az yaşın belirlenmesi, bu yaşın üstünde ancak 18 yaşın altında olan çocukların yeraltı ve su altı gibi tehlikeli işlerde ve gece çalıştırılmalarının yasaklanması, bu yasaklara uyulmaması sonucunda para cezaları verilmesi gibi düzenlemeler bu noktada örnek olarak verilebilir.³⁶⁹

Çalışmaya kabulde en az yaşın belirlenmesi gibi düzenlemeler de esasında çocukların çalıştırılmasının işgücü piyasasını olumsuz etkilemesi nedeniyle yetişkin işgücünün de korunması da amaçlanmaktadır. Çünkü çocukların çalıştırılması işgücü sunumunu arttırarak ücretleri düşürdüğünden, yetişkin işsizliğini arttırmaktadır. Bu nedenle, çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılmasına yönelik düzenlemeler, yetişkin işçilerin çalışma koşullarını iyileştirerek bu etkiyi tersine çevirmektedir.³⁷⁰

Fiziksel ve ruhsal açıdan gelişim süreci içinde bulunan çocukların yetişkinlere göre her yönden güçsüz olmaları ve bu süreci en iyi şekilde tamamlamalarının ne kadar iyi korunduklarına bağlıdır. Bir başka deyişle, özel bir koruma sağlanmalıdır.

³⁶⁸ Ercan Güven, Ufuk Aydın, Bireysel İş Hukuku. Nisan Kitabevi, Eskişehir, 2004, s. 215.

³⁶⁹ Ahmet Makal, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri. İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 97-99.

³⁷⁰ Anker, Child, 31-32.

Bu bağlamda, çalışma yaşamına ilişkin çeşitli koruyucu hükümler konulmasıyla, ulusal düzeydeki ilk sosyal politika düzenlemeleri arasında çocukların korunmasına yönelik olanlar da yer almıştır.³⁷¹

Çocukların korunmasının en temel biçimi, yasal düzenlemelerin yapılmasıdır. Bu düzenlemeler esasen çalıştırılmalarına yasak getirilmesi ile somutlaşmaktadır.³⁷²

Çalıştırılan çocukların korunmasına yönelik, ulusal düzeydeki ilk sosyal politika önlemi, İngiltere’de 1788 yılında çıkarılan ve baca temizleme işlerinde çalıştırılan çocukların çalışma şartlarının düzeltilmesi ile ilgili Baca Temizleme Yasası’dır. Yasa, çocukların çalıştırılmasına ilişkin ilk devlet müdahalesi olarak kabul edilmektedir.³⁷³ Bu yasaı 1802 tarihinde Robert Owen’ın³⁷⁴ çabaları sayesinde çıkarılan Çırakların Bedensel ve Moral Sağlıkları Hakkında Yasa izlemiştir. Yalnızca dokuma ve iplik sanayini kapsamakla birlikte, çalıştırılan çocukların korunmasına ilişkin önemli bir adım olan bu yasayla, çırakların günlük çalışma süresi 12 saat ile sınırlandırılmış, gece çalıştırılmaları yasaklanmış, kız ve erkek çocuklar için ayrı yatakhaneler yapılması hükme bağlanmış, çocukların okula devamlarının sağlanması ve yılda bir kat elbise verilmesi öngörülmüştür. 1819 yılında yürürlüğe konulan bir yasayla en az çalışma yaşı 12 olarak belirlenmiş, 1918’e gelindiğinde 14’e çıkarılmıştır.³⁷⁵

---

³⁷¹ Yorulmaz, s. 38.; Öner Eyrenci, “Türk İş Hukukunda Çocuk ve Genç İşçilerin Korunması ve Sendikaların Rolü”, Sendikalar ve Çalışan Çocuklar Semineri. Türk-İş Çalışan Çocuklar Bürosu, Adapazarı, 22 Aralık 1993, s. 36.

³⁷² Yorulmaz, s. 119.

³⁷³ Nur Serter, Devlet Görevlerindeki Gelişmelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet. İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 3856, İstanbul, 1994, s. 16.

³⁷⁴ Robert Owen, endüstrileşmenin İngiltere’de yarattığı olumsuz çalışma koşullarına karşı değişik düşünceleri olan ve bunları kendi işletmesinde uygulayan bir sanayicidir. Uyguladığı insancıl koşulların işletmesinde daha verimli sonuçlar vermesi üzerine, bu görüşleri dile getiren birçok deneme yazmıştır. Owen, devletin çalışma yaşamına müdahale etmesi gerektiğini ve emeği güçlendirecek önlemlerin devleti de güçlendireceğini savunmaktadır. Kendi işletmesinde uyguladığı önlemlerde ilk olarak çocuklara yöneldiği gibi ilk çabaları da çalıştırılan çocukların korunması yönünde olmuştur. Bilgi için bkz.: Koray, s. 30.

³⁷⁵ Alpaslan Işıklı, “Sosyal Politika Açısından Çocuk İşgücünün Korunması Sorunu”, Sendikalar ve Çalışan Çocuklar Semineri. Türk-İş Çalışan Çocuklar Bürosu, Adapazarı, 22 Aralık 1993, s. 26-28.

Bu düzenlemeleri Almanya’da çalışma yaşamındaki çocukların korunmasına yönelik olarak çıkarılan yasalar izlemiştir. İşletmelerde ve maden ocaklarında çalıştırılan çok sayıda çocuğun sağlıklarını önemli ölçüde yitirmeleri, çocukları korumaya yönelik kamu müdahalesini zorunlu kılmıştır. Nitekim, 1839 yılında Fabrikalarda Genç İşçi Çalıştırılmasına İlişkin Yasa ile fabrika ve maden ocaklarında en az çalışma yaşı 9 ve 9-16 yaş arasındaki çocukların günlük çalışma süreleri 10 saat olarak belirlenmiştir. Ayrıca, çocuklara günde 1 saat ara dinlenmesi, eğitim görenlerin günde 5 saati okulda geçirmelerinin sağlanması ve pazar günleri ile gece çalışmalarının da yasaklanması öngörülmüştür. Söz konusu yasa 1853 yılında değişikliğe uğrayarak, en az çalışma yaşı 12 ve 12-14 yaş arasındaki çocukların günlük çalışma süreleri de 6 saat olarak belirlenmiştir. Almanya’daki bir diğer yasa, 1891 tarihinde kabul edilen Çocukları Koruma Yasası’dır. Yasa, en az çalışma yaşını 14 olarak belirlerken, 16 yaşından küçük çocukların gece çalıştırılmalarını yasaklamıştır.³⁷⁶

Fransa’da ise sosyal politikaya ilişkin düzenlemelerin başında 1841 tarihinde çıkarılan Fabrika, İmalathane ve Atölyelerde Çalışan Çocukların Çalışma Düzenine İlişkin Yasa gelmektedir. Bu yasayla en az çalışma yaşı genel olarak 8, tehlikeli işler için 16 olarak belirlenmiş ve 8-12 yaş arasındaki çocukların günlük çalışma süreleri günde 8 saatle sınırlandırılmıştır. 1874 yılında çıkarılan bir başka yasa ile en az çalışma yaşı 12’ye çıkarılmış ve günlük çalışma süresi de 12 saat olarak belirlenmiştir. Bu yasayı, en az çalışma yaşını 13’e çıkaran ve günlük çalışma süresini de 10 saate indiren 1892 tarihinde çıkarılan bir başka yasa izlemiştir.³⁷⁷

Ülkemiz açısından bakıldığında ise, 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Yasası ve 1936 tarihli İş Yasası’nda çocukların iş güvenliğine ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Umumi Hıfzısıhha Yasası, en az çalışma yaşını 12 olarak belirlemiş, 12-16 yaş arasındaki çocukların çalışma süresi günde en fazla 8 saatle sınırlamış ve bu yaş arasındaki çocukların saat 20.00’den sonra çalışmalarını yasaklamıştır. 1936

---

³⁷⁶ Çöpoğlu, s. 70-71.

³⁷⁷ Işıklı, s. 29.

yılındaki İş Yasası ise, en az çalışma yaşını genel olarak 15, çocukların sağlıklarına ve eğitimlerine engel olmayan hafif işlerde ise 13 olarak belirlemiştir. İş Yasası çalışma süresi ile ilgili olarak Umumi Hıfzısıhha Yasası'ndaki hükmü korumuş ve tehlikeli işlerde en az çalışma yaşını da 18 olarak belirlemiştir.³⁷⁸

Görüldüğü gibi ulusal düzeyde çocukların korunması, devletlerin çıkardığı yasalarla sağlanmıştır. Ancak, tarih çocukların çalıştırılması ile mücadelede, ulusal düzeyde bir plana bağlanmayan hiçbir faaliyetin başarı kazanamadığını göstermiştir. Ulusal düzeyde bir planın hazırlanması ve kapsamındaki faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ise, devletin temel sorumluluğudur. Bu bakımdan, çocukların çalıştırılmasıyla mücadelede devletin son derece önemli bir rolü bulunmaktadır. Ancak, devletin rolü özellikle günümüzde sadece yasama ile sınırlı olmamalıdır. Ulusal düzeyde çocukların çalıştırılmasının önlenmesinde, devletin bu konuda uluslararası düzenlemeler ışığında yasal mevzuatın oluşturmasının yanı sıra bir faaliyet planına gereksinim duyulmaktadır. Bu kapsamda, çocukların çalıştırılmasına karşı yasalar çıkarılması ve bu yasaların uygulanması için gerekli mekanizmaların oluşturulması, işgücü piyasasının diğer aktörlerinin de konuya ilgisinin çekilmesi ve önceliklerin belirlenmesi için ulusal çocuk çalıştırılması politikası geliştirilmesi ve yoksul ailelere hem mali kaynak sağlanması hem de çocuklarının eğitilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Çocukların çalıştırılmasının önlenmesine ilişkin ulusal düzeyde gerçekleştirilen faaliyetlerin ancak bu hususları kapsamaması halinde başarılı olacağı söylenebilir.³⁷⁹

Ayrıca, ekonomik gerekçelerin ağır bastığı bu sorunla mücadele edilmesi için geliştirilen politikalarda ailelerin gelir düzeylerinin göz önünde tutulması ve yaşadıkları mali güçlükleri giderecek düzenlemeler de yer almalıdır. Bu bakımdan, ailelerin iş bulmalarını ve dolayısıyla gelirlerini arttırmalarını sağlayacak istihdam

---

³⁷⁸ Mine Mangır, Ankara'da Çıraklık Eğitim Merkezine Devam Eden Öğrencilerin Çalışma Nedenleri ve Bunları Etkileyen Bazı Faktörler Üzerine Bir Araştırma. An.Ü, Ziraat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 1261, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1992, s. 12-14.

³⁷⁹ Ömür Oy, Dünyada ve Türkiye'de Çocuk İstihdamı ve Çocuk İşçiliğinin İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Önemi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 2001, s. 104, 126-127.

politikalarının çocukların çalıştırılmasını önleyebileceği söylenebilir.³⁸⁰ Nitekim, çocukların çalıştırılmasının temel nedenlerini ortadan kaldıracak politikaların üretilmediği, ekonomik ve sosyal yaşam düzeyinin yükseltilmesine yönelik önlemlerin alınmadığı hallerde, yasal çerçevenin görece iyi olması veya daha da iyileştirilmesi somut bir karşılık bulmamaktadır. Yoksulluk, göç, işsizlik gibi çocukların çalıştırılmalarını zorunlu kılan koşulların ortadan kaldırılmasına yönelik kapsamlı bir değişikliği gerçekleştirmeyen düzenlemeler bu sorunu tamamen ortadan kaldıramayacaktır.³⁸¹

B. Sosyal Taraflar

Ulus devletin ekonomik, sosyal ve siyasal alandaki rolünün gerilemesinin bir sonucu olarak, diğer sosyal politika alanlarında olduğu gibi, çocukların korunması sorunu da kamu ve özel sektör arasında yeni bir rol paylaşımına neden olmuştur. Bu yaklaşımda kamunun yasama erkini özel sektörle paylaşılması söz konusudur. Bu da işletmelerin sosyal sorumluluğu olarak ifade edilmektedir. Bu kavram, bir işletmenin faaliyette bulunduğu alanda sosyal bir rol üstlenmesini ifade etmektedir. Doğal çevreyi koruma, müşterilerine kaliteli ve güvenli ürünler sunma, çalışanların temel hak ve özgürlüklerine saygı gösterme, faaliyetlerine ilişkin doğru bilgi sunma ve toplumun gönenç düzeyine katkıda bulunacak eğitim, sağlık ve sanat etkinliklerini destekleme sosyal sorumluluk kapsamında değerlendirilmektedir.³⁸²

İşletmelerin sosyal sorumluluğu kapsamında, üç gelişime yer verilmektedir:³⁸³ Bunlardan ilki işletmelerin yürütme ilkeleridir. Yürütme (davranış) ilkeleri işletmelerin izlemeyi üstlendikleri ilkeleri ya da politikaları gösteren belgelerdir. Bu ilkeler piyasadaki faaliyetleri sırasında tüketiciler, ticari ortaklar ya da diğer ilgili taraflara işletme tarafından reklam, bilanço ya da yıllık raporlarında yer alan bir bilginin sağlanmasını konu edinmektedir. Gönüllü nitelik taşıyan bu ilkeler yasal

---

³⁸⁰ Grimsrud, Child, s. 29.

³⁸¹ Altıntaş, s. 242.

³⁸² Sapancalı, Çocuk, s. 26.

³⁸³ A.k., s. 26-29.

düzenlemede olduğu gibi, uyma zorunluluğu bulunmaksızın piyasanın beklentilerine yanıt vermek için hazırlanmış ve kamuoyuna açıklanmış olduklarından doğal olarak hukuksal bir anlam taşımaktadır. Yürütme ilkelerinin çoğu uygulamayı belirlemeksizin genel nitelikteki ahlaki kurallardır. Yürütme ilkeleri, işletmelerin ve ortaklarının gerektiğinde üçüncü tarafların (işletme üst kuruluşlarının, sendikaların ve/veya sivil toplum kuruluşlarının) denetiminde, kabul etmeyi üstlendiği yürütme kurallarını göstermektedir. Bu bağlamda yürütme ilkelerinin büyük bir bölümünün çalışmaya ilişkin olduğu söylenebilir. Bunlar arasında zorla çalıştırma, sendikal haklar, iş sağlığı ve güvenliği gibi konuların yanı sıra çocukların çalıştırılması ile ilgili ilkeler de bulunmaktadır.³⁸⁴

Bir diğer gelişme, işletmelerin çalışma ilişkilerine ilişkin sosyal sorumluluklarını yerine getirmelerinde kılavuzluk etmesi amacıyla geliştirilen Sosyal Sorumluluk 8000 Standardı (SA 8000)'dir. SA 8000, yönetim sistemi ile yürütme ilkelerinin bileşimi bir standarttır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ve ilgili UÇÖ sözleşmeleri temel alınarak oluşturulan SA 8000'in amacı, çalışma ilişkileri bağlamında mal ve hizmet üretiminin ahlaki boyutunu güvence altına almaktır. SA 8000 temel olarak, çocukların çalıştırılması, zorla çalıştırma, iş sağlığı ve güvenliği, sendikal haklar, ayrımcılık, disiplin uygulamaları, çalışma saatleri, ücret gibi konuları kapsamaktadır. Çalıştırılan çocukların çıkarlarının en iyi biçimde korunmasına ilişkin getirilen yükümlülükler, yerel yasaların çalışma veya zorunlu eğitim için daha yüksek bir yaş sınırı koymaması durumunda, en az çalışma yaşının 15 olarak kabul edilmesi; çalıştırılan çocukların durumlarının iyileştirilmesi için gerekli politikaların ve usullerin oluşturulması ve çocuklara eğitim desteğinin sağlanmasının taahhüt edilmesi; ayrıca, çocukları işyeri içinde veya dışında tehlikeli, güvenli olmayan veya sağlıksız koşullara maruz bırakmamayı güvence altına almayı kapsamaktadır.³⁸⁵

---

³⁸⁴ Erdut, Küreselleşme, s. 140-143.

³⁸⁵ Sapancalı, Çocuk, s. 27-28.

Çocukların çalıştırılmasını önlemeye yönelik olarak işletmelerin sosyal sorumluluğu çerçevesinde son dönemlerde kullanılan bir diğer yöntem de sosyal etikettir.³⁸⁶ Etiket genel olarak, tüketicinin satın alacağı ürün ya da hizmetlerin kalitesi, cinsi, fiyatı ve üretim yeri gibi ayırıcı özellikleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmasına ve piyasadaki benzer ürün ya da hizmetlerle karşılaştırma yapabilmesini yardımcı olarak tüketiciyi aydınlatan bir araçtır.³⁸⁷ Tüketicilere satın aldıkları ürün ya da hizmetin adil çalışma koşullarında üretildiğine dair güvence verilmesi amacıyla üretimin sosyal koşulları hakkında bilgilendirilmelerini sağlayan etikete ise, sosyal etiket denir.³⁸⁸

Sosyal etiketler tüketicilere üretimin sosyal koşulları hakkında bilgi vermek, satın aldıkları ürünün dürüst, adil ve meşru çalışma koşulları altında üretildiğine inandırmak için tasarlanmıştır. Bu etiketler, üreticilere bu koşulları oluşturma konusunda baskı yapmayı amaçlar. Sosyal etiketleme faaliyetleri kapsamında öncelikli olarak çocukların çalıştırılmasıyla ilgilenmiş, ya çocukların üretim sürecinden tamamen çıkartılması ya da çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi suretiyle tüketicilerden başlayarak pazarlama zincirine kadar üretim biçimini etkilemeye ve çalıştırılan çocukların çalışma ve yaşam koşulları iyileştirilmeye çalışılmıştır. Sosyal etiketleme girişimlerinin diğer amacı, etiketleme girişimlerinin oluşturulan yerel projelerle kendi kendilerini finanse ederek doğrudan çocuk çalışanların, onların ailelerinin ve toplumun geliştirilmesine katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda, bazı sosyal etiketleme girişimleri üretimde tamamen çocuk emeğini ortadan kaldırmayı hedeflerken, bazıları çalışan çocukların çalışma koşullarını iyileştirmeyi hedeflemekte, bu aynı zamanda diğer yetişkin çalışanların da çalışma koşullarını etkilemektedir.³⁸⁹

---

³⁸⁶ A.k., s. 28.

³⁸⁷ Mehmet Altınkaya, “Sözleşmenin Kuruluşundan Önce Tüketicinin Korunması”, GÜ, Hukuk Fakültesi Dergisi. C.: VIII, Sa.: 1-2, Ankara, 2004, s. 112.

³⁸⁸ Janet Hilowitz, “Social Labelling to Combat Child Labour: Some Considerations”, International Labour Review. Vol. 136, No: 2, Geneva, 1997, s. 216.

³⁸⁹ Sapançalı, s. 28-29.

İşletmelerin sosyal sorumluluklarının yanı sıra işçi ve işveren sendikalarının da çocukların çalıştırılmasıyla mücadele edilmesinde büyük rol oynayacağı söylenebilir. İlk olarak, temel amaçları istihdamın artırılması, çalışma koşullarının geliştirilmesi ve ücretlerin yükseltilmesi olan işçi sendikalarının, çocukların çalıştırılması ile mücadeleye katkı sağlamakla birlikte, bu sorunla mücadeleye yeterince ilgi gösterdikleri söylenemez. Çocukların çalıştırılması ile mücadelede sendikaların etkisi, örgütlenme düzeyleri ile yakından ilgilidir. Ancak, özellikle gelişmekte olan ülkelerde işçi sendikaların örgütlenmede karşılaştığı güçlükler göz önüne alındığında, çözümün güçlüğü de ortaya çıkmaktadır. Nitekim, çalışanların yeterince örgütlenemediği ülkelerde çocukların da yoğun olarak çalıştırılması bir tesadüf değildir. İşçi sendikaları, üyelerini bilgilendirerek, çocukların işyerlerinde yaşadığı olumsuz koşulları ortaya çıkarıp, kamu kurumlarını bilgilendirerek, çalıştırılan çocuklara doğrudan yardımlarda bulunarak ve üyelerinin çocuklarını çalıştırmasını önleyerek, mücadeleye aktif olarak katılabilirler.³⁹⁰

Ayrıca, işçi sendikaları çok sayıda aile ile çocuklarının eğitimlerinin gelişmesi için iletişim kurabilir ve çocukların en az çalışma yaşından önce işgücü piyasasına girmelerini önleyebilir. Aynı zamanda, ailenin geçimini sağlamaya yetecek kadar ücret çocukların çalışmasına duyulacak gereksinmeyi azaltacaktır.³⁹¹

Bu bağlamda, çocuk sendikalarından söz etmek yerinde olacaktır. 1991 yılında, Hindistan'da çocukları işverenlerin şiddet ve suistimalinden korumak amacıyla Çocuk İşçiler Sendikası kurulmuştur. Çocuk sendikaları, istismar edilmelerini protesto ederek çocukların haklarına ve yaşamlarını onurlu bir biçimde kazanmalarına saygı gösterilmesini istemişlerdir. Bu sendikaların çocukların olumsuz çalışma koşullarının düzeltilmesine yardımcı bulunan faaliyetleri, sonuç itibari ile kısa erimli çözümlerdir. Çocukların çalıştırılmasına son verilip, onlara normal bir eğitim verilmediği sürece, yaşamlarının diğer aşamalarında yoksul kalacaklardır. Bu sendikaların en kötü yanı ise, çocukların işgücü piyasasındaki

---

³⁹⁰ Çöpoğlu, s. 209-210.

³⁹¹ Oy, s. 118.

varlığının desteklenmesidir. Hindistan Çocuk İşçileri Sendikası'nın tanınmak için başvurduğu Hindistan Sendikaları Ulusal Sicil Bürosu aynı gerekçe ile başvuruyu geri çevirmiştir. Çocuk sendikalarının tanınması, dolaylı olarak çocukların çalıştırılması anlamına gelmektedir. Oysa sorun çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılmasıdır.³⁹²

Ayrıca, işveren sendikaları da çocukların çalıştırılması ile mücadelede etkin rol oynayabilir. İşveren sendikalarının üyelerine yönelik olarak, çocukların çalıştırılmasının neden olduğu sorunlar hakkında bilgilendirici toplantılar düzenlemesi, bu konuda bilinç artışı sağlayacaktır. Bu toplantılarda çocukların çalıştırılmasının toplumun gelecekte gereksinim duyacağı işgücünün bugünden kullanılması anlamına geldiği ve çalıştırılmaları nedeniyle çocukların eğitimden yoksun bırakılmalarının ne işverenlerin ne de toplumun yararına olduğu ortaya konulmalıdır.³⁹³ Ülkemizde TİSK'in faaliyetleri burada örnek gösterilebilir. TİSK, 1993 yılından beri çocukların çalıştırılması alanında çeşitli projeler yürütmektedir. IPEC Projesi kapsamında yürüttüğü çalışmalarında, zorunlu eğitim çağındaki çocukların eğitime yönlendirilmelerini, zorunlu eğitim çağından sonra çalışmak zorunda kalan çalışan çocukların yasal çerçeve içinde çalıştırılmaları ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi konularında işverenlerin ve ilgili çevrelerin duyarlılıklarını artırarak olumlu gelişmeler sağlanmasını, çocuklara, ailelerine ve işverenlerine sağlık, eğitim ve danışmanlık hizmetleri verilmesini amaçlamaktadır.³⁹⁴

Yeni liberal ekolün sosyal hizmetler alanında devletin rolünün azaltılmasında kullandığı unsurlardan biri olarak değerlendirilen³⁹⁵ sivil toplum kuruluşları (STK) da bu mücadelede yer almaktadırlar. Çocukların çalıştırılması hakkında tüm toplumun bilgilendirilmesi ve bu sorun hakkında bilinç düzeyinin artırılmasında STK'ların çalışmaları önem kazanmaktadır. Sorunun çözümünde yasaların yetersiz kaldığı, denetim mekanizmalarının işlemediği ve mücadele için gerekli kaynak

---

³⁹² Çelik, s. 35.

³⁹³ Çöpoğlu, s. 210.

³⁹⁴ TİSK, Türkiye'de Çocuk İşgücü. TİSK Yayınları, No: 138, TİSK, Ankara, 1994, s. 9.

³⁹⁵ Altıntaş, s. 239-246.

ayrılmayan ülkelerde STK'ların gerçekleştirecekleri faaliyetler, olumsuz koşulların değişmesine katkı sağlayabilmektedir. Bu kapsamda STK'lar, konu ile ilgili uluslararası belgelerin kabulü ve iç hukuka yansıtılması için toplumun tüm kesimlerini kapsayan lobi faaliyetlerinde bulunabilir, konuyla ilgili olarak akademik nitelikli toplantılar düzenleyebilir, ülkelerindeki mevcut durumun ortaya çıkarılması için araştırmalar yapabilir, sosyal yardım kuruluşları ve işverenlere baskı yapabilir ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği gerçekleştirebilirler.³⁹⁶

II. ULUSLARARASI DÜZEYDE

Endüstrileşmenin ortaya çıkardığı çalışma yaşamıyla ilgili sorunların evrensel boyutlarda çözümü ve çalışma standartlarının uluslararası düzeyde güvencelere bağlama gereksinimi, uluslararası sosyal politika kuruluşlarının oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Endüstri devrimi yaşayan ülkelerden kimilerinde çalışma standartlarına uygun üretim yapılırken, kimilerinde bu standartlara uyulmaması, uluslararası pazarlardaki rekabet gücü yönünden, standartlara uyan ülkeler aleyhine bir durum yaratacağı endişesi karşısında, uluslararası sosyal politika standartlarının saptanması ve bunlara uyulmasının, ulusal düzeydeki sosyal politikanın da gelişmesini sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Uluslararası bir çalışma mevzuatının ve bunun denetlenmesini üstlenecek bir örgüte duyulan ihtiyaç 1919 yılında UÇÖ'nün kurulmasıyla giderilmiştir.³⁹⁷

Tarihin her döneminde görülen çocukların çalıştırılması konusunda koruyucu ve önleyici çalışmalar, UÇÖ'nün kurulmasıyla hızlanmış ve günümüze kadar sürmüştür.³⁹⁸ Uluslararası çalışma normları esas olarak UÇÖ tarafından çıkarılan sözleşme ve tavsiye kararları olarak kabul edildiğinden çocukların çalıştırılması ile

---

³⁹⁶ Oy, s. 120-124.

³⁹⁷ Sami Güven, Sosyal Politikanın Temelleri. Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001, s. 161.

³⁹⁸ TİSK, s. 23.

uluslararası düzeyde mücadelede UÇÖ düzenlemeleri ve projeleri önem taşımaktadır.³⁹⁹

A. Uluslararası Çalışma Örgütü Düzenlemeleri

UÇÖ, uluslararası sosyal politika oluşturma sürecinde kural koyma etkinliğinde bulunmaktadır. UÇÖ Anayasası, uluslararası çalışma normları kabul etme görevini Uluslararası Çalışma Konferansı (UÇK)'na⁴⁰⁰ vermiştir. UÇÖ'de çözüm bulunması gereken sorunların aciliyeti ve olgunluğu göz önüne alınarak, ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmişlik düzeyleri farklı ülkelerin onaylamasına elverişli, açık ve ayrı normlardan oluşan evrensel belgeler kabul edilmektedir. UÇÖ'nün uluslararası sosyal politikaya temel oluşturan normları sözleşme ve tavsiye biçiminde hazırlanmaktadır.⁴⁰¹

Uluslararası sosyal politika alanında UÇK'nın kabul ettiği en önemli belgeler olan sözleşmeler, üye devletler tarafından onaylandıklarında yasa gücü kazanırlar. UÇÖ'ye üye ülkelerin çoğunluğunun sözleşme biçiminde onaylayacakları olgunluğa henüz ulaşmamış konularda hazırlanan tavsiye kararları ise, sözleşmeleri tamamlayıcı işleve sahiptir ve sözleşmenin uygulanmasında üye ülkelere daha geniş ve ayrıntılı yol gösterir.⁴⁰²

Son yıllarda dünyada çocukların çalıştırılması ile mücadelede gözle görülür bir artış bulunmaktadır. Bu konuda uluslararası mevzuat da oldukça kapsamlıdır. Koruma ve önleme yaklaşımını benimseyen UÇÖ 1919 yılından günümüze kadar uluslararası çalışma standartları ile ilgili 185 sözleşme ve 195 tavsiye kararı çıkarmıştır. Çocukların çalıştırılması açısından en önemlileri 138 ve 182 sayılı sözleşmelerdir. Birisinde çalışmaya kabulde en az yaşın belirlendiği ve diğerinde

³⁹⁹ Ali Güzel, "ILO Normlarının İç Hukuka Etkisi ve Türk İş Hukukunun Gelişimine Katkısı", ILO Normları ve Türk İş Hukuku. İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi, 20. Kuruluş Yılı Kutlama Semineri. Ankara, 1997, s. 6.

⁴⁰⁰ UÇÖ'nün üst karar alma organı olan UÇK, uluslararası sosyal politika ve çalışmaya ilişkin sorunların tartışıldığı uluslararası temsil yeridir. Bilgi için bkz.: Z. Erdut, Küreselleşme, s. 49.

⁴⁰¹ Z. Erdut, Küreselleşme, s. 52, 55.

⁴⁰² A.k., s. 56-58.

çocukların çalıştırılmasının en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasının hedeflendiği bu sözleşmeler, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ile bir bütünlük taşımaktadırlar.⁴⁰³

UÇÖ'nün çocukların çalıştırılmasının önlenmesi ve ortadan kaldırılmasına yönelik olarak hazırladığı bir başka belge de 18 Haziran 1998 tarihli Çalışmaya İlişkin Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesidir. Bildirgede, ekonomik büyümenin eşitliği, toplumsal ilerlemeyi ve yoksulluğu önlemeyi sağlamada zorunlu bir unsur olduğu, ancak ekonomik büyümenin tek başına bu amaca ulaşılmasında yeterli olmadığı vurgulanmıştır. Ekonomik büyüme yanında adalet, sosyal politikayı ve demokratik kurumları geliştirmek gerekliliği belirtilmiştir. Ekonomik ve sosyal gelişme sağlamaya yönelik küresel bir strateji çerçevesinde, geniş bir tabana yayılacak sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için ekonomik ve sosyal politikaların karşılıklı olarak birbirini güçlendirmesi gerçeğinin dile getirildiği bildirgede UÇÖ'nün özel gereksinimleri olan kesimlerin sorunlarına özel bir önem verilerek çözüme yönelik politikalar geliştirmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, çocukların çalıştırılmasına son verilmesi, bildirgenin temel ilkeleri arasında yer almıştır. UÇÖ Anayasası'na göre üye ülkeler, bildirgede yer alan temel ilkeleri gerçekleştirmesi ve geliştirmesi yükümlülüğü bulunmaktadır.⁴⁰⁴

UÇÖ'nün 6 Haziran 1973 tarihindeki genel konferansında, çalışmaya kabulde en az yaşa ilişkin, 5 sayılı Sanayide En Az Yaş (1919), 7 sayılı Denizcilikte En Az Yaş (1920), 10 sayılı Tarımda En Az Yaş (1921), 15 sayılı Yağcılar ve Ateşçiler için En Az Yaş (1921), 33 sayılı Sanayi Dışı İstihdamda En Az Yaş (1932), 58 sayılı Denizcilikte En Az Yaş (1936), 59 sayılı Sanayide En Az Yaş (1937), 60 sayılı Sanayi Dışı İstihdamda En Az Yaş (1937)⁴⁰⁵, 112 sayılı Balıkçılıkta En Az Yaş (1959) ve 123 sayılı Madencilikte En Az Yaş (1965) Sözleşmeleri gözetilerek, konuya ilişkin olarak, tüm ekonomik sektörlere uygulanabilirliği olmayan mevcut

---

⁴⁰³ Ali, s. 77.

⁴⁰⁴ Recep Kapar, "Çalışmaya İlişkin Temel Haklar ve İlkeler **Bildirgesi**", DEÜ, SBE Dergisi. C.: 6, Sa.: 1, İzmir, 2004, s. 182-183,186.; Ayrıca bkz.: Z. Erdut, Küreselleşme, s. 115-117.

⁴⁰⁵ 58, 59 ve 60 sayılı sözleşmeler 7, 5 ve 33 sayılı sözleşmelerin gözden geçirilmiş uyarlamalarıdır.

sözleşmelerin yerini kademe kademe alacak ve sonuç olarak çocukların çalıştırılmasının tümüyle ortadan kaldırılmasını hedefleyecek genel bir belgenin zamanının geldiğini dikkate alarak, 138 sayılı Sözleşme kabul edilmiştir.⁴⁰⁶

Sözleşme, çocukların çalıştırılmasının etkin bir şekilde ortadan kaldırılması ve çalışmaya kabul için en az yaşın giderek gençlerin fiziksel ve ruhsal yönden eksiksiz gelişmelerine imkân verecek düzeye yükseltilmesini sağlayan ulusal politikalar geliştirilmesini hedeflemektedir. Sözleşmeye göre, çalışmaya kabulde en az yaş, zorunlu okul eğitiminin tamamlandığı yaştan aşağı ve her durumda 15 yaşından aşağı olmayacaktır. Ancak, ekonomisi ve eğitim imkânları yeterli düzeyde gelişmemiş olan ülkelerde eğer mevcutsa ilgili işveren ve işçi teşkilatlarının görüşü alınarak bu yaş 14 olarak belirlenebilir. Bununla birlikte, sağlık, güvenlik ve ahlaka zarar verebilecek nitelikler taşıyan her çeşit işe kabul için en az yaş 18'in altında olmayacaktır. Sözleşmede çalışmaya kabulde en az yaşa ilişkin iki istisna daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki, gençlere ilgili faaliyet koluna ilişkin mesleki eğitim verilen işlerdir. Sağlık, güvenlik ve ahlaki yapıları tam olarak korunmak kaydıyla, gençlerin bu işlerde 16 yaşından itibaren çalışılmalarına izin verilebilir. Bir diğer istisna, sağlık ve gelişime zararlı olmayan, okula devamlılığı, yetkili makamca onaylanmış mesleki oryantasyon ve eğitim programlarına katılımı veya eğitimle ilgili olarak verilen bilgilerden yararlanılmasını engellemeyen hafif işlerde 13-15 yaş arasındaki çocukların çalıştırılmasına izin verilmesidir. Ayrıca, gerek ekonomik gerekse eğitim bakımından yeterince gelişmemiş ülkelerde bu yaş aralığı 12-14 olarak belirlenebilir.⁴⁰⁷

138 sayılı Sözleşme, çalışmaya kabulde en az yaşın 16'ya çıkarılmasını öneren ancak yasal bir yaptırımı bulunmayan 146 sayılı Çalışmaya Kabulde En Az Yaş Tavsiye Kararı ile desteklenmektedir. Bu iki belge, çocukların çalıştırılması ile mücadelede kullanılan en kapsamlı araçlardır.⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁶ ILO, C138 Minimum Age Convention, Database of International Labour Standards, International Labour Office, Geneva, <http://www.ilo.org/ilolex/english/convdisp1.htm>, (23.06.2006).

⁴⁰⁷ A.k.

⁴⁰⁸ UNICEF, The State of the World's Children 1997, Oxford University Press, Oxford, 1997, s. 19.

UÇÖ'nün 1 Haziran 1999 tarihindeki genel konferansında, 138 sayılı Sözleşme ve 146 sayılı tavsiye kararını tamamlamak üzere, ulusal ve uluslararası faaliyetlerin temel önceliği işlevini görecek, en kötü biçimlerde çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılması ile ilgili yeni belgelerin kabul edilmesi gerekliliğini göz önüne alarak 182 sayılı Sözleşme kabul edilmiştir. Sözleşmede, çocukların çalıştırılmasının büyük ölçüde yoksulluktan kaynaklandığı ve uzun dönemde çözümün sosyal gelişmeye ve özellikle yoksulluğun azaltılmasına ve eğitime olanak tanıyan sürekli ekonomik büyümede yattığı kabul edilmiştir.⁴⁰⁹

Sözleşme, doğası veya gerçekleştirildiği koşullar nedeniyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan çocuk ticareti, çocukların borç karşılığı çalıştırılmaları, askeri çatışmalarda zorla kullanılmalarını da içeren zorla çalıştırılmaları gibi kölelik veya buna benzer uygulamaların tüm biçimlerini, çocukların fahişelikte, pornografik yayın üretiminde veya pornografik gösterilerde ve uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasadışı faaliyetlerde kullanılmalarını içeren çocukların çalıştırılmalarının en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılması için etkin önlemler alınmasını ve çocukların bu biçimde çalıştırılmaya dahil olmalarının önlenmesi için eylem programları belirlenmesini ve uygulanmasını hedeflemektedir. Ayrıca, çocukların çalıştırılmasının önlenmesi için eğitimin önemine de değinilen sözleşmede, en kötü biçimlerde çalıştırılan çocukların bu durumdan uzaklaştırılmaları ve sosyal yaşama uyum sağlamaları için yardım sağlanması, ücretsiz temel eğitim ve uygunsa mesleki eğitim verilmesi gibi önlemler alınması gerekliliği de vurgulanmaktadır.⁴¹⁰

182 sayılı UÇÖ Sözleşmesi, 190 sayılı Çocukların Çalıştırılmasının En Kötü Biçimleri Tavsiye Kararı ile desteklenmektedir. Kararda, ulusal eylem programlarının planlama ve uygulamalarında, çocukların çalıştırılmasının en kötü biçimlerinin tanımlanmasının ve bu şartlarda çalıştırılan çocukların yetkili

---

⁴⁰⁹ ILO, C182 **Worst** Forms of Child Labour Convention, Database of International Labour Standards, International Labour Office, Geneva, <http://www.ilo.org/ilolex/english/convdisp1.htm>, (23.06.2006).

⁴¹⁰ A.k.

makamlara ihbar edilmesinin; bu tür işlerin ortadan kaldırılması için önleyici faaliyetler uygulanmasının ve bu işlerde çalıştırılmış olan çocukların fiziksel, ruhsal ve eğitsel gereksinimlerinin karşılanmasının ve sosyal yaşama uyumlulaştırılmalarının; diğer çocuklara göre çok daha ağır risklere maruz kalan ve daha hassas durumda bulunan kızlara özel bir önem verilmesinin ve toplum bilincinin arttırılmasının hedeflenmesi önerilmektedir.⁴¹¹

138 ve 182 sayılı sözleşmeleri onaylamayan ülkeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloya göre, Afrika'da Eritre haricinde 182 sayılı sözleşmeyi, Cape Verde, Çad, Gabon, Gana ve Liberya dışında 138 sayılı sözleşmeyi imzalamayan ülke bulunmamaktadır. Arap ülkelerinin tamamı 182 sayılı sözleşmeyi imzalamakla birlikte, Bahreyn, Oman, Katar ve Suudi Arabistan'da 138 sayılı sözleşme kabul edilmemiştir. Asya-Pasifik bölgesinde Kamboçya haricinde 182 sayılı sözleşmeyi ve Bangladeş, Mongola, Pakistan ve Singapur haricinde 138 sayılı sözleşmeyi onaylamayan ülke bulunmamaktadır. Latin Amerika ve Karayipler'de Kolombiya, Küba ve Venezüella 182 sayılı sözleşmeyi, Grenada, Meksika, Saint Kitts ve Nevis, Saint Lucia, Saint Bincent ve Grenadines 138 sayılı sözleşmeyi imzalamamışlardır. Doğu Avrupa ve Orta Asya'da Tacikistan 182 sayılı sözleşmeyi, Çek Cumhuriyeti, Estonya ve İran 138 sayılı sözleşmeyi; endüstrileşmiş ülkeler kategorisinde sadece İsrail 182 sayılı sözleşmeyi, Kanada, Yeni Zelanda ve ABD'de 138 sayılı sözleşmeyi onaylamamışlardır.⁴¹²

Aşağıdaki Tablo 3'den da anlaşılacağı üzere, 182 sayılı sözleşme daha fazla ülke tarafından kabul edilmiştir. 182 sayılı sözleşmenin esas itibariyle çocukların en kötü biçimlerde çalıştırılmalarına odaklanması, diğer bir ifade ile çocukların çalıştırılmasının tamamen ortadan kaldırılmasını hedefleyen bir uluslararası metin

---

⁴¹¹ ILO, Combating, s. 10.

⁴¹² ILO, **IPEC** Action Against Child Labour: Highlights 2004. International Labour Office, Geneva, 2004, s. 65-67.

olmaması ve 138 sayılı sözleşmeyi tamamlayıcı bir nitelik taşıması, UÇÖ'ye üye çok sayıda ülke tarafından onaylanmasının nedenleri olarak gösterilmektedir.⁴¹³

Tablo 3: 138 veya 182 sayılı Sözleşmelerin Onay Durumu

ÜLKE	138 sayılı Sözleşme	182 sayılı Sözleşme
AFRİKA		
Cape Verde	x	2001 yılında imzalanmış
Çad	x	2000 yılında imzalanmış
Eritre	2000 yılında imzalanmış En az çalışma yaşı: 14	x
Gabon	x	2001 yılında imzalanmış
Gana	x	2000 yılında imzalanmış
Liberya	x	2003 yılında imzalanmış
AMERİKA		
Kanada		2000 yılında imzalanmış
Kolombiya	2001 yılında imzalanmış En az çalışma yaşı: 14	x
Küba	1975 yılında imzalanmış En az çalışma yaşı: 15	x
Meksika	x	2000 yılında imzalanmış
Saint Kitts ve Nevis	x	2000 yılında imzalanmış
Saint Lucia	x	2000 yılında imzalanmış
Saint Bincent ve Grenadines	x	2001 yılında imzalanmış
ABD	x	1999 yılında imzalanmış
Venezüella	1987 yılında imzalanmış En az çalışma yaşı: 14	x
ARAP ÜLKELERİ		
Bahreyn	x	2001 yılında imzalanmış
Oman	x	2001 yılında imzalanmış
Katar	x	2000 yılında imzalanmış
Suudi Arabistan	x	2002 yılında imzalanmış
ASYA		
Bangladeş		2001 yılında imzalanmış
Kamboçya	1999 yılında imzalanmış En az çalışma yaşı: 15	x
İran	x	2002 yılında imzalanmış
Yeni Zelanda	x	2001 yılında imzalanmış
Pakistan	x	2001 yılında imzalanmış
Singapur	x	2001 yılında imzalanmış
AVRUPA		
Çek Cumhuriyeti	x	2001 yılında imzalanmış
Estonya	x	2001 yılında imzalanmış
İsrail	1979 yılında imzalanmış En az çalışma yaşı: 15	x
Tacikistan	1993 yılında imzalanmış En az çalışma yaşı: 16	x

Kaynak: ILO, IPEC, s. 67-69.

⁴¹³ Tankut Centel, "182 Sayılı ILO Sözleşmesi'nin Türk Çalışma Yaşamına Etkisi", TÜHİS Dergisi. Sa.:3, Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası, Ankara, 2002, s. 10-11.

Tablo 4: 138 ve 182 Sayılı Sözleşmeleri Onaylamayan Ülkeler

AFRİKA	AMERİKA	ASYA	AVRUPA
Djibouti	Haiti	Afganistan	Letonya
Guinea-Bissau	Surinam	Avustralya	Türkmenistan
Sao Tome ve Principe		Hindistan	Özbekistan
Sierra Leone		Kribati	
Somali		Lao	
		Myanmar	
		Solomon Adaları	
		Timor-Leste	
		Vanuatu	

Kaynak: ILO, IPEC, s. 67-69.

Çocukların çalıştırılmasının günümüzdeki boyutu ve uluslararası düzenlemelerin iç hukuka yansıtılmasındaki mevcut durum göz önüne alındığında, çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılması uzun erimli bir hedef olarak görünmektedir. UÇÖ'nün benimsediği yaklaşımına göre, çocukların çalıştırılmasıyla etkili mücadele iki yönlü olarak ortaya konulabilmektedir. Mevcut koşullar itibari ile çocukların uzun bir süre daha çalıştırılacakları tahmin edildiğinden, çalıştırılan çocukların korunması mücadelenin bir yönünü ve kısa erimli çalışmanın çerçevesini çizmektedir. Bu durumda yapılması gereken, çocukların eğitim hakkına sahip çıkarak, ruhsal ve sosyal gereksinimlerini de karşılayarak, çocukların çalışma koşullarının iyileştirilmesi üzerine projeler geliştirilmesi ve bu projelerin yaygınlaştırılarak, yaşama geçirilmesidir. Çocukların çalıştırılmasına karşı etkili mücadelenin ikinci yönü çocukların çalıştırılmasının sona erdirilmesidir. Uzun erimli bu hedef, kısa erimli çalışmaların yanı sıra temel sorunun bu yönde çözümü yönünde önlemler alınmasıdır. Bu kapsamda, ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanması; çocukların ve gençlerin korunmasını amaçlayan yasal düzenlemelerin uluslararası normlar dikkate alınarak, ülkelerin koşullarına ve gereksinimlerine uygun fakat uygulanabilecek ve denetlenebilecek biçimde düzenlenmesi ve alternatif politikalar üretilerek yaşama geçirilmesi uzun erimli hedefin çerçevesini çizmektedir.⁴¹⁴

⁴¹⁴ Özcan Karabulut, “Çocuk İşçiliğinde Mevcut Durum”, Sendikalarda Uzmanlık Grubu Eğitimleri Sempozyumu. I. Oturum: Çocuk İşçiler, Bolu, 17-18 Eylül 1998, Sendikal Eğitim Atölye Çalışmaları. (Der.: Zeynel Abidin Kızılyaprak), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1999, s. 275-276.; Karabulut, Türkiye, s. 45-46.

Ancak, klasik uluslararası sosyal politikada, ilke olarak hak ve borçların muhatabı sadece devletler ve hükümetler arası kuruluşlardır. Dolayısıyla uluslararası düzeyde sosyal eylem üstlenmiş kuruluşlar dışında kalan ve özellikle küreselleşme sürecinde ön plana çıkan çok uluslu işletmelere yer verilmemiştir. Bu işletmeler uluslararası kuruluşlarca alınan kararlarla doğrudan ilgili değildir ve uygulamaya konulması devletlere bırakılmış uluslararası denetimden kolayca kurtulmaktadırlar. Bir başka ifadeyle uluslararası kuruluşlar tarafından oluşturulan normlar çokuluslu işletmelerin izleyeceği politikalar üzerinde etkili olmamaktadır. Bu bağlamda çocuk istihdamına yönelik uluslararası normların, az gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren çok uluslu işletmeler veya onların taşeronları üzerinde çok etkili sonuçlar verdiği söylenemez.⁴¹⁵

B. Çocuk Çalıştırılmasının Ortadan Kaldırılması Uluslararası Projesi (IPEC)

BM 1989 yılında Çocuk Hakları Sözleşmesi ile bu konuda bir sınır belirlerken, UÇÖ aynı tarihlerde çocukların çalıştırılması ile mücadelede ülkelere doğrudan yardım sağlanması için çalışmalar yapıyordu. UÇÖ, 1992 yılında, Alman hükümetinden sağlanan mali yardımla, IPEC'i başlatmıştır. Öncelikle Brezilya, Endonezya, Hindistan, Kenya, Tayland ve Türkiye'de başlatılan proje, kısa sürede dünyada çocukların çalıştırılmasına odaklanan tek uluslararası çalışma olmuştur. Günümüzde 30 ülkenin mali yardımında bulunduğu proje, 86 ülkede uygulanmaktadır. Ayrıca IPEC, UÇÖ'nün en büyük teknik işbirliği programıdır.⁴¹⁶

Bunun yanı sıra, IPEC çocukların çalıştırılmasının ortadan kaldırılması için ayrılan en büyük mali kaynaktır. 1992 yılından bu yana proje kapsamında 350 milyon Amerikan Doları harcanmıştır. 2002 yılından itibaren proje kapsamında ulaşılan çocuk sayısı ise, yaklaşık 5 milyondur.⁴¹⁷

---

⁴¹⁵ Sapançalı, Çocuk, s. 24.

⁴¹⁶ ILO, Child, s. vii.

⁴¹⁷ A.k., s. xii.

Programa katılan ülkelerdeki çalışan çocukların korunması amacıyla gerçekleştirilen ulusal düzeydeki çalışmalar, kamu, gönüllü kuruluşlar ve ilgili kilit gruplar (işçi sendikaları, iş müfettişleri, işveren örgütleri, eğitimciler, basın, aileler, çocuklar ve diğerleri) tarafından yürütülmektedir. IPEC'in uzun vadeli asıl hedefi, çocukların çalıştırılmasına son verilmesi, kısa ve orta vadeli hedefi ise çocukların korunması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesidir. Ancak, ülkelerin sosyo ekonomik koşulları göz önüne alındığında kaynakların yetersizliği ve alt yapı eksikliği çocukların çalıştırılmalarının çok kısa vadede sona erdirilmesinin zor olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun gerçekleşmesi pek çok ülkede sosyal ve ekonomik koşulların iyileşmesine bağlıdır. Bundan dolayı, IPEC önceliğini en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği olarak belirlemiştir. IPEC stratejisinin, hükümetlerin çocukların çalıştırılmalarıyla mücadeledeki istek ve kararlılıklarını, işçi, işveren ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içinde en üst düzeye çıkarmasına katkıda bulunmak olduğu söylenebilir.⁴¹⁸

IPEC'in esas işlevi, mali kaynakları ülkelerde geliştirilen ulusal programlara dağıtmaktır. Bu sayede, hükümetler, işçi ve işveren kuruluşlarının katılımıyla sorunun yerinde çözümlenmesine çalışılmaktadır. Bu kurumlar tarafından IPEC kapsamında hazırlanacak faaliyetler, doğrudan doğruya çocukların çalıştırıldığı tehlikeli işleri hedeflemesi, çalıştırılan çocukların ihtiyaçlarını giderecek düzenlemeleri içermesi, ulusal hükümetlerin konuyla ilgili geliştirecekleri politikalara kaynak olacak nitelik taşıması ve kurumsal düzenlemeler yapılmasını sağlaması gerekmektedir. Bu noktada, işbirliği yapılan kurumların çocukların çalıştırılmasıyla ilgili mevzuatı izleyecek ve bununla mücadele edecek büroların faaliyete geçirilmesi hedeflenmektedir.⁴¹⁹

---

⁴¹⁸ UÇÖ Ankara Ofisi, Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC), <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/programme/ipecc.htm>, (23.06.2006).

⁴¹⁹ Türk-İş, Çalışan Çocuklar: Türkiye'de ve Dünyada Çalışan Çocuk Sorunlarına Genel Bakış. Türk-İş Çalışan Çocuklar Bürosu, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Ankara, 1993, s. 110.

IPEC çerçevesinde çeşitli ülkelerde bir takım projeler hayata geçirilmiştir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde gerçekleştirilen bu projelerden bir kısmını şu şekilde özetlemek mümkündür:⁴²⁰

Brezilya’da üç farklı proje gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki 1996 yılında Retirolandia Kır İşçileri Sendikası’nın çalıştırılan çocuklar ve ailelerine yardım amacıyla, çocuklarını iş yerine okula gönderen ailelere keçiler vermesi ve çiftlik hayvanları yetiştiriciliği konusunda eğitmesi sonucu 100’den fazla çocuğun tehlikeli işlerde çalıştırılmak yerine eğitim olanağına kavuştuğu Eğitim için Keçi Projesidir. Bir diğeri, Novo Hamburgo ve Dois Irmãos şehirlerindeki ayakkabı atölyelerinde çalıştırılan 480’den fazla çocuğun çalıştırılmalarının önlenmesinin hedeflendiği ve 150 çocuğa ulaşılan Ayakkabı Üretiminde Çocukların Çalıştırılmasının Aşamalı Olarak Ortadan Kaldırılması Projesidir. Son proje ise, Produção Axé adlı bir sivil toplum kuruluşu tarafından, sokaklarda yaşayan ve çalıştırılan çocukların eğitime yönelmeleri ve çevresel risklerden uzaklaştırılarak rehabilite edilmeleri amacıyla eğitsel, kültürel ve sanatsal programların düzenlendiği ve 12 yaşından büyük çocuklara da mesleki eğitim amaçlı faaliyetlere katılma imkanının sağlandığı Sokak Çocukları Projesi’dir.

Peru’da gerçekleştirilen üç projeden ilki, Huachipa Tuğla Sektörü Projesi’dir. 1998 yılında Peru’da başlatılan, Lima varoşlarındaki tuğla fabrikalarında çalıştırılan ve aralarında 3-4 yaşından küçük çocukların da bulunduğu 1000 çocuktan, 6-13 yaş arasındaki 300’üne mesleki kurslar ve danışmanlık hizmeti sağlanırken, ailelerine de kümes ve çiftlik hayvanları yetiştirmeleri, küçük bir bakkal açarak sebze-meyve satmaları için çeşitli mali yardımlar da bulunulmuştur. Proje sonunda 300 çocuktan 100’ünün çalıştırılmasına son verilmiş, kalan 200 çocuğun da çalışma saatleri haftada 40 saatten 15’e indirilmiştir. Bir diğeri proje, Carabayllo Taş Ocakları Projesi’dir. Bu projede Carabayllo Taş Ocaklarında çocukların çalıştırılmasına son verilmesi hedeflenmiştir. Ailelere sağlanan mali yardımla onların çocukların çalıştırmakla elde

---

⁴²⁰ U.S. Department of Labor, *By the Sweat and Toil of Children (Volume V): Efforts to Eliminate Child Labor*, Bureau of International Labor Affairs, Washington, 1998, <http://www.dol.gov/ilab/media/reports/iclp/sweat5/chap5.htm>, 23.06.2006.

edecekleri gelire duyacakları gereksinim karşılanmaya çalışılmıştır. Bunun için çocuklarını çalıştıran 20 kadını için plastik çanta üretimi yapılacak bir atölye kurulmuştur. Proje kapsamında Ulusal Aile Gönenci Enstitüsü, uygun ailelerin seçimi, izlenmesi, ailelerin mali güçlüklerini aşmasında yardımda bulunulması ve proje değerlendirilmesi görevlerini üstlenirken, Unionplast firması da hammaddeleri temin etmiş ve katılımcılara teknik destek sağlamıştır. Peru'daki son proje ise, Sokak Eğitimcileri Projesi'dir. Bu projede sokakta tehlikeli koşullarda çalıştırılan çocukların, söz konusu tehlikelerle karşılaşmalarının önlenmesi, kişisel gelişimlerini sağlayacak fırsatların yaratılması ve temel sağlık ve eğitim ihtiyaçlarının giderilmesini hedeflenmektedir. Temelde çocukların okula dönmeleri sağlanmaya çalışılmakla birlikte, çocukların çalışma saatlerinin azaltılması, güvenli işlerde çalışmaları veya iş yaşamına sokulmalarının önlenmesi gibi çalışma koşullarına ilişkin faaliyetlerde de bulunmaktadır. Sokakta çalıştırılan çocuklara sokak eğitimcileri aracılığıyla ulaşılmakta ve çocukların eğitim ve danışmanlık hizmeti alacakları başvuru merkezlerine götürülmeleri sağlanmaktadır. Daha sonraki aşamada çocukların aileleri ile iletişim kurulmakta, aileler eğitimin önemi konusunda bilinçlendirilmekte ve bazı durumlarda ailelere mali yardımlarda bulunmaktadır. Proje kapsamında 6000 çocuğa ulaşılmıştır.

Nepal'de de üç farklı proje uygulanmıştır. Bunlardan ilki, 1995 yılında halı üretiminde çocukların çalıştırılmasına son verilerek çocuklara rehabilitasyon sağlanmasının ve bu sektörde çocukların çalıştırılmasının önlenmesinin, eğitimden ayrılan çocuklara danışmanlık verilmesinin, sağlık hizmetleri ile gelişimlerinin sağlanmasının hedeflendiği Halı Üretiminde Çalıştırılan Çocukların Kurtarılması ve Rehabilitasyonu Projesi'dir. 1998 yılında başlatılan ikinci proje ise, tarım işlerinde borç karşılığı çalıştırılan ve eğitim görmeyen çocuklara eğitim verilerek eğitilmiş çocukların düzeylerine ulaşmalarının hedeflendiği ve gerçekleştirilen çalışmalar sayesinde 1000 çocuğa ulaşılan Borç Karşılığı Çalıştırılan Çocuklar Projesi'dir. Nepal'de uygulanan son proje, Çocuk Ticareti ve Cinsel İstismarının Ortadan Kaldırılması Projesi'dir. Nepal Kadın ve Sosyal İşler Bakanlığı ile Maiti Nepal adındaki bir sivil toplum kuruluşunun ortaklaşa çalıştığı proje kapsamında, bakanlık

çocuk ticareti ve cinsel istismar konusunda kamu kurumlarının çalışma kapasitelerini arttırmaya çalışırken, ticarete konu olmuş ve cinsel istismara uğramış çocukların korunması ve rehabilitasyonunu da Maiti Nepal üstlenmiştir. Maiti Nepal, bir rehabilitasyon merkezi, iki önleme kampı ve üç geçici ev kurmuştur. Rehabilitasyon merkezinde, çoğunluğu 15 yaşından küçük 130 çocuğa yiyecek, barınak, eğitim, sağlık ve danışmanlık hizmetleri sağlanmış. Nuwakot ve Makwanpur'daki her biri 30 kız çocuğu için hazırlanan ve altı ay süren iki kampta, ticarete konu olma olasılıkları yüksek kız çocuklarının Hindistan'daki genelevlerde çalıştırılmalarının önlenmesi hedeflenmiş ve kamplarda eğitim verilen kız çocukları fahişeliğin tehlikeleri hakkında bilinçlendirilmiştir. Aynı amaçla kurulan geçici evler de kız çocukları için geçici süreli bir sığınak niteliği taşımakta, danışmanlık ve sağlık hizmeti alınan iki aydan sonra, ya ailelerine teslim edilmekte ya da rehabilitasyon merkezine aktarılmaktadırlar.

Bunların dışında, 1995 yılında Kenya'da uygulanan Ev İşlerinde Çalıştırılan Çocuklara Yardım Projesi kapsamında, ev işlerinde çalıştırılan ve istismara uğrayan kız çocuklarına yardım sağlamak amacıyla temel eğitim programları düzenlenmiş, proje kapsamında ulaşılan 255 çocuğa sağlanan temel eğitimin yanı sıra tehlikelerden korunma konusunda beceriler kazandırılmıştır.

1997 yılında Meksika'da Sinaloa'da Tarımda Çocukların Çalıştırılmalarının Kademeli Olarak Ortadan Kaldırılması Projesi kapsamında, çocukların tarım işlerinde kötü koşullarda çalıştırılmalarının önlenmesi için kamu kurumlarıyla işbirliği yapan Sinaloa Tarımsal Kurumlar Konfederasyonu'nun çocuklarını çalıştırmak yerine okula gönderen ailelere aylık yiyecek ihtiyaçlarını karşılayacak 30 Amerikan Doları değerindeki yiyecek yardımında bulunması sonucu 2000 çocuğa ulaşılarak eğitimleri sağlanmıştır.

Aynı yıl Pakistan'da da futbol topu üretiminde çalıştırılan çocuklara eğitim sağlanmasının hedeflendiği ve 5400 çocuğa ulaşılan Futbol Topu Üretiminde Çocukların Çalıştırılmasının Ortadan Kaldırılması Projesi uygulanmıştır.

1998 yılında Guetemala'da Retalhuleu'daki Taş Ocaklarında Çocukların Çalıştırılmasıyla Mücadele Projesi kapsamında, 5 yaşındaki çocukların taş ocaklarında çalıştırıldığı Rutalhuleu bölgesinde, çalıştırılan çocuklara sağlık hizmeti verilmesi ve eğitim almalarının sağlanmasının, ailelerinin gelirlerinin artırılmasının ve taş ocaklarındaki üretim sürecinde iyileştirilmeler yapılmasının hedeflenmiş ve 1081 çocuk ve 189 aileye yardımlar sağlanmıştır.

Son olarak Nikaragua'da çoğunluğu 10 yaşından küçük çocuklara günde 12 saatten fazla süreyle sokakta satıcılık yaptırılmasının önlenmesinin hedeflendiği Aile Programı Alternatifleri Projesi'nde çocukların eğitim hayatına sokulmaları ve ailelerine mali yardımda bulunulması öngörülmüştür. Programın uygulandığı Managua bölgesinde yerel yönetim ve Pepsi ve Milka firmaları çocuklarını çalıştıran ailelere iş olanağı sağlamış ve Sosyal Çalışmalar Bakanlığı da ailelere yiyecek yardımında bulunmuştur. Program kapsamında sağlanan yardımlardan 600 çocuk yararlanmıştır.

Ülkemizde ise, IPEC kapsamında 1992 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde Çalışan Çocuklar Bürosu ile ilgili kurum temsilcileri ve akademisyenlerden oluşan Çalışan Çocuklar Danışma Kurulu oluşturularak konu ile ilgili faaliyetlere başlanmıştır.⁴²¹ Büro, çocukların çalıştırılmasıyla ilgili programların eşgüdümünden, yeni program fikirleri geliştirilmesinden, seçilen bir grup müfettişin eğitimi ve mevzuatın iyileştirilmesinden sorumludur.⁴²²

Ülkemizde IPEC kapsamında gerçekleştirilen en önemli faaliyetin, mevcut durumu ortaya çıkarmak amacıyla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 1994 ve 1999 yıllarında yapılan hanehalkı araştırmasıdır.⁴²³ 6-14 yaş grubundaki çocukların incelendiği araştırmalara göre, 1994 yılında 974 bin çocuk gelir getirici

---

⁴²¹ Oy, s. 84.

⁴²² A. Mesud Küçükcalay, M. Ali Dulupçu, Ömer Turunç, "Dünyada ve Türkiye'de Çocuk İşgücü İstihdamının Sorunları ve Önlenmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi, C.:5, Sa.: 1, Isparta, s. 112.

⁴²³ A.k., s. 113.

bir iş görmekteyken, 1999 yılında bu sayı 511 bine düşmüştür. 1994 yılında 2.764 bin olan ev işlerinde çalışan çocuk sayısı ise, 1999 yılında 3.329 bine çıkmıştır.⁴²⁴

Bunun yanı sıra proje kapsamında, İstanbul'da TİSK ve Çıracılık Eğitim Merkezi metal sanayi sitelerinde ve Türk-İş de deri sektöründeki küçük ölçekli işletmelerde eğitimler düzenleyerek, konuya ilişkin duyarlılığın artmasını sağlamışlardır. Ayrıca, Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu üyelerinin, Mesleki Eğitim ve Küçük Sanayi Destekleme Vakfı usta eğitimcilerinin, İnsan Kaynakları Vakfı ilköğretim müfettişlerinin eğitimi için kurslar düzenlemişlerdir. Fişek Enstitüsü de metal ve otomotiv sanayinde çalışan çocuklara sağlık hizmeti verilmesi için mobil bir klinik kurmuştur. Ayrıca, Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Birimi'nin kapasitesi geliştirilmiş ve Diyarbakır'da sokakta çalıştırılan çocuklara eğitsel, sağlık, beslenme ve psikolojik destek vermek amacıyla bir merkez kurulmuştur.⁴²⁵ Son olarak, TİSK'in 1999 yılında Çalışan Çocuklar Bürosu'nu kurması, ülkemizdeki çalışmalara örnek olarak verilebilir. Bu büroda Fişek Enstitüsü işbiliği ile çocuklar sağlık taramalarından geçirilmekte, eğitim ve rehberlik hizmetleri almaktadır.⁴²⁶

Sonuç olarak, günümüzde küreselleşme sürecinin getirmiş olduğu sosyo-ekonomik koşullar içinde gelişmekte olan ülkelerde çocukların korunması açısından uluslararası normların yetersiz kalmasının özellikle uluslararası kuruluşları yeni arayışlara yönelttiği görülmektedir. Bunlardan belki de en önemlisi UÇÖ'nün hazırlayıp uyguladığı program ve eylemlerdir.⁴²⁷ Bu programların başında gelen IPEC ancak, ülkelerin ekonomik koşullarının düzelmesiyle anlam bulmaktadır. Bu sağlanmadığı takdirde gerçekleştirilen faaliyetler, geçici çözümler olmaktan öteye gidemeyecektir.

---

⁴²⁴ TÜİK, Türkiye'de Çalışan Çocuklar, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 1999, <http://www.die.gov.tr/cin/CIN-TR/cocuk99.pdf>, (23.06.2006), s. 18.

⁴²⁵ Küçükkalay, Dulupçu, Turunç, s. 113-114.

⁴²⁶ TİSK, IPEC Projesi/Sanayide Çalışan Çocuklar ve TİSK'in Faaliyetleri, <http://www.tisk.org.tr/ipec.asp?id=506>, (30.06.2006).

⁴²⁷ Sapancı, Çocuk, s. 24.

SONUÇ

1970'li yılların sonunda fordist dönemin sona ermesi ile başlayan yeni dönemde, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda oldukça önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerin gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki etkisi birbirinden farklı olmuştur. Üretimin ulusal sınırlara bağlılığının sona erdiği bu dönemde, artan uluslararası ticaretten taraflar adil olarak gelir elde edememiş, dünyada gelir dağılımı yoksullar aleyhine bozulmuştur. Bu durum az gelişmiş ülkelerin geri kalmışlığını daha da arttırmıştır. Bu ülkelerin yaşadığı olumsuzlukların giderilmesi amacıyla uluslararası finans kurumları yapısal uyum programları hazırlamışlardır. Yeni düzene uyum sağlamalarının hedeflendiği bu programlar, az gelişmiş ülkelerin büyümesi için ihracata dayalı stratejiler öngörmektedir. Ancak, küreselleşme sürecinde üretimin değişen yapısının ülkeleri birbirine küresel meta zincirleri ile bağımlı kılması, az gelişmiş ülkelerde ihracata dayalı ekonomik büyüme politikalarının olumlu sonuç vermemesini beraberinde getirmiştir. Bunun nedeni, üretimin küreselleşmesinin dayanağı olan rekabettir. Bu süreçte, az gelişmiş ülkeler arasında, çokuluslu işletmelerin kurduğu ağa dahil olabilmek için fark, hız, kalite ve fiyat rekabeti başlamıştır. Rekabetin özellikle az gelişmiş ülkelerde işgücü piyasasına etkisi, azalan ücretler, işsizliğin artışı ve yoksullukla kendini göstermiştir. Bu anlamda, post-fordist dönemde de endüstri devriminin ilk aşamalarında görülen uygulamalara yer vermeye başlanmış, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çocuklar çalışma yaşamının içine çekilmişlerdir.

Çocukların çalıştırılmaları, genellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere özgü olmakla beraber, gelişmiş ülkelerde de görülen çok boyutlu, karmaşık ve evrensel bir sorundur. Bu sorunun ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel çeşitli gerekçeleri yoksullukla somutlaşmakta, bir başka deyişle yoksulluk çocukların çalıştırılmasının hem gerekçesi, hem de sonucu olarak kendini göstermektedir.

Küreselleşme sürecinde, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin sağlanması için uygulamaya konulan yapısal uyum programları işgücü piyasalarının esnekleştirilmesini ve kuralsızlaştırılmasını içermektedir. Bu değişimler işgücünün kutuplaşmasına ve dolayısıyla gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır. Ayrıca, artan nüfus ve ekonomik güçlükler özellikle gelişmekte olan ülkelerde iç göçe yol açtığı gibi, uluslararası göçü de uyarmaktadır. Bu süreçte kentlerde oluşan niteliksiz işgücü yığınlarının formel ekonomide değil, enformel ekonomide üretime katılmaları yoksulluk ve dolayısıyla çocukların çalıştırılması ile kendini göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde çocukların çalıştırılmasının ekonomik büyümenin bir unsuru olarak görülmesinin birtakım gerekçeleri bulunsa bile, bunların haklılığını ve meşruluğunu savunmak mümkün değildir. Yoksulluğun çözüm yollarından biri olarak görülen çocukların çalıştırılması kısa dönemde ailenin gelirini ve görünürde ekonomik büyümeyi arttırmakla birlikte, eğitim olanaklarından yararlanamamak gelecekte nitelikten yoksun bir işgücünün doğuşunu hazırlayacak ve böylece kuşaklar arası yoksulluğun “kurumsallaşması” ile sonuçlanacaktır.

Sosyal hedeflerin göz ardı edilerek, ekonomik büyüme sağlama çabalarının toplumda kutuplaşmayı ve yoksulluğu arttırdığı açıktır. Nitekim, küreselleşme sürecinde ekonomik büyümeye rağmen, ne yeterince istihdam yaratılabilmiş, ne gelir adil dağıtılabilmiş ve ne de gönenç artışı sağlanabilmiştir. Bu bakımdan, ekonomik hedefler ancak sosyal hedeflerle birlikte gerçekleştirilebildiğinde çocukların çalıştırılmasına son verilebilir. Aksi takdirde, sorun artarak devam edecektir. Özellikle uzun dönemde, çocukların çalıştırılmasının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu söylenemez.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hemen hemen tümünde çocukların çalıştırılmasını önlemeye yönelik düzenlemeler bulunmakla birlikte dünyada 217 milyon çocuğun çalıştırılması, sorunun yapısal nedenlerden kaynaklandığını göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerin ekonomik sorunları, çocukların çalıştırılması

sonucunu doğurmakta, ancak çocukların çalıştırılması ekonomik yapının daha da bozulmasına yol açmaktadır. Öte yandan, bu sorunun tek yönlü olmadığı unutulmaması gerekir. Emeğini sunan çocuklar ve aileleri kadar bu sunumu kullanan işletmelerin ve özellikle üretimi yapısının sorgulanması gerekmekte ve uluslararası düzeyde koruyucu ve önleyici düzenlemelere gereksinim duyulmaktadır.

Çocukların çalıştırılması ile mücadele edilmesinde çocukluk döneminin çalışma değil, okul yaşamı içinde geçirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için uluslararası ve ulusal düzeyde düzenlemeler yapılmaktadır. Uluslararası düzeyde UÇÖ, hazırladığı sözleşme ve tavsiye kararları ile evrensel ilke ve kurallar getirmektedir. Bu anlamda, çalışmaya kabulde en az yaşa ilişkin (138) sözleşme ve çocuk çalıştırılmasının en kötü biçimlerinin kaldırılmasına ilişkin (182) sözleşme örnek gösterilebilir. UÇÖ'nün Çalışmaya İlişkin Temel Haklar Bildirge'sinde yer alan bu iki temel belgenin onaylanması ve uygulamaya konulması üye ülkelerin yükümlülüklerinden biridir. 182 sayılı sözleşme, 138 sayılı sözleşmeden daha çok onay almıştır. Üye ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmişliklerini göz önünde tutan istisnalara yer verilmiş olmasına rağmen, 138 sayılı sözleşmenin tüm üye ülkelere onaylanmamış olması, çocukların çalıştırılması sorununun boyutlarını gösteren bir başka kanıttır. Ayrıca, üye ülkelerde ulusal düzeyde getirilen düzenlemelerin de sorunu tam anlamıyla çözmediği söylenemez. Bu bakımdan, UÇÖ'nün 1992 yılında hayata geçirdiği IPEC Projesi önem taşımaktadır. Tüm sosyal tarafların katılımının hedeflendiği IPEC kapsamında, çeşitli ülkelerde projeler uygulanarak çocukların işgücü piyasasından çekilerek eğitilmeleri sağlanmaktadır.

Sonuç olarak, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel hiçbir gerekçe ile haklılığı ve meşruluğu kanıtlanamayan çocukların çalıştırılmasının acilen ortadan kaldırılması, ülkelerin geleceklerini güvenceye almaları için bir zorunluluktur. Bugün dünyada çalıştırılan 217 milyon çocuğun bir an önce çalışma yaşamından uzaklaştırılmaları ve örgün ve mesleki eğitim olanaklarına kavuşturulması, sosyal adaleti, sosyal barışı ve eşitliği sağlayacağı gibi, ekonomik gelişmeye de zemin

h ırlayacaktır. Ekonomik büyümenin sağlanması ancak çocukların çalıştırılması yerine eğitilmesi sayesinde mümkündür. Uzun dönemde sağlanacak ekonomik büyüme, çocukların çalıştırılmasının nedeni ve sonucu olarak görülen yoksulluğu da ortadan kaldıracaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR*

Don Adams, Education in Developing Asia (Volume: 1). The University of Hong Kong, Hong Kong, 2002.

Iftikhar Ahmed, Getting Rid of Child Labour, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2000.

Yüksek Akkaya, ““Küreselleşme” Versus Sendikasılaştırma ve Yoksullaştırma”, Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa: 2004/3, İstanbul, 2004, s. 93-122.

Ömer A. Aksu, Çocuk İstihdamı ve Eğitim, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 1998.

Shaukat Ali, “Child Labour: An Economic Issue”, NIPA Journal, Vol.: 7, No: 1, National Institute of Public Administration, Karachi, 2002, s. 73-87.

Ömer Zühtü Altan, “İstihdam Politikaları ve Yoksulluk”, I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, DİSK, Friedrich Ebert Vakfı, 22-24 Ocak 2004, Dedeman Otel, Ankara, 2004, s. 116-125.

Mehmet Altınkaya, “Sözleşmenin Kuruluşundan Önce Tüketicinin Korunması”, GÜ, Hukuk Fakültesi Dergisi. C.: VIII, Sa.: 1-2, Ankara, 2004, s. 100-124.

Betül Altıntaş, Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe: Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar. İletişim Yayınları, Yayın No: 901, İstanbul, 2003.

---

* Dipnotlarda gösterilen kısaltmalar koyu renk dizilmiştir.

Richard Anker, Conceptual and Research Frameworks for the Economics of **Child** Labour and its Elimination, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2000.

Richard Anker, “The **Economics** of Child Labour: A Framework for Measurement”, International Labour Review, Vol: 139, No: 3, Geneva, 2000, s. 257-280.

Emmanuel Anoruo, Habtu Braha, “The Impact of Population Growth on Botswana's Economic Growth”, Journal of Sustainable Development in Africa, Vol: 5, No: 2, Fayetteville State University, North Carolina, 2003, s. 111-124.

Hacer Ansal, “**Çalışma** ve Gelir Gereksinimi”, I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, DİSK, Friedrich Ebert Vakfı, 22-24 Ocak 2004, Dedeman Otel, Ankara, 2004, s. 71-77.

Hacer Ansal, **Esnek** Üretimde İşçiler ve Sendikalar (Post-Fordizm’de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?), Birleşik Metal İş Sendikası, İstanbul, 1999.

Kaya Ardiç, “Liberal Ekol: Klasik İktisat”, İktisat’ın Dama Taşları, Ekoller-Kavramlar-İz Bırakanlar I. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi, İstanbul, 2001, s. 40-64.

APEC, Time for Work: Linkages Between Paid and Unpaid Work in Human Resource Policy, Report of the APEC Human Resource Development Working Group, Conference on Linkages Between Paid and Unpaid Work in Human Resource Policy, 8 May 1999, Asia-Pacific Economic Cooperation, Hong Kong, 1999.

Engin Ataç, vd., Kamu Maliyesi. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1464, Eskişehir, 2003.

Hasan Atılğan, Vergilemenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye'deki Durumun Analizi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), DEÜ, SBE, İzmir, 2003.

Hakan Arslan, "Küreselleşmenin Emek Üzerindeki İdeolojik Etkileri ve Seçenek Sorunu", Küreselleşme, Emperyalizm-Yerelcilik-İşçi Sınıfı. (Derleyen: E. Ahmet Tonak), İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.163-284.

Nedim Aslan, Mustafa Fehmi Dinç, "3308 Sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu'nda Öngörülen Sistem Doğrultusunda Çıraklık Eğitimi Merkezlerince Yürütülen Uygulamalar", Türkiye'de Çalışan Çocuklar Semineri. DİE, Ankara, 29-31 Mayıs 2001, s. 303-320.

Musibau Adetunji Babatunde, Rasak Adet unji Adefabi, Long Run Relationship between Education and Economic Growth in Nigeria: Evidence from the Johansen's Cointegration Approach. Regional Conference on Education in West Africa: Constraints and Opportunities Dakar, Senegal, Cornell University, Centre de Recherche en Economie Appliquée (CREA), Ministère de l'Éducation du Sénégal, November 1st - 2nd, 2005.

Robin Bade, Michael Parkin, Foundation of Macroeconomics. Pearson Education, Inc., Boston, 2004.

Kaushik Basu, Zafiris Tzannatos, The Global Child Labor Problem: What Do We Know and What Can We Do?, Center for Analytic Economics Working Paper, No: #03-06, Cornell University, Ithaca, 2003.

Kemal Baş, “Ekonomik Büyüme, Gelir Dağılımlı, Eğitim ve Nfus Artışı İlişkileri: Türkiye rneği”, H, İİBF Dergisi. C.: 19, Sa.: 1, Ankara, 2001, s. 47-60.

Nükhet Hotar Başargan, Burcu Kümbül, “Çalışan Çocuk Sorununa Aileleri Açışından Bir Bakış; İzmır İli rneği”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri. DİE, Ankara, 29-31 Mayıs 2001, s. 137-160.

Tahir Baştaymaz, “Günümüzde Geleceğimiz Karartan Bir Problem: Çalışan Çocuklar”, Mercek Dergisi. Yıl: 3, Sa.: 12, MESS, İstanbül, 1998, s. 60-66.

İsmail Bayer, Bülent Piyal, “Çocuk İşgücü: Değerlerimizi Koruyalım, Geleceği Destekleyelim”, Mercek Dergisi, Yıl: 2, Sa.: 6, MESS, İstanbül, 1997, s. 126-136.

Remi Bazillier, Core Labour Standarts and Economic Growth, Thorie et Applications en Microconomie et Macroconomie Working Papers, No: 2004.88, Universit Paris, Paris, 2004.

İlker Belek, Esnek retim Derin Smr. NK Yayınları, Yayın No: 20, Kayhan Matbaacılık, İstanbl, 2004.

Giorgio Bellettini, Carlotta Berti Ceroni, “Social Security Expenditure and Economic Growth”, Research in Economics. Vol.: 54, Issue: 3, Veneto, 2000, s. 249-275.

Ayşe Beyazova, Child Labour in Global Perspective, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), M, SBE, İstanbl, 1999.

Jacqueline Bhabha, Gendered Chattels: Imported Child Labour and the Response to Child Trafficking, Women and Public Policy Program Research Seminar: Gender and Human Rights, Kennedy School of Government, Harvard University, Cambridge, 9th March 2005.

M. Kemal Biçerli, Çalışma Ekonomisi. Beta Yayınları, Yayın No: 1290, İstanbul, 2003.

Mahmut Bilen, Muharrem Es, “Gelir Dağılımı Sorunu ve Çözümünde Yeni Arayışlar”, Yönetim ve Siyasette Etik Sempozyumu. Sakarya Üniversitesi, Adapazarı, 1998, s. 376-394.

BM, System of National Account 1993, <http://unstats.un.org/unsd/sna1993/glossform.asp?getitem=453>, (15 Mart 2006).

Ersan Bocutoğlu, Metin Berber, Kenan Çelik, Genel İktisada Giriş. Derya Kitabevi, Trabzon, 2003.

Andrea Brandolini, Piero Cipollone, Eliana Viviano, Does the ILO Definition Capture All Unemployment?, Temi di Discussione, No: 529, Banca D'Italia, Rome, 2004.

Sebastian Braun, Core Labour Standards and FDI: Friends or Foes? The Case of Child Labour, Sonderforschungsbereich 649 Discussion Papers, No: 2006-014, Humboldt-Universität zu Berlin, Berlin, 2006.

Jan Breman, Social Exclusion in the Context of Globalization, Working Paper, No: 18, Policy Integration Department, World Commission on the Social dimension on Globalization, International Labour Office, Geneva, 2004.

Debbie Budlender, Dawie Bosch, South Africa Child Domestic Workers: A National Report, International Labour Office, 2002.

Işıl Bulut, “Çocuk Çalıştırmasının Psiko-Sosyal Boyutları ve Sonuçları”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları. (Derleyen: Ertan Kahramanoğlu), HÜ, SHY, Friedrich Naumann Vakfı, Ankara, 1996, s. 137-145.

César Calderón, Luis Servén, The Effects of Infrastructure Development on Growth and Income Distribution, The World Bank Policy Research Working Paper, No: 3400, The World Bank, Washington, 2004.

Eduardo Caldéron Cuevas, Oscar Valiente González, Basic Income as a Policy to Fight Child Labour, X. Basic Income European Network International Congress, The Basic Income Guarantee, 2004, Barcelona.

Sudharshan Canagarajah, Helena Skyt Nielsen, Child Labor and Schooling in Africa: A Comparative Study, Social Protection Discussion Paper, No: 9916, The World Bank, Washington, 1999.

Tankut Centel, “182 Sayılı ILO Sözleşmesi’nin Türk Çalışma Yaşamına Etkisi”, TÜHİS Dergisi. Sa.:3, Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası, Ankara, 2002, s. 10-11.

Alessandro Cigno, “Globalisation Can Help Reduce Child Labour”, CESifo Economic Studies. Vol: 49, No: 4, Ifo Institute for Economic Research, Munich, 2003, s. 515–526.

Alessandro Cigno, Furio C. Rosati, Lorenzo Guarcello, Does Globalisation Increase Child Labour?, Discussion Paper, No: 470, Instituts zur Zukunft der Arbeit (IZA), Bonn, 2002.

Selçuk Cingi, M. Cahit Gürhan, “Türkiye’de İktisadi Kalkınmayı Tehdit Eden Sorun: Eğitim”, HÜ, İİBF Dergisi. C.: 21, Sa.: 2, Ankara, 2003, s. 109-137.

Elaine L. Chao, Advancing the Campaign Against Child Labor. Volume II: Addressing the Worst Forms of Child Labor, United States Department of Labor Bureau of International Labor Affairs, Washington, 2002.

Council of the European Union, Draft Joint Report on Social Inclusion, No: 15223/01, European Commission, Brussels, 2001.

Sheena Crawford, The Worst Forms of Child Labour a Guide to Understanding and Using the New Convention, Department for International Development, London, 2000, <http://www.dfid.gov.uk/pubs/files/sdd-childlab.pdf>, (23.06.2006).

Sibel Serap Çağdaş, İstanbul İlinde Sanayide Çalışan Çocukların Karşılaştıkları İstismar ve İhmaller, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2002.

Özlem Çakır, “Sosyal Dışlanma”, DEÜ, SBE Dergisi, C.: 4, Sa.:3, İzmir, 2002, s. 83-104.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye’de Çocuk İşçiliği. Bilgilendirme Materyali, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 121, Ankara, 2005.

Aziz Çelik, “Çocuk İşçiliğın Bitmeyen Öyküsü Üstüne”, Birikim Dergisi. Sa.: 192, İstanbul, 2005, s. 29-39.

Brian G. Dahlin, The Impact of Education on Economic Growth: Theory, Findings, and Policy Implications, Duke University, Durham, 2002, <http://www.duke.edu/~bgd3/bgd0202.pdf>, (16.06.2006).

Patricia A. Daly, “Unpaid Famiy Workers: Long-Term Decline Continues”, Monthly Labour Review. Vol.: 105, No: 10, U.S. Department of Labour, Washington, 1982, s. 3-5.

Ertuğrul Deliktaş, “Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyümeye”, Ege Akademik Bakış Dergisi. C.: 1, Sa.: 1, EÜ, İİBF, İzmir, 2001, s. 48-67.

Fevzi Demir, Anayasa Hukukuna Giriş. Fakülteler Kitabevi, İzmir, 1998.

Sevda Demirbilek, Tunç Demirbilek, “Çalışan Çocuklar Açısından Çıraklık Eğitiminin Önemi: İzmir Çıraklık Eğitim Merkezinde Öğrenim Gören Çıraklar Üzerine Bir Araştırma”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri. DİE, Ankara, 29-31 Mayıs 2001, s. 321-335.

Tunç Demirbilek, Sendikal Eğitim. İlkem Ofset, İzmir, 1999.

Department for International Development (DFID), Reducing Poverty by Tackling Social Exclusion, A DFID Policy Paper, No: PD 043, DFID, Glasgow, 2005.

Sylvain E. Dessy, Désiré Vencatachellum, Explaining Cross-Country Differences in Policy Response to Child Labour, Cahier de Recherche, No: IEA-02-03, École des Hautes Études Commerciales, Montréal, 2002.

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 2004.

DPT, Çocuk Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları, Yayın No: 2573, DPT, Ankara, 2001.

Gülfer Dikbayır, Meltem Dayıoğlu, M. Akif Bakır, “Gelirin Çocuk İstihdamı Üzerindeki Etkisi”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri. DİE Yayınları, Yayın No: 2534, 29-31 Mayıs 2001, Ankara, 2001, s. 161-179.

Mojibur Rahman Dofiori, Education And Child Labour in Developing Countries: A Study on the Role of Non-Governmental Organisations in Bangladesh and Nepal, (Doctoral Dissertation), Department of Social Policy, University of Helsinki, Helsinki, 2004.

Fatma Doğruel, A. Suut Doğruel, “Türkiye’de Büyüme ve Makroekonomik İstikrar”, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar., (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 920, İstanbul, 2003, s. 401-428.

Fatma Doğruel, A. Suut Doğruel, Bıçak Sirtında Büyüme ve İstikrar: Arjantin, Brezilya, Meksika, İsrail, Türkiye. İBÜ Yayınları, Yayın No: 134, İstanbul, 2006.

Peter Dorman, Child Labour in the Developed Economies, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2001.

Gérard Duménil, Dominique Lévy, “Neo Liberal Dinamikler; Yeni Bir Aşama mı?”, (Çeviren: Erkan Ünal), Neoliberalizme Karşı Ortak Savunma. (Editör: Ahmet Asena, Sezai Temelli), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 136-160.

Ron Duncan, “Globalisation and Income Inequality: An International Perspective”, Conference on International Trade Education and Research: Managing Globalisation for Prosperity. 26–27 October 2000, University of Melbourne, Victoria University, Melbourne, 2000, s. 1-10.

İbrahim Dursun, Ekonomik Özgürlükler-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik ve Uygulamalı Bir İnceleme, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), DEÜ, SBE, İzmir, 2002.

İzzet Duyar, Barış Özener, Çocuk İşçiler: Çarpık Gelişen Bedenler. Ütopya Yayınları, Yayın No: 79, Ankara, 2003.

Eric V. Edmonds, “Does Child Labor Decline with Improving Economic Status?”, The Journal of Human Resources. Vol: 40, No: 1, The University of Wisconsin Press, Madison, 2005, s. 77-99.

Erdal Egemen, “Dünya’da ve Türkiye’de Çalışan Çocuklar (Çocuk Emegi)”, Peryön Dergisi. Sa.: 8, Türkiye Personel Yönetimi Derneği, İstanbul, 2003, s. 46-48.

Mahfi Eğilmez, Ercan Kumcu, Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

Line Eldring, Sabata Nakanyane, Malehoko Tshoedi, Child Labour in the Tobacco Growing Sector in Africa, Conference on the Eliminating Child Labour: Establishing Best Practise in Tobacco Farming. International Union of Food, International Tobacco Growers' Association, British American Tobacco, Nairobi, 8-9th October 2000.

Judith Ennew, Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar: Planlama için Bir Rehber. (Çev: Çiçek Öztekin), UNICEF Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1998.

Ayda Eraydın, "Dış Pazarlara Eklemlenmeye Çalışan Konfeksiyon Sanayiinde Üretimin Örgütlenmesi ve Emek Süreçleri", ODTÜ Gelişim Dergisi, Sa.: 27 (1-2), Ankara, 2000, s. 91-117.

Münire Erden, Yasemin Akman, Eğitim Psikolojisi: Gelişim-Öğrenme-Öğretme. Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1998.

Sema Erder, "Çocuklar Neden Çalışıyor? Çocuk ve Çalışma Kavramları", Çalışan Çocuklar: İlköğretim Müfettişlerini Bilgilendirme Semineri. 19-23 Haziran 1995, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1995, s. 7-16.

Sema Erder, Kuvvet Lordoğlu, Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emeline: Bir Alan Araştırması. Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1993.

Tijen Erdut, "İş ve Gelir **Güvencesi**", I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi. DİSK, Friedrich Ebert Vakfı, 22-24 Ocak 2004, Dedeman Otel, Ankara, 2004, s. 131-155.

Tijen Erdut, "İşgücü Piyasasında **Enformelleşme** ve Kadın İşgücü", Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa.: 2005/3, İstanbul, 2005, s.11-49.

Zeki Erdut, “**Çalışma** Yaşamında Esneklik ve Türkiye”, Çalışma Hayatında Esneklik Semineri. TİSK, Swissotel, İstanbul, 1999, s. 84-104.

Zeki Erdut, “Günümüzde **Sosyal** Politikanın Açılımları”, I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi. DİSK, Friedrich Ebert Vakfı, 22-24 Ocak 2004, Dedeman Otel, Ankara, 2004, s. 31-58.

Zeki Erdut, **Küreselleşme** Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye. Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2002.

Zeki Erdut, “Liberal **Ekonomi** Politikaları ve Sosyal Politika”, Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa: 2004/2 , İstanbul, 2004, s. 11-37.

Zeki Erdut, **Rekabetin** İşgücü Piyasasına Etkisi. TÜHİS Yayınları, Yayın No:29, İzmir, 1998.

Yakın Ertürk, Meltem Dayıoğlu, Gender, Education and Child Labour in Turkey. ILO, Geneva, 2004.

Öner Eyrenci, “Türk İş Hukukunda Çocuk ve Genç İşçilerin Korunması ve Sendikaların Rolü”, Sendikalar ve Çalışan Çocuklar Semineri. Türk-İş Çalışan Çocuklar Bürosu, Adapazarı, 22 Aralık 1993, s. 36-42.

Luiz Augusto Facchini, Marinel M. Dall’Agnol, David Christiani, “Child Labor and Health: Problems and Perspectives”, International Journal of Occupational and Environmental Health. Vol: 6, No: 1, North Carolina, 2000, s. 55-62.

Ana Claudia Gastal Fasa, Health Benefits of Eliminating Child Labour, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2003.

Rosana Galli, The Economic Impact of Child Labour, Discussion Paper, No: 128/2001, International Institute for Labour Studies, ILO, Geneva, 2001.

Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu, Yoksullukla Mücadele Alt Komisyonu Raporu. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Ankara, 2000.

Brian Gilligan, An Analysis of the Determinants of Child Labour in Nepal, the Policy Environment and Response, Understanding Children's Work: An Inter-Agency Research Cooperation Project, ILO, UNICEF, World Bank Group, Kathmandu, 2003.

Filiz Giray, "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme", CÜ, İİBF Dergisi. C.: 5, Sa.: 1, Sivas, 2004, s. 181-199.

Rafael Gomez, David K. Foot, "Age Structure, Income Distribution and Economic Growth", Canadian Public Policy, Vol.: XXIX, Special Issue: Linkages Between Economic Growth and Inequality, Institute for Research on Public Policy, Montreal, 2003, s. 141-161.

Mark Gradstein, Moshe Justman, Education, Social Cohesion and Economic Growth, Discussion Paper, No: 99-16, Monaster Center for Economic Research, Ben-Gurion University of the Negev, Beer Sheva, 1999.

Bjørne Grimsrud, **Millennium** Development Goals and Child Labour, Understanding Children's Work: An Inter-Agency Research Cooperation Project. International Labour Office, Unicef, World Bank Group, 2003.

Bjørne Grimsrud, What Can Be Done about **Child** Labor? An Overview of Recent Research and its Implications for Designing Programs to Reduce Child Labor, Social Protection Discussion Paper, Number: 0124, The World Bank, Washington, 2001.

Bjørne Grimsrud, Liv Jorunn Stokke, Child Labour in Afrika: Poverty or Institutional Failure?. Fafo Report, No: 233, Fafo Institute for Applied Social Science, Riga, 1997.

Samuel Grumiau, Child Labour in Albania. ICFTU, Brussels, 2004.

Sami Güçlü, İktisada Giriş. SÜ, İİBF Yayınları, Yayın No: 5, Adapazarı, 1994.

A. Yılmaz Gündüz, “Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Üzerine Bir İnceleme”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. C.: 5, Sa.: 16, (www.e-sosder.com), 2006, s. 34-55.

Klaus Günther, Child Labour in Kyrgyzstan: An Initial Study, Draft Working Paper, ILO, Bishkek, 2001.

Ercan Güven, Ufuk Aydın, Bireysel İş Hukuku. Nisan Kitabevi, Eskişehir, 2004.

Sami Güven, Sosyal Politikanın Temelleri. Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001.

Ali Güzel, “ILO Normlarının İç Hukuka Etkisi ve Türk İş Hukukunun Gelişimine Katkısı”, ILO Normları ve Türk İş Hukuku. İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi, 20. Kuruluş Yılı Kutlama Semineri. Ankara, 1997, s. 3-49.

- Thorvaldur Gylfason, “Natural Resources, Education, and Economic Development”, *European Economic Review*. No: 45, 2001, s. 847-859.
- Thorvaldur Gylfason, Gylfi Zoega, “Education, Social Equality and Economic Growth: A View of the Landscape”, *CESifo Economic Studies*. Vol. 49, No:4, Institute for Economic Research, Munich, 2003, s. 557-579.
- F.M. Orkin Head, *Child Labour in South Africa*. Department of Labour South Africa, 2000.
- Janet Hilowitz, “Social Labelling to Combat Child Labour: Some Considerations”, *International Labour Review*. Vol. 136, No: 2, Geneva, 1997, s. 215-257.
- Indira Hirway, *Integrating Unpaid Work into Development Policy*, Conference on Unpaid Work and Economy: Gender, Poverty and Millennium Development Goals. Levy Economics Institute, New York, October 1-3, 2005.
- Petra Hoelscher, *A Thematic Study Using Transnational Comparisons to Analyse and Identify what Combination of Policy Responses are Most Successful in Preventing and Reducing High Levels of Child Poverty*. Final Report, European Commission, DG Employment and Social Affairs, Brussels, 2004.
- Peter Howitt, *Health, Human Capital and Economic Growth: A Schumpeterian Perspective*, PAHO Senior Policy Seminar on Health, Human Capital and Economic Growth. Pan American Health Organization, Washington, October 4, 2002.

Mahmood Hussain, Keith E. Maskus, “Child Labour Use and Economic Growth: An Econometric Analysis”, *The World Economy*, Vol.:26, Issue: 7, Oxford, 2003, s. 993-1017.

Alpaslan Işıklı, “Sosyal Politika Açısından Çocuk İşgücünün Korunması Sorunu”, *Sendikalar ve Çalışan Çocuklar Semineri*. Türk-İş Çalışan Çocuklar Bürosu, Adapazarı, 22 Aralık 1993, s. 25-35.

Ahmet Salih İkiz, *Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), DEÜ, SBE, İzmir, 2000.

Hasibe İmre, “Kent Yoksulluğu ve Aile”, IV. Aile Şurası Bildirileri: Aile ve Yoksulluk. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 122, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 2004, s. 549-560.

Instituto de Pesquisa Econômica Aplicada (IPEA), “Poverty and Social Exclusion”, Brazil: The State of a Nation. (Organizators: Fernando Rezende, Paulo Tafner), IPEA, Rio de Janeiro, 2005, s. 21-30.

ICFTU, *The Road from Work to School*. ICFTU Report, Brussels, 1998, <http://www.icftu.org/displaydocument.asp?Index=990916063&Language=EN>, (03.06.2006).

ILO, **A Future** without Child Labour. Report of The Director-General, Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, International Labour Conference 90th Session, Report I (B), International Labour Office, Geneva, 2002.

- ILO, Child Labour and **Education** - An Ipec Perspective, Fact Sheet, International Labour Office, 2002.
- ILO, Child Labour: A **Textbook** for University Students. International Labour Office, Geneva, 2004.
- ILO, Child Labour **Briefing** Material. (Çeviren: Metin Çulhaoğlu), ILO, International Education Center, Geneva, 2001.
- ILO, Child Labour **FAQs**, ILO Subregional Office for the Caribbean, Trinidad&Tobago, <http://www.ilocarib.org.tt/childlabour/library/FAQsChildLabour.pdf> , (07.06.2006).
- ILO, Child Labour Makes Economies **Unsustainable**, Fact Sheet, International Labour Office, Geneva, http://www.ilo.org/public/english/standards/ipecc/about/factsheet/childlabour_economies.pdf, (07.06.2006).
- ILO, **Combating** Child Labour: A Handbook for Labour Inspectors. International Labour Office, Geneva, 2002.
- ILO, C138 Minimum **Age** Convention, Database of International Labour Standarts, International Labour Office, Geneva, <http://www.ilo.org/ilolex/english/convdisp1.htm>, (23.06.2006).
- ILO, C182 **Worst** Forms of Child Labour Convention, Database of International Labour Standarts, International Labour Office, Geneva, <http://www.ilo.org/ilolex/english/convdisp1.htm>, (23.06.2006).
- ILO, Decent Work and Poverty Reduction in **Indonesia**. International Labour Office, Jakarta, 2004.

ILO, Education as an **Intervention** Strategy to Eliminate and Prevent Child Labour: Consolidated Good Practices of the International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). International Labour Office, Geneva, 2006.

ILO, **Every** Child Counts: New Global Estimates on Child Labour. International Labour Office, Geneva, 2002.

ILO, **Girl** Child Labour Studies. Volume 1: Girl Child Labour in Agriculture, Domestic Work and Sexual Exploitation: Rapid Assessments on the Cases of the Philippines, Ghana and Ecuador, International Labour Office, Geneva, 2004.

ILO, **Global** Employment Trends: Brief. International Labour Office, Geneva, 2006.

ILO, In-Depth Analysis of the Situation of Working Street Children in St. **Petersburg** 2000. ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, St. Petersburg, 2001.

ILO, In-Depth Analysis of the Situation of Working Street Children in the **Leningrad** Region 2001. ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, St. Petersburg, 2002.

ILO, In-Depth Analysis of the Situation of Working Street Children in **Moscow** 2001. ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Moscow, 2002.

ILO, Inter-Parliamentary Union, **Eliminating** The Worst Forms of Child Labour: A Practical Guide to ILO Convention No:182. Handbook for Parliamentarians, No:3, International Labour Office, Inter-Parliamentary Union, Geneva, 2002.

ILO, **Investing** in Every Child: An Economic Study of the Costs and Benefits of Eliminating Child Labour. International Labour Office, Geneva, 2003.

ILO, **IPEC** Action Against Child Labour: Highlights 2004. International Labour Office, Geneva, 2004.

ILO, Report on the Results of the National Child Labour Survey in the **Dominican** Republic. International Labour Office, Costa Rica, 2004.

ILO, The End of **Child** Labour: Within Reach. Report of The Director-General, Global Report under the Follow-Up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, Report I (B), International Labour Conference, 95th Session 2006, International Labour Office, Geneva, 2006.

ILO, Towards a Fair deal for **Migrant** Workers in the Global Economy. International Labour Conference, 92nd Session, Report: VI, International Labour Office, Geneva, 2004.

ILO, Understanding Child **Domestic** Labour and Responses to it: Helping Hands or Shackled Lives. International Labour Office, Geneva, 2004.

ILO, Working Out of **Poverty**. Report of the Director General, International Labour Conference, 91st Session, International Labour Office, Geneva, 2003.

ILO, World **Employment** Report 2004-05: Employment, Productivity and Poverty Reduction. International Labour Office, Geneva, 2005.

ILO, World **Labour** Report 2000: Income Security and Social Protection in a Changing World, Governing Body, 279th Session, International Labour Office, Geneva, 2000.

ILO, 2001 **Survey** on Children 5-17 Years Old. Final Report, International Labour Office, Philippines, 2003.

IPEC/ILO, Child Labour: An Information Kit for Teachers, Educators and their Organizations, Book I: Children's Right and Education. IPEC/ILO, Geneva, 1998.

Rizwanul Islam, The Nexus of Economic Growth, Employment and Poverty Reduction: An Empirical Analysis, Discussion Paper, No: 14, Issues in Employment and Poverty, Recovery and Reconstruction Department, International Labour Office, Geneva, 2004.

Uma. S. Kambhampati, Raji Rajan, Economic Growth: A Panacea for Child Labour?, World Development. Vol.: 34, Issue: 3, Great Britain, 2006, s. 426-445.

Recep Kapar, "Çalışmaya İlişkin Temel Haklar ve İlkeler **Bildirgesi**", DEÜ, SBE Dergisi. C.: 6, Sa.: 1, İzmir, 2004, s. 182-195.

Recep Kapar, "Gelişmiş Ülkelerde **Enformel** İstihdamın Boyutları", Tes-İş Dergisi, Sa.: 2006-2, Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası, Ankara, 2006, s. 46-52.

Recep Kapar, “**Sosyal** Korumanın Yaygınlaştırılması”, DEÜ, SBE Dergisi, Cilt: 5, Sayı:4, İzmir, 2003, s. 49-69.

Muhsin Kar, Sami Taban, “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, AÜ, SBF Dergisi. Sa.: 58-3, Ankara, 2003, s. 145-169.

Amela Karabegović, Jason Clemens, “Ending Child Labour – Bans Aren’t the Solution”, Fraser Forum, The Fraser Institute, Toronto, March 2005, s. 25-26.

Özcan Karabulut, “**Çocuk** İşçiliğinde Mevcut Durum”, Sendikalarda Uzmanlık Grubu Eğitimleri Sempozyumu, I. Oturum: Çocuk İşçiler, Bolu, 17-18 Eylül 1998, Sendikal Eğitim Atölye Çalışmaları. (Der.: Zeynel Abidin Kızılyaprak), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1999, s. 273-276.

Özcan Karabulut, **Türkiye**’de Çalışan Çocuklar. Türk-İş, İstanbul, 1996.

Mehmet Karagül, “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı”, AÜ, İİBF Dergisi, C.: 1, Sa.: 5, Antalya, s. 79-90.

Gülten Kazgan, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

Ahmet Kemerli, Dünyada ve Türkiye Ölçeğinde Deri Sektöründe Çocuk Emeği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 2001.

Stephan Klasen, Population Growth, Economic Growth, and Poverty Reduction in Uganda: Theory and Evidence, Discussion Paper Series, No: 125, University of Goettingen, Goettingen, 2005.

Nejat Kocabay, “Uluslararası Çalışma Örgütü Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC)”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri. DİE, Ankara, 29-31 Mayıs 2001, s. 25-30.

R. Emre Kongar, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.

Meryem Koray, Sosyal Politika. Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000.

Esfender Korkmaz, İktisadi Gelişme ve Mali Sistem. Lebib Yalkın Matbaası, İstanbul, 2003.

Rohan Kothare, Does India’s Population Growth Has a Positive Effect on Economic Growth?, Social Science Paper, No: 410, Phillips Academy, Andover, 1999.

Yeşim Kuştepelı, Umut Halaç, “Türkiye’de Genel Gelir Dağılımının Analizi ve İyileştirilmesi”, DEÜ, SBE Dergisi, C.t: 6, Sa: 4, İzmir, 2004, s. 143-160.

A. Mesud Küçükkalay, M. Ali Dulupçu, Ömer Turunç, “Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşgücü İstihdamının Sorunları ve Önlenmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi. C.:5, Sa.: 1, Isparta, s. 112.

Vladimir Kühl Teles, Joaquim P. Andrade, Public Investment in Basic Education and Economic Growth, XXXII Encontro Nacional de Economia, 7-10 December 2004, Anpec: Associação Nacional dos Centros de Pós-Graduação em Economia Congrega, São Paulo, 2004.

Mahn Vu Le, Terukazu Suruga, The Effects of FDI and Public Expenditure on Economic Growth: From Theoretical Model to Empirical Evidence, Graduate School of International Cooperation Studies Working Paper Series, Number: 2, Kobe University, Kobe, 2005.

Kuvvet Lordoğlu, Tahir Başyatmaz, “12-18 Yaş Arası alışan çocuklar için Bölgesel Bir Analiz rneği: Bursa”, Sosyal Siyaset Konferansları. 32.-33. Kitaplar, İÜ Yayınları, Yayın No: 3119, İstanbul, 1983, s. 337-357.

Arthur MacEvwan, “Borç ve Demokrasi; Ağır Borç Altındaki lkeler Demokratik Ekonomik Programları Nasıl Yürütebilirler?”, (eviren: Erkan nal), Neoliberalizme Karşı Ortak Savunma. (Editör: Ahmet Asena, Sezai Temelli), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 72-110.

Nomaan Majid, On the Evolution of Employment Structure in Developing Countries, Employment Strategy Papers, No: 18, Employment Strategy Department, ILO, Geneva, 2005.

Ahmet Makal, Osmanlı İmparatorluğu’nda alışma İlişkileri. İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Mine Mangır, Ankara’da ıraklık Eğitim Merkezine Devam Eden ğrencilerin alışma Nedenleri ve Bunları Etkileyen Bazı Faktrler zerine Bir Araştırma. An.., Ziraat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 1261, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1992.

Chris Manning, The Economic Crisis and Child Labour in Indonesia, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2000.

Peter Matz, Costs and Benefits of Education to Replace Child Labour, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2002.

David Mayer, The Intergenerational Impact of Health on Economic Growth, Health Research to Achieve the Millennium Development Goals Forum, No: 8, Mexico City, 16-20 November 2004, Global Forum for Health Research, Geneva, 2004.

Elias Mendelievich, "Child Labour", International Labour Review. Vol.: 118, No: 5, Geneva, 1979, s. 557-568.

Jürgen Müller, "India: Poverty Alleviation at Grassroot Level", Step- Info. No: 18, Step Foundation, Berne, 2001, s. 1-3.

NGO Group for the CRC Sub-Group on Child Labour, The Impact of Discrimination on Working Children and on the Phenomenon of Child Labour, Anti-Slavery International, London, 2002.

Özlem Onaran, "Türkiye'de İhracat Yönelimli Büyüme Politikalarının İstihdam Üzerindeki Etkileri", İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 920, İstanbul, 2003, s. 579-601.

Peter F. Orazem, Victoria Gunnarsson, Child Labour, School Attendance and Performance: A Review, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2003.

O. O'Donnell, E. Van Doorslaer, F. Rosati, *Child Labour and Health: Evidence and Research Issues, Understanding Children's Work: An Inter-Agency Research Cooperation Project*, ILO, Unicef, The World Bank Group, Geneva, 2002.

OECD, **Annual Report 2006**. Paris, 2006.

OECD, **Combating Child Labour: A Review of Policies**. Paris, 2003.

OECD, **Education at a Glance: OECD Indicators 2005 – Executive Summary**. Paris, 2005.

M. Kemal Öke, Senem Kurt, “Yeni Süreç ve Sendikaların Temsil Sorunu”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 912, İstanbul, 2003, s. 399-425.

Tülin Öngen, “Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri”, *Küreselleşme Koşullarında Kapitalizm ve Sendikal Hareket, Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı*. Petrol-İş Yayınları, Yayın No: 85, İstanbul, 2003, s. 29-45.

Cem Özatalay, “Elmanın Öteki Yarı: Enformel Sektör İşçileri”, *Tes-İş Dergisi*. Sa.: 2006-2, Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası, Ankara, 2006, s. 57-62.

Şevket Pamuk, “Karşılaştırmalı Açından Türkiye’de İktisadi Büyüme, 1880-2000”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 912, İstanbul, 2003, s. 383-398.

İlker Parasız, Ekonomik Büyüme Teorileri (Dinamik Makro Ekonomiye Giriş), Ezgi Kitabevi, Bursa, 2003.

İlker Parasız, İktisadın ABC'si. Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000.

Tevfik Pekin, Ekonomiye Giriş. Anadolu Matbaası, İzmir, 1999.

Chaya S. Piotrkowski, Joanne Carrubba, "Child Labor and Exploitation", Young Worker: Varieties of Experience. (Editor: Julian Barling, E. Kevin Kelloway), American Psychological Association, Washington, 1999, s. 129-157.

George L. Priest, Poverty, Inequality, and Economic Growth Simple Principles, Equality and Economic Growth Panel, La Serena, 17-20 June 1999, SELA (El Seminario en Latino América de Teoría Constitucional y Política) Programa, Universidad de Palermo, Buenos Aires.

Menahem Prywes, Diane Coury, Gebremeskel Fesseha, Gilberte Hounsounou, Anne Kielland, Costs of Projects for Orphans and other Vulnerable Children: Case Studies in Eritrea and Benin, Social Protection Discussion Paper Series, No: 0414, The World Bank, Washington, 2004.

Susan Randolph, Zeljko Bogetic, Dennis Heffley, Determinants of Public Expenditure on Infrastructure: Transportation and Communication, The World Bank Policy Research Working Paper, No: 1661, The World Bank, Washington, 1996.

Ranjan Ray, Geoffrey Lancaster, The Impact of Children's Work on Schooling: Multi-Country Evidence Based on SIMPOC data, ILO/IPEC Working Paper, International Labour Office, Geneva, 2004.

Sevinç Rende, H. Cenk Erkin, “Çocuk Emeği: Bizde Ucuz İsteddiğiniz Kadar Kullanın”, Birikim Dergisi. Sa.: 192, İstanbul, 2005, s. 40-45.

Dani Rodrik, “Growth Versus Poverty Reduction: A Hollow Debate” Finance and Development. Vol: 37, No: 4, IMF, Washington, 2000, s. 8-10.

Carol Ann Rogers, Kenneth A. Swinnerton, Inequality, Productivity, and Child Labor: Theory and Evidence, Staff Research Papers, Bureau of International Labor Affairs, U.S. Department of Labor, Washington, 2000.

Halil İbrahim Sarıoğlu, “Değişim, Toplu Sözleşme Düzeni ve Yasalarla Esneklik”, CMİS Dergisi. C.: 16, Sa:2, CMİS, Ankara, 2002, s. 37-38.

Faruk Sapancalı, “**Avrupa** Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri”, Çalışma ve Toplum Dergisi. Sa.: 2005/3, İstanbul, 2005, s. 51-106.

Faruk Sapancalı, “Küreselleşme Bağlamında **Çocuk** İstihdamı ve Önlenmesine Yönelik Çabalar”, ÇMİS Dergisi. C.:16, Sa.:4, ÇMİS, Ankara, Temmuz 2002, s. 17-30.

Faruk Sapancalı, **Sosyal** Dışlanma. DEÜ Yayınları, Yayın No: 09.1600.0000.000/DK.03.048.314, İzmir, 2003.

Richard M. Scheffler, Health Expenditure and Economic Growth: An International Perspective, Occasional Papers on Globalization, Vol.: 1, No: 10, University of South Florida Globalization Research Center, Florida, 2004.

- İhsan Sezgin, “Türkiye ve AB Ülkelerinde Çıraklık Eğitimi ve Öğretimi, Sorunlar ve Gelişmeler”, Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri. DİE, Ankara, 29-31 Mayıs 2001, s. 289-302.
- Ansel M. Sharp, Charles A. Register, Paul W. Grimes, Economics of Social Issues. The McGraw-Hill Companies, Inc., New York, 2004.
- Hilary Silver, S.M. Miller, “Social Exclusion: The European Approach to Social Disadvantage”, Indicators. Vol: 2, No: 2, New York, 2003, s. 1-17.
- Peter Sjöberg, Government Expenditures Effect on Economic Growth: The Case of Sweden 1960-2001, Bachelor’s Thesis, Lulea University of Technology, Sweeden, 2003.
- Cem Somel, “Meta Zincirleri, Bağımlılık ve Eşit Olmayan Gelişme”, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 920, İstanbul, 2003, s. 561-578.
- M. R. Sreenath, Lalitha Sreenath, “Child Labour: Implications on Children and Recent Government Initiatives”, Towards a New Culture of Learning, (Compendium of Research Papers). T.A. Pai Management Institute, Karnataka, 2005, s. 96-111.
- Sarah W. Sugarman, Population Growth and Developing Countries: Limiting Population Growth Through Social Policy, Reed College, Oregon, 2002, <http://www.reed.edu/~sugarmas/populationGrowth.pdf>, (13.06.2006).

Madhura Swaminathan, Economic Growth and the Persistence of Child Labor: Evidence from an Indian City, World Development. Vol. 26, No. 8, Great Britain, 1998, s. 1513-1528.

Cahit Şanver, Bütçenin Ekonomik Büyümeye Etkisi ve Türkiye Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 1995.

Rahime Beder Şen, “Aile Yoksulluğunun Çocuklar Üzerine Etkileri”, IV. Aile Şurası Bildirileri: Aile ve Yoksulluk. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 122, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 2004, s. 157-166.

Sabahattin Şen, Taşeronluk (Altişverenlik) ve Endüstriyel İlişkilere Etkileri. Şan Ofset, İstanbul, 2002.

Abdülkadir Şenkal, Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika. Alfa Yayınları, Yayın No: 1628, İstanbul, 2005.

Fikret Şenses, **Küreselleşmenin** Öteki Yüzü: Yoksulluk. İletişim Yayınları, Yayın No: 770, İstanbul, 2003.

Fikret Şenses, “**Yoksullukla** Mücadelenin Neresindeyiz?: Gözlemler ve Öneriler”, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 912, İstanbul, 2003, s. 319-356.

Suat Hayri Şentürk, “Ekonomik Büyümenin Sağlanmasında Finansal Sistemin Rolü”, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi. Yıl: 20, Sayı: 237, Ankara, 2005, s. 110-120.

Yener Şişman, “Sosyal Politika Açısından Türkiye’de Çocuk ve Genç İşgücü”,
Kamu-İş Dergisi. C.: 7, Sa.: 2, Ankara, 2003, s. 477-509.

Cahit Talas, Toplumsal Politika. İmge Kitabevi Yayınları, Yayın No: 14,
Ankara, 1990.

Qian TANG, Fighting Child Labour with Education: UNESCO’s Role,
Children’s World Congress on Child Labour, Global March Against
Child Labour, Florence, 10-13 May 2004.

Hasan Ejder Temiz, “**Eğreti** İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve
İstikrarsızlığın Yeniden Yapılanması”, Çalışma ve Toplum Dergisi.
Sa: 2004/2 , İstanbul, 2004, s. 55-80.

Hasan Ejder Temiz, Küreselleşmenin **Sosyal** Boyutları ve Türkiye. Birleşik
Metal İşçileri Sendikası, İzmir, 2004.

Jonathan Temple, Structural Change and Europe’s Golden Age, Working
Paper, No: 01/519, University of Bristol, Bristol, 2001.

Nardos Kebreab Tesfay, Child Labour and Economic Growth, (A Thesis of
Master of Arts), University of Saskatchewan, Department of
Economics, Saskatoon, 2003.

The Commission for Children and Young People and Child Guardian,
Queensland Review of Child Labour: Summary of Findings,
Queensland, The Commission for Children and Young People and
Child Guardian, 2005.

The World Bank, Global Poverty Report. Washington, 2000.

TİSK, IPEC Projesi/Sanayide Çalışan Çocuklar ve TİSK'in Faaliyetleri, <http://www.tisk.org.tr/ipec.asp?id=506>, (30.06.2006).

TİSK, Türkiye'de Çocuk İşgücü. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, Yayın No: 138, TİSK, Ankara, 1994.

Rajnarayan R. Tiwari, "Child Labour in Footwear Industry: Possible Occupational Health Hazards", Indian Journal of Occupational and Environmental Medicine, Vol: 9, Issue: 1, Mumbai, 2005, s. 7-9.

Gülay Toksöz, "Enformel Sektör, Enformel İstihdam: Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşma Nedenleri", Tes-İş Dergisi. Sa.: 2006-2, Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası, Ankara, 2006, s. 42-45.

Gülay Toksöz, Uluslararası Emek Göçü. İBÜ Yayınları, Yayın No: 129, İstanbul, 2006.

E. Ahmet Tonak, "İktisadi Büyüme, Ulusların Zenginliğinin Artması mı Demektir?", Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 912, İstanbul, 2003, s. 143-143-160.

İhsan Torun, Sokakta Çalışan Çocuklar ve İstanbul Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 2001.

Anne Trebilcock, "Structural Adjustment and Tripartite Consultation", International Journal of Public Sector Management, Vol: 9 No: 1, West Yorkshire, 1996, s. 5-16.

Nilgün Tunçcan, “**AB**’de Çocuk İstihdamı”, Sosyal Siyaset Konferansları. 41-42. Kitap, İÜ Yayınları, Yayın No: 4074, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 335-359.

Nilgün Tunçcan, “**Çocuk** İşçiliği Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyada Konumu”, I. İstanbul Çocuk Kurultayı: Bildiriler Kitabı. (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Ruhi Şirin, Sevgi Usta Sayita), İstanbul Çocuk Vakfı, İstanbul, 2000, s. 479-494.

Nilgün Tunçcan, Küreselleşen Dünyada Çocuk **İstihdamı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 1999.

Mehmet Türkay, Gelişme İktisadı: Ekonomik Büyüme Merkezli Yaklaşımın Yükseliş ve Gerilemesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), MÜ, SBE, İstanbul, 1994.

Türk-İş, Çalışan Çocuklar: Türkiye’de ve Dünyada Çalışan Çocuk Sorunlarına Genel Bakış. Türk-İş Çalışan Çocuklar Bürosu, Ankara, 1993.

TÜİK, Türkiye’de Çalışan Çocuklar. Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 1999, <http://www.die.gov.tr/cin/CIN-TR/cocuk99.pdf>, (23.06.2006).

UÇÖ Ankara Ofisi, Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC), <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/programme/ipec.htm>, (23.06.2006).

Süleyman Ulutürk, “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”, Ak.Ü., İİBF Dergisi. Sa.: 1, Antalya, 2001, s. 131-139.

UNDP, Human Development Report 2005. United Nations Development Programme, New York, 2005.

UNESCO, Global Monitoring Report 2006: Literacy for Life. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, 2005.

UNICEF, The State of the World's Children 1997. Oxford University Press, Oxford, 1997.

U.S. Department of Labor, By the Sweat and Toil of Children (Volume V): Efforts to Eliminate Child Labor, Bureau of International Labor Affairs, Washington, 1998, <http://www.dol.gov/ilab/media/reports/iclp/sweat5/chap5.htm>, 23.06.2006.

Betül Urhan, Azgelişmişlik-Çocuk İstihdamı İlişkisi ve Türkiye'de Çocuk İşgücüne İlişkin Sorunlar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, İstanbul, 1996.

Yücel Uyanık, "Dualist (İkili) İşgücü Piyasası Teorisi", GÜ, İİBF Dergisi. C.: 1, Sa.: 3, Ankara, 1999, s. 1-7.

Nısfet Uzun, "Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri : Türkiye Örneği (1970-1999)" Erciyes Üniversitesi, İİBF Dergisi, Sayı: 19, Kayseri, 2002 s. 151-172.

Ayşe Meral Uzun, Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası, CÜ, İİBF Dergisi, C.: 4, Sa.: 2, Sivas, 2003, s. 155-173.

Besim Üstünel, Ekonominin Temelleri. Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Ebru Voyvoda, "Emekçi Sınıfların Ekonomisi: Üretkenliğe Dayalı Büyüme Miti İşsiz Büyüme, Bölüşüm", Tes-İş Dergisi. Şubat Sayısı, Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası, Ankara, 2006, s. 41-44.

Jackline Wahba, **Child** Labour and Poverty Transmission: No Room for Dreams, Working Paper, No: 200108, Economic Research Forum, Cairo, 2001.

Jackline Wahba, Do **Market** Wages Influence Child Labor and Child Schooling?, Social Protection Discussion Paper, No: 23144, The World Bank, Washington, 2000.

Robert Walker, Denise Goodwin, Emma Cornwell, “Work Patterns in Europe and Related Social Security Issues : Coping with the Myth of Flexibility”, Changing Work Patterns and Social Security. (Editor: D. Pieters), Yearbook of the European Institute of Social Security, Kluwer Law International, The Hague, London, Boston, 2000, s. 5-43.

WHO, Health, Economic **Growth**, and Poverty Reduction. The Report of Working Group 1 of the Commission on Macroeconomics and Health, World Health Organization, Geneva, 2002.

WHO, The World **Health** Report 2006: Working Together for Health. Geneva, 2006.

Jale Yalınpala, “Küreselleşmenin Emek Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri”, Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar. (Derleyen: Alkan Soyak), Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 263-304.

Nurhan Yentürk, “Birikimin Kaynakları”, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. (Derleyenler: Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 920, İstanbul, 2003, s. 463-503.

Özlem Göктаş Yılmaz, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*. Sa.: 2, İÜ, İktisat Fakültesi, İstanbul, 2005, s. 63-76.

Ahmet Burçin Yereli, Oğuz Karadeniz, “Türkiye’de Kayıtdışı İstihdamın Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Etkisi”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu. III. Oturum, Uludağ Üniversitesi, Atlantis Limak International Hotels & Resorts, 10-14 Mayıs 2004, Antalya.

Barış Yorulmaz, Çocuk ve Genç İşgücüne Yönelik Sosyal Politikalar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ, SBE, Eskişehir, 2002.

Atalay Yörükoğlu, Değişen Toplumda Aile ve Çocuk. Özgür Yayınevi, İstanbul, 1997.

İ. Güran Yumuşak, Mahmut Bilen, “Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, KÜ, SBE, Sa: 1, Kocaeli, 2000, s. 77-96.

Oğul Zengingönül, “Sosyal Politika – Esnek Çalışma Biçimleri Paradoksunda Avrupa Birliği Örneği”, DEÜ, SBE Enstitüsü Dergisi, C.: 5, Sa.: 4, İzmir, 2003, s. 157-171.

Jie Zhang, Junsen Zhang, “How Does Social Security Affect Economic Growth? Evidence from Cross-Country Data”, *Journal of Population Economics*, Vol.:17, Issue:3, New York, 2004, s. 473-500.